

॥ अथ हि हिन्दुधर्मस्य स्वर्गादिषु गणितम् ॥

“ ०२-अध्यायः ” अथ भाष्यम्.

सं. १०१०
दि.

पृ. १०१०

सं. १०१०
पृ. १०१०

राष्ट्रिय साहित्य विनोद.

१०१०

१०१०

१०१०

१०१०

१०१०

१०१०

१०१०

१०१०

१०१०

01/01/2014 01/01/2014

THE HOUSE OF COMMONS

20-44000-100000

५३

1. The first part of the document is a letter from the President of the United States to the Congress, dated January 3, 1863. It is a very long letter, and it contains a great deal of information about the state of the country at that time. It is a very important document, and it is one of the most important documents in the history of the United States.

1992-1993

1. The first of these is the fact that the
2. the second is the fact that the
3. the third is the fact that the
4. the fourth is the fact that the
5. the fifth is the fact that the
6. the sixth is the fact that the
7. the seventh is the fact that the
8. the eighth is the fact that the
9. the ninth is the fact that the
10. the tenth is the fact that the

● 1991年12月1日

SECRET

1. The first step in the process is to identify the problem or issue that needs to be addressed. This involves gathering information and understanding the context of the problem.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૧૭૪૨ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ રા. બૂટીયા સ્નાતિય પિત્રોટ

વિષય ૯

નિવેદન

શિક્ષાપાત્ર

અમદાવાદ

ગ્રંથાલય

આ ગ્રંથમાળાનો હેતુ, ગુજરાતી ભાષાના જનતાને, સરતા ભાવે ઉચ્ચ પ્રકારનું સંસ્કારી અને રસીક રાષ્ટ્રિય વાંચન પુર પાડી, તે દ્વારા પ્રજામાં દેશભક્તિની ઉજવલ ભાવના જાગૃત કરી, પ્રજાને કર્તવ્ય પંથે દોરી જવામાં માર્ગદર્શક થવાનો છે. આ હેતુને અનુસરીને આ ગ્રંથમાળાના પ્રથમ વર્ષમાં તો ગુર્જર સાહિત્ય વાંચકામાંથી સુદર અને મધુર રાષ્ટ્રિય પુષ્પો ચુંટી કહાડી, તેને વિવિધ પુસ્તકોમાં ગુંથી પ્રજા સમક્ષ સાદર કરવાનો નિશ્ચય કરેલો છે. અને તે મુજબ આ માળાનું પ્રથમ પુસ્તક 'રાષ્ટ્રીય રત્ન કશિકા' જ્ઞાર પાડેલું અને એવાજ પ્રકારનું આ બીજું પુસ્તક 'રાષ્ટ્રિય સાહિત્ય વિનોદ' જ્ઞાર પડે છે. ગુજરાતી શિષ્ટ સાહિત્યમાંથી કરેલી ચુંટણીના કેટલાક સંગ્રહો અત્યાર સુધીમાં જ્ઞાર પડેલા છે, પરંતુ કેવળ રાષ્ટ્રિય દષ્ટિએ યોગ્યતા સંગ્રહોની આપણી ભાષામાં લઘુપ પુરી કરવી અને પ્રજાની રસ-વૃત્તિને કેળવી દેશસેવાના ઉન્નત માર્ગે વાળવી, એવી અમારી અભિલાષા છે.

આજ કાલ રેલ્વેમાં મુસાફરી કરતા પ્રવાસનો કંટાળાકારો સમય આનંદમાં વ્યતિત કરવા વર્તમાનપત્રો અને ન્હાની પોષાડીઓ વાંચવાનો શોખ પ્રજામાં વધી પડ્યો છે. અને તેથી જ આ બેમાં ફરીઆઓ મુસાફરોને ખાવું સાહિત્ય વેચે છે. આ બેમાં 'હાઈ લાઈટ' અને 'લો' કચરા જેવું સાહિત્ય હોય છે. પ્રજાને (light) હળવું સાહિત્ય પુર પાડવાને બદલે અધમ વિલાસી-વૃત્તિને પોષનાર (low) હલકું સાહિત્ય પુર પાડવામાં આવે છે,

અને તેથી સામાન્ય જનતાની મનોદશા ઉંચા થવાને બદલે નીચે પડી વિકૃત થાય છે. આથી કરી રેલ્વેમાં પ્રવાસ કરતા મુસાફરોને પોતાના સમયનો સદુપયોગ કરવામાં આ ગ્રંથમાળાનાં પુસ્તકો ઉપયોગી થઈ પડે એટલા માટે અને સામાન્ય મનુષ્યો પણ તેને હોંશથી ખરીદી શકે એટલા માટે આ માળાના છુટક પુસ્તકોની કીમત હવેથી ચાર આના નાખવામાં આવી છે. ચાર આના જેવી કીમતમાં સવાસો પાનાનું સુંદર અને સંસ્કારી નાણિય વાચનથી ભરપૂર હજાર પુસ્તક મળી શકે એટલે જ જનતાની પ્રજ્ઞ તેના પુરોલાલ ઉઠાવશે એવી ઉમેદ છે. પ્રજ્ઞને ઝોળામાં ઝોછી કીમતે સારામાં સારું રાષ્ટ્રિય સાહિત્ય પુરું પાડવું એ અમારો મુદ્દાલેખ છે.

આ ગ્રંથમાળાના વાર્ષિક ગ્રાહકો માટે ગ્રંથમાળા સાથે ‘અકસ્માત’ ફંડની યોજના જોડવામાં આવી છે. તે હજી ગુજરાતની જનતાના લક્ષ ઉપર પુરેપુરી આવી નથી જ્યારે પ્રજ્ઞાર્ગ આ યોજના બરાબર સમજશે ત્યારે આ ગ્રંથમાળાના ગ્રાહક થા. પડાપડી કરી મુકશે તેની અમને ખાત્રી છે. કેમકે આવી યોજના યુરોપ અમેરીકા જેવા દેશોમાં ફલપ્રદ નીવડી છે, અને ગુજરાતમાં તે ફલવતિ થવાનો દરેક સંભવ છે. ગુજરાત વાણિજ્ય પ્રધાન પ્રદેશ છે એટલે તે દરેક વાતમાં લાભાલાભનો નિયમ કરી પગલું ભરે છે. આથી કરી સ્વાર્થ અને પરમાર્થ સાધનારી, એક કાંકરે બે પહી મારવા જેવી આ ગ્રંથમાળાની ‘અકસ્માત’ ફંડની યોજના ગુજરાતની પ્રજાને સહેલાઈથી ગળે ઉતરે એવી છે. પોરટેજ સાથે વાર્ષિક ચાર રૂપીઆના લવાજમમાં એક વર્ષમાં ચાર પુસ્તકો દ્વારા પદરસો પાનાનું રાષ્ટ્રિય વાંચન મળે તે વળી સાથે-સાથે ‘અકસ્માત’ ફંડનો એક હજાર રૂપીઆ સુધીનો લાભ મળે એ કંઈ ઝોછું

નથી. આ પુસ્તકના અંત ભાગમાં આવેલી 'અકસ્માત' શંકની યોજના તરફ અમે વાચક વર્ગનું માનપુરક ધ્યાન ખેંચી, તે યોજના પુરેપુરી સમજ લેવાની અમે પ્રાર્થના કરીએ છીએ. જેઓને 'અકસ્માત' શંકની યોજના બરાબર ના સમજાય તેમને અમારી સાથે પત્રવ્યવહાર કરવા વિનંતી છે.

લાયબ્રેરીઓ માટે 'અકસ્માત' શંકની યોજના એક આશીર્વાદ સમાન છે. તેથી કરી લાયબ્રેરીઓને અકસ્માતથી થતી આગની નુકશાની સ્વમે પીમા જેવું રક્ષણ મળે છે. જે લાયબ્રેરીઓને પોતાનું સ્વતંત્ર મકાન છે અગર જે લાયબ્રેરીઓની અંદર અમુલ્ય પુસ્તકોનો સંગ્રહ છે તેમણે તો લક્ષ્મી ચાહો કરવા આવે ત્યારે મોંઢું ધોવા ના જગ્યાં આ યોજનાને વધારી લેવા જેવી છે. આશ્ચર્ય છે કે ગુજરાતની પ્રત્યેક લાયબ્રેરીના સંચાલકો આ યોજનાનો પુરેપુરો વિચાર કરી પોતાની લાયબ્રેરીને ગ્રંથમાળાના ગ્રાહક તરિકે નિર્ધારણે. વળી રૂ. ૫૫૦ આપવાથી લાયબ્રેરીઓ 'આજીવન' ગ્રાહક પણ થઈ શકે છે.

આવતા માસમાં આ માળા તરફથી 'રાષ્ટ્રિય રસકરણ' નામનું પુસ્તક બહાર પડશે, જેની અંદર અત્યાર સુધીમાં ગુજરાતી ભાષામાં લખાયેલી સુંદર રાષ્ટ્રિય કવિતાઓનો સંગ્રહ આપવામાં આવશે.

અંતમાં 'રાષ્ટ્રિય સાહિત્ય વિનોદ' માં જે જે પુસ્તકો, પત્રો અને લેખકોના લેખની પસંદગી કરવામાં આવી છે તે સર્વનો આ સ્થળે ઉપકાર મળીએ છીએ અને પરમાત્માને પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે તેઓ સર્વ આવાજ ફિટ રાષ્ટ્રિયોએ લખવાને દીર્ઘાયુ થાય.

'જન્મભૂમિ' ગ્રંથમાળા-તડિબાદ; ચન્દ્રલાલ નન્દલાલ કેસાદ
જેઠ વદી ૧૧ સં. ૧૯૮૦. પ્રકાશક.

ગ્રાહકોને વિનંતી.

સ્થાનિક ગ્રાહકોએ સલામતના રૂ. ૩૭ અમારો માણસ ઉધરાણીએ આવે તેને પાવતી લઈને અગર નડીઆદ ખારીપોળ ધર નં ૧૨૦૩ કે જ્યાં આ અંશમાળાનું કાર્યાલય છે ત્યાં ભરી દેવાં.

અહાર ગામનાં ગ્રાહકોએ ટપાલસાથે રૂ. ૪૭ મનીઓર્ડરથી મોકલી આપવા. જે ગ્રાહકો નડીઆદના વતની હોય તેમણે નડીઆદમાં પોતાને ધર કે દુકાને લખી સલામતનાં નાણાં ભરાવી દેવાં. ચાલુ માસનાં જેમનું સલામત બાકી રહેશે તેમના ઉપર આવતું પુસ્તક 'રાષ્ટ્રિય રસઝરણાં' વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે.

જેમની ઈચ્છા ગ્રાહક તરિકે રહેવાની ના હોય તેમણે લીધેલાં પુસ્તકો પછાં મોકલી આપવાં અગર દરેક પુસ્તકની ચાર આના પ્રમાણે કૌંમત મોકલી આપવી.

સલામતનાં નાણાં ભર્યા વગર 'અકસ્માત' ફંડ ઉપર ગ્રાહકોના હક ચાલુ થશે નહિ.

સલામત ભરી તેના બીજા મહિનાના પુસ્તકમાં ગ્રાહકે સલામતનો છાપેલો સ્વીકાર જોઈ લેવો.

પ્રકાશક-‘જન્મભૂમિ’ અન્યમાળા

સામાર સ્વીકાર.

‘કંપતી મોક્ષ મંદિર’-અમદાવાદથી પ્રગટ થતા ‘કર્મવીર’ માસિકના બીજા વર્ષની ભેટ તરીકે આ પુસ્તક પ્રગટ થયું છે. મુગડ સરકારના કેળવણી ખાતા તરફથી તેમજ વડોદરા રાજ્યના કલ્યાણી ખાતા તરફથી ઈનામ ને લાયકારિઓ માટે આ પુસ્તક નબ્તર થયું છે. તેમા દામપત્ય આયે ભાવના ઉપર ઉત્તમ નીબંધો લખાએના છે. પ્રત્યેક ગૃહમા દામ-પત્ય ભાવનો પ્રચાર કરનાર આ પુસ્તકની અકકી નકલ રાખવા જેવી છે કી ૧-૦-૦.

‘જ્ઞાનપ્રચાર’ અભુદ, ‘વૈદલ્પતર’ અમદાવાદ, ‘ભટ્ટભાસ્કર’ વડોદરા એ માસિકો અને ‘ગડગડાટ’ સુરત, ‘બર્માવર્તમાન’ રંગુન, ‘રંગુનસમાચાર’ રંગુન, ‘બાણાવણી’ નડિયાદ, એ સાપ્તાહિક પત્રો આ ગ્રંથમાળાના બદલા તરીકે મળ્યા છે. જેનો ઉપકાર સહિત સ્વીકાર કરવામા આવે છે બીજા જે જે વર્તમાન પત્રો અને માસિકો ઉપર આ માળાના પુસ્તકો બદલા તરીકે મોકલવામા આવ્યા છે તે સર્વને પોતાના પત્રો બદલામા મોકલી આપવાની પ્રાર્થના છે.

‘ગડગડાટ’ ‘રંગુન સમાચાર’ ‘નવયુગ’ ‘યુગવર્મ’ ‘તોપ’ વિગેરે પત્રોએ આ માળાના પ્રથમ પુસ્તક ‘રાષ્ટ્રિય રત્ન કલ્પિટા’ની જે નોંધ લેવા દેવા કરી છે તે બદલ તે સર્વના આભારી છીએ અને બીજા જે જે પત્રકારોએ હજુ સુધી ગ્રંથમાળાની નોંધ નથી લીધી તે સર્વને આ બીજા પુસ્તક ‘રાષ્ટ્રિય સાહિત્યવિનોદ’ની નોંધ લેવા વિનંતી છે.

‘જન્મભૂમિ’ ગ્રંથમાળાને આશ્રય આપનાર

ગ્રાહકોની નામાવલિ.

- (૧) શ્રીયુત્તમ મનિલાલ ભગવાનદાસ નડિયાદ, (૨) નાથાલાલ ભાઈ-દાસ ખમાતવાળા મુબાઈ, (૩) રામભાઈ મોતીલાલ પટેલ મુબાઈ, (૪) ચકરલાલ રણછોડભાઈ પડયા મુબાઈ, (૫) ન્હાનશાહ કાળીદાસ શેરદલાલ અમદાવાદ, (૬) શ્રી લક્ષ્મીવિજય હોમ લાયબ્રેરી કાસર.

(૭) શાન્તીલાલ લાલજીભાઈ ઈન્જનીયર મુબાઈ. ૫૦૮

અર્પણ પત્રિકા

રાષ્ટ્રીય દાનવીર

ડૉ. પ્રાણીજીવનદાસ જગજીવનદાસ મહેતા

રંગુન.

શ્રીમાન મહાનુભાવ,

જે પરમાત્માની કૃપાથી આપના વિશુદ્ધ અને ઉચ્ચ જીવનમાં શ્રી અને સરસ્વતીનો અપૂર્વ અને સુંદર યોગ થયો છે, તેજ પરમાત્માની પ્રેરણાથી, આપની રાષ્ટ્રીય દાનવીરતા ઉપર મુગ્ધ થઈ, આપની પરવાનગી વગરજ, શુજી સહિત્યવાટિકામાંથી ચુંટી કહાડેલાં મધુર રાષ્ટ્રીય પુષ્પોથી શુંથેલા આ નાનકડા પુસ્તક રૂપી માળા, આપના પવીત્ર કંઠમાં અર્પણ કરૂં છું. તહેને સદાને માટે આપના ઉદર અને વિશાળ વક્ત્રસ્થળ ઉપર ધારણ કરજો, અને તેની મધુર દિવ્ય રાષ્ટ્રીય પરિમળ આપની આસપાસના વાતાવરણમાં મહેકાવજો.

‘જન્મભૂમિ’ મન-થમાળા }
જેઠ વદી ૧૧ સં. ૧૯૮૦ }

સેવક,
ચન્દ્રલાલ નન્દલાલ દેસાઈ,
પ્રકાશક.

અનુક્રમણિકા

વિષય	પાન	વિષય	પાન
દેશભક્તિ	૧	મારો દુર્ગોત્સવ	૫૯
બાપુ દેવદાસ	૨	કિંકરના મનોરથ	૬૩
ભગત દાના કુધા	૮	પોલિટિક્સ	૭૨
શ્રી. ગોકળદાસ તલાડી	૧૧	લોકલેદય	૭૮
ખેડી ભ્રમજ્ઞા	૧૬	ભારતવાસીઓનું મનુષ્યત્વ	૮૧
પ્રેમશૈલી પ્રબ્ધ	૧૭	સત્યાગ્રહની છેલ્લી લડત	
આયર્લેન્ડનો યજ્ઞ	૨૦	ધેરથી શરૂઆત	૮૮
હક સાહેબ	૩૧	શ્વેતતમુખનાં પક્ષી	૯૨
રાષ્ટ્રીયધ્વજ સંજ્ઞામ	૩૭	સર્વવ્યાપી હડતાળ	
ખિલાડી	૪૮	આડ વીરોનું બલિદાન	૯૯
એક સંવાદ	૫૬	અંદનપાળા	૧૦૪

‘જન્મભુમિ’ ગ્રન્થમાળાને

મદદ કરવાની યોજના:—

સ્વયંસેવક—આ માળાના દરેક આલોક કરી આપશે તેમને રૂપાના અને પચાસ આલોક કરી આપશે તેમને સોનાના ત્રાદ આપવામાં આવશે. આલોક કરવા માટે જાહેર ખર્ચર વિગેરે જોઈતું સાહિત્ય પુર પાડવામાં આવશે.

આજીવનના આલોક—એકી વખતે રૂ. ૫૧૭ આપશે તે આ માળાના આજીવનના આલોક થઈ શકશે લાયકોઓ પાસે આજીવન આલોક થઈ શકે. ‘અકસ્માત’ કંડોનો લાભમળશે.

શુભેચ્છક—એકી વખતે રૂ. ૨૦૧ આપશે તે આ માળાના શુભેચ્છક કહેવાશે શુભેચ્છકોની નામાલી માળાના વપારંમના પ્રથમ પુસ્તકમાં પ્રગટ કરવામાં આવશે. ઉપરાંત માળાના દરેક પુસ્તકની ત્રણ નકલો તેમને વગર લવાજમે મળતી રહેશે. તથા આલોકના જોડો સર્વ હક તેમને રહેશે.

આશ્રયદાતા—એકી વખતે રૂ. ૫૦૧ આપનાર આ માળાના ‘આશ્રયદાતા’ કહેવાશે. તેમની છબી પ્રગટ કરવામાં આવશે વળી દરેક વર્ષે પ્રથમ પુસ્તકમાં ‘આશ્રયદાતા’ઓના અશ્રયને ઉલ્લેખ કરી ઉપકાર માનવામાં આવશે. માળાના દરેક પુસ્તકની પાંચ નકલો તેમને વગર લવાજમે આપવામાં આવશે ઉપરાંત આલોકના જોડો સર્વ હક તેમને રહેશે.

પ્રકાશક—‘જન્મભુમિ’ ગ્રન્થમાળા—નડીઆદ.

દેશભક્તિ.

ભાષામાં મીઠામાં મીઠા જે કાંઈ શબ્દો હોય તો તે ‘ જનની ’ અને ‘ જનરભામ ’ એ બે છે. આંખ મીચીને પ્રેમ અને શ્રદ્ધા જે કયાંય ઢાળવી હોય તો તે આ બેજ ઉપર.

પણ, અપ્રસોમ, નાનપણથી ખોડિંગોમાં રહેલા વિદ્યાર્થીઓ માને ભુલી જાય છે, માની પૂજા કરતાં શરમાય છે, અને ભુમિ સાર્થના સંબંધ તોડી ખેંઠલા લોકો દેશને ભુલી જાય છે, દેશ-ભક્તિને વિસારી મુકે છે.

“ હાં રે અમે ખેડવાયાનાં છોડ !

હાં રે ખેડ કરીયે અમે તો ખાંત,

હાં રે અમે ખેડવાયાનાં છોડ !

હાં રે પરભાંતે તે ખેતરે જઈયે.

સમીસાંજ સુધી ખેતરે જ રહીયે,

હાં રે અમે ખેડવાયાનાં છોડ !

એમ જે ગાઈ શકે તેનાજ હૈયામાં દેશભક્તિનો સાચો ઉમળકો આવી શકે છે. તે જ દેશને માટે લડી શકે છે, પ્રાણ અર્પણ કરી શકે છે. તેજ દેશની ઇજ્જત આપરનું શિરને સાટે રક્ષણ કરી શકે છે.

ચરોતરમાં પ્રાણ દેવ ચરોતર વીરભૂમિ છે, એનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો આપણને હમણાં જ મળી ચૂક્યો છે. જલમાં જ્યારે ચરોતરના મત્યાગ્રહની સહેજસાજ અખર મળતી ત્યારે એટલો આનન્દ થતો કે એ આનન્દમાં જ મારો મંદવાડ હું ભુલી

મથો. મેં મનમાં કહ્યું, ચરોતરના પાટીદારો ભૂમિની કદર કરે છે તેટલીજ જન્મભૂમિ એમનું કૌતુક કરે છે. સનાતન કાળથી ખેડુતોજ વીર્ય અને શૌર્ય બતાવતા આવ્યા છે. ખેડુત રોમનો સામે વૈશ્યવૃત્તિ કાયેજ ટકી ન શક્યું. પાટીદાર પ્રજા સામે દુકાનદાર સરકાર ટકી ન શકે એ ઇશ્વરે અનેક વાર કહી દીધું છે. આપણા નેતા પણ જ્યારે બેરીસ્ટર મટી ખેડુત અને વજુકર થયા ત્યારે જ દેશમાં નવજીવન રેડાયું.

દેશની તમામ શક્તિ એના હળમાં હોય છે. હળની અણીથી જ સીતાનો જન્મ થાય છે અને પવિત્ર સીતાને અર્થેજ રામ જેવા અવતાર પરાક્રમ કરી ધર્મનો ફેલાવો કરે છે.

જન્મભૂમિની સેવા એજ કોઈ પુરુષાર્થ છે એમ શ્રીરામ બતાવ્યું; શ્રીકૃષ્ણે પણ એજ બતાવ્યું છે.

દ્વાત્રિય બાળકૃષ્ણ કાલેલકર

ભાઈ દેવદાસ.

અસહકારની લડત જ્યાં જ્યાં બાણીતી છે ત્યાં ત્યાં ભાઈ દેવદાસનું નામ અબાણ્યું નહિ હોય. ઉત્તર હિંદુસ્તાન થોડો વખત મહાત્માજીના સાહેબજાદા તરીકે તેને ઓળખતું થયું છે. મદ્રાસમાં જ્યાં તેણે હિંદીપ્રચારનું કામ એક વરસ સુધી કર્યું ત્યાં તેને એક પ્રાણવાન પ્રચારક તરીકે સહુ ઓળખે છે. પણ ભાઈ દેવદાસની દેશસેવા અહીંથી જ શરૂ થતી નથી.

તેની સ્તુતિ કરવાને ખાતર તો નહિ જ, પણ તેનો દાખલો તેના જેવડી ઉમરના અનેક યુવકોને યોગદાયક નીવડે તે સારૂ ભાઈ દેવદાસની કિશોર વયની ચોડી વાત કહેવા ધરખું ધું.

દેવદાસ કહી નિશાળે બેઠો નથી અને છતાં તે એક સુસ્ત વિદ્યાર્થી તરીકે જ્યાં મળે ત્યાંથી વિદ્યા બોળનારો છે. તેનું બાળપણ તો રમતમાં જ ગયું છે. ૫-૧૦ વરસનો થયો ત્યાં સુધી ખીસામાં દસ વીધ વસ્તુઓ, જેવી કે સ્વેટપેન, લખો-ટીઓ, ખટન, સોય, દોરા, ટાંચણી અને જે કાંઈ હાથમાં આવ્યું તે લઈને ફરે અને જે તેની રમતમાં મળે તેમ હોય તેની પાસે પહોંચી જાય. ઘણીવાર તેનું ખીસું નાનકડા સં-ગ્રહસ્થાન જેવું ભરેલું હોય.

ગોટો થતો ગયો તેમ તેમ રમતની વસ્તુઓ બોળવાની ને ગોઠીયાઓ મેળવવાની તેની ટેવે જ્ઞાનનો ભંડોળ મેળવવાની અને વિદ્વાનોની સેવા કરી તેમનાં મન રીઝવવાની જિજ્ઞાસાનું રૂપ લીધું. તેનું જ્ઞાન શુષ્ક ન બને—તરંગી ન બને તેટલા સારૂ પિતાજીનું સુકાનીપણું પોતાની ઉપરથી જરાએ ડગવા લીધું નહિ. પિતાજી પણ પોતાના જીવનનું નાવ જે સદયથી હંકાર્યું તે જ સદે દેવદાસના જીવનનાવ પર બાંધ્યો. સેવા એ તેની નિશાળ બની, સેવા એ તેનો અખાડો બન્યો, સેવા એ તેની રમત ગમત બની.

પિતાજીએ ઘરમાં વિદ્યાર્થીઓનો સંઘ વસાવ્યો હતો. દક્ષિણ આફ્રિકામાં સત્યાગ્રહની લડત દરમ્યાન જેણે સર્વસ્વ લડતમાં ફાંપ્યું હતું એવાં માબાપોના બાળકો દેવદાસના ૨૪ કલાકના

ગોઠીયા બન્યા હતા મદ્રાસી, હિંદી, ગુજરાતી, ગોગ, કાળા, હિંદુ, મુસલમાન, પારસી, અિરતી, એવા બધાથી વસેલું થઈ નહાના દેવદાસની નિશાળ બન્યું હતું. ઘરમાં રિવાજ એ હતો કે સાંચે ઘરકામમાં કાંઈક કાંઈક ભાગ તો આપવો જ. નહાનો દેવદાસ હમેશ સાવધ રહેતો કે પોતાને ભાગે એાધુ કામ ન આવે અને અબાણે પણ કોઈ પણ ગોઠીયાની ધર્મને પાત્ર તે બને નહિ. ઘંટીએ દળવાનું હોય, પાણી ભરવાનું હોય, લાકડાં ઉપાડવાનું હોય કે કામ માંજવાનું હોય, સાંમાં એ તસુ વધારે કરીને પોતાના ગોઠીયાઓને તે હંમેશાં પોતાથી સંતુષ્ટ રાખતો. બીજાને ભાગે થોડું એાધુ કામ આવે એ તેને ગમતું. આથી ગોઠીયાઓને તો તે ગોળ જેનો થઈ પડ્યો હતો.

પિતાજીને ઘણાંયે મિત્રો હતા શહેરમાં એતાવતા કે ચિત્રવિચિત્ર બાળકો ઘરમાં ભરીને પોતાના બાળકોનું ભવિષ્ય બગાડનાર આવો પિતા ભાગ્યે જ પાક્યો હશે. પિતા કહેતા કે છોડમાં જે સ્વભાવ હશે તેવા જ રસ તે જમીનમાંથી ચૂસશે. દેવદાસના સ્વભાવનું વલણ તે હંમેશાં તપાસતા રહેતા અને તેના ભવિષ્ય વિષે નિર્ભય હતા. ભણવાનું ક્યારેક ચાલે અને વળી દહાડાઓ સૂધી બંધ રહે. સાંજની પ્રાર્થના વેળા રામાયણ, કાવ્યદોહન, ભાગવત વગેરેમાંથી ચૂંટેલા ભાગો વંચાવ અને તેના પર ચર્ચા થાય એમાં જ સિદ્ધાંતનો મુખ્ય ભાગ સમાયો હતો.

એમ કરતાં સત્યાગ્રહની લડતના છેલ્લો અંક આવ્યો. દેવદાસના બાળમિત્રોમાંથી ૧૬ વરરાત્રી ઉપરના બધા જેલમાં

પહોંચ્યા. માતાભાઈઓ, માતા, પિતા એમ અનુક્રમે એક પછી એક જેલમાં પહોંચ્યાં. દેવદાસ જેલમાં જવાનું મન થાણુંયે કરે પણ તેને ૧૪મું વરસ આશતું હતું. તેને જેલમાં સંવરે તેમ હતું નહિ. ઠાંઠા ગણુ ૧૬ વરસના જેલ જનારા જેટલી જ તેની તૈયારી હતી. પિતાજીએ મૂરખરાજની વાતી (ટોલસ્ટોયની વાર્તાઓમાથી એકનું તારણ) એવા તો રસથી વારંવાર સંભળાવી હતી કે એકેએક વીધાર્થી ક્યારેક ક્યારેક જમવા ખેમતાં એકબીજાને પોતાના હાથમાં પડેલા આંટણુ દેખાડે અને કહે કે પોતે જમવાને હકદાર છે. તે વાર્તાના નાયક મૂરખરાજન એક ખડેન હતી. તે અભણુ હતી અને વળી મૂંગી ખડેરી હતી. ભાઈ પણ અભણુ જ હતો, પણ તેનાં સર્વ અંગ જીવનથી ભરેલાં હતાં. જાતમજૂરીથી ઉત્પન્ન થાય તેનો જ ઉપભોગ થાય એ આ ખડેનભાઈ ખન્નેનો સિદ્ધાંત હતો. પોતાને ત્યાં ઠાંઠા અતિથિ આવે તેના હાથમાં આંટણુ ન જોવામાં આવે તો તે અતિથિને આ ભાઈખડેનની પંગતે જમવાનો અધિકાર નહોતો. એ કઠણુ સિદ્ધાંત ખાળકોની આ ટોળીમાં એક જેલ ખની રહ્યો હતો. દરિયાણુ આક્રિંકાની જેલમાં કોદાળી, પાવડા, ત્રીકમ વડે ખાદવાનું કામ સત્યાગ્રહી કંઠીઓને અપાતું ને આ ખાળકો જાણુતા હતા, તેથી ખધાઓએ કોદાળી પાવડાઓને પોતાના હાથમાં રમતા કરી મૂક્યા હતા. તપતા સૂર્યની નીચે કામ કરવાનો મ્હાવરો તેઓએ પાડી લીધો હતો. જેલમાં સત્યાગ્રહ કરવા અપવાસ કરવા પડે તો તેનો મ્હાવરો પણ કરી લીધો હતો.

દેવદાસ આ બધી બાબતોમાં કાંઈથી પછાત નહોતો; પણ તેને જેલ જવાની તક મળી નહિ. પછી જેલ જનારા સાથે સહાનુભૂતિ દર્શાવવાને શું કરી શકાય તેનો વિચાર પાછળ રહેનારાઓમાંથી મ્હોટોરાઓથે કર્યો. સુકાનીની સાથે મસલત કરી. જેલ જનારાને જેલમાં સ્વાદિષ્ટ ખોરાક નહિ મળે તે સાફ આપણા ખોરાકમાંથી સ્વાદનો ત્યાગ શી રીતે કરવો એ એક વાત અને તેઓને સખત મજૂરી મળે તેમ આપણે પણ સખત મજૂરી કરીએ એ બીજી વાત. આ વાત જેલવાસનાના ઉત્સુકોની પાસે મૂકવામાં આવી. બન્ને વાત તેઓએ ઉપાડી લીધી. જેલીઓ પાછા વિજય સાથે ઘેર આવે નહિ ત્યાં સુધી અન્નમાં લવણનો ત્યાગ કરવો અને ફીનીકસના છાપખાનામાં ખાલી પડેલી જગ્યાઓ લઇ તેઓની ખોટ પૂરવી એ બે બાબતોનો તેઓએ નિશ્ચય કર્યો અને તે અંત સુધી પાડ્યો. સવારના ૪ વાગે ઉઠે ને રાત્રે આઠ વાગ્યે સુએ ત્યાં સુધી નાનો દેવદાસ કામમાં મચ્યો રહેતો. દાતણપાણી કરી નાના છોકરાઓને ઉઠાડે. તેઓની પાછળ કાંઈક વખત ગાળે ને ચરનું પરચુરણ કાંઈ કામ હોય તે કરી નાસ્તો લઇને છાપખાનામાં પહોંચે. ત્યાં આઠ કલાક (વચ્ચે એક કલાક ભોજનની રજા મળે તે ખાદ કરીને) ને ક્યારેક દસ કલાક પણ ઉભા ઉભા બીબાં ગોઠવવામાં, મુક્ર સુધારવામાં, પાનાં બાંધવામાં ગાળે. કાર્યવાહકની દરેક સુચનાનો કાળજીપૂર્વક અમલ કરવો અને પછી સાંજ પડ્યે વાળુ કરી, કામકાજ આટોપી માર્થના કરીને ફરી રાતના આઠ વાગ્યા સુધી ગ્રાહકોને છાપાં મોકલવાનાં હોય તેનાં સિરનામાં કાગળ પર

લાખવાં, આ ભાઈ દેવદાસનું કેટલાક દિવસો સુધી-ત્રણ માસથી વધારે વખત સુધી-નિત્યકર્મ થઈ પડ્યું હતું. એ બાળકની આવી મદદ વિના નિર્જન થયેલું છાપખાનું કેમ ચાલ્યું હોત? જેલમાં બેઠેલી માવાળાં છોકરાંઓનું નાનું ટોણું કેમ સચવાયું હોત? આ બધું ભાઈ દેવદાસ માટે એક ભવ્ય રાષ્ટ્રીય વિદ્યાલય સમાન હતું. અને ત્યાર પછી જે જે સંબેગોમાંથી તે પસાર થયો તે બધા પૂર્વના શિક્ષણની સાંકળ રૂપે થયા છે.

આજે ભાઈ દેવદાસની જૂની ઉત્કંઠા તૃપ્ત થઈ. તેના હાથનાં આંટણો કેટલાક મળત થયાં કલમ પકડવા છતાંયે સાવ નાખૂદ થયા નહિ હોય. અને તેથીજ સખત મબૂરીની કેદ ન મળવાથી જ્યારે તેણે ખેદ ખતાવ્યો ત્યારે તે બડાઈ ખાટવાને ખાતર નહિ પણ પોતાના રાષ્ટ્રીય શિક્ષણની પ્રગતિને ખાતર જ હતો, ખરે ! ભાઈ દેવદાસનું રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ તેની રાષ્ટ્રીય સેવામાં જ પર્યાપ્ત થતું આવ્યું છે.

ભાઈ દેવદાસે જે શિક્ષણ પ્રાપ્ત કર્યું છે તેની ઘણાં કોને ન થાય ! પણ જેને થાય તેણે તે બાળસેવકના જેવી જ સેવાવૃત્તિ પોષવી જોઈએ.

મગનલાલ ખુશાલચંદ ગ્રંથી

“ જન્મભૂમિ ” ગ્રંથમાળાનાં પુસ્તકો.

(૧) રાષ્ટ્રિય રત્ન કણિય (૨) રાષ્ટ્રિય સાહિત્ય વિનોદ
દ્વિમત દરેકની ચાર આના. દપાલ સાથે પાંચ આના.

ભગત દાના દુધાં.

અમદાવાદમાં સારંગપુર-એક ટોડાની મસજીદ પાસે, ઢેડ-વાડામાં, દાના દુધા રહે છે. દારૂનાં પીવા પર મહાત્મા ગાંધી-જીએ પહેરા રખાવ્યા તે દરમીયાન દાના દુધાને લાગણી થઈ, “અરેરે! આવા કેળના ગરમ ઢેવા મોટા લોક આપણી ખાતર દૂઃખ વેઠે છે ને આપણે હજી ઢોચ્યાજ કરીયું?” એના ત્રયાર આંખો તેજ સાંજે દાના પીકા સામુ ન જતા સીંરાં વેર ગયો. દારૂ પીવા વગર ધણી આવ્યો એ ચમત્કાર જોઈ એની વહુને નવાઈ લાગી. વહુને દાનાએ વવામાંથી ખાધો કે આજથી મેં પાણી મુક્યું છે કે દારૂ હરામ છે. ‘ચેકો’ ની ખબર એની સ્ત્રીને હતી એટલે એ ‘મહાત્મા ગાંધીજી’ બહુ થજે’ એમ જ બોલી ઉઠી.

દારૂ પીને દાના આવતો ત્યારે વહુન રોજ મારે. ઘરમાં પૈસા રહે નહીં રોજના છ સાત રૂપિયા સુધી દારૂમાં ખર્ચો નાંખે. વિલાયતી દારૂ પીયે ને મહુડીયે પીયે છોડરા નાના, ખાવા જોઈયે, લુગડા જોઈયે પણ નર પીના પૈસા અંચે ત્યારે ને? પરાણે, ધણીથી ચારો હુસીની કંઈ ખચાવેલા પૈસામાંથી સ્ત્રી મારફત ઘર નભતું. પણ એ વેનલા, ૭૦૦-૮૦૦ રૂપિયા દેવું થયું ને વ્યાજ વધતા ગયાં.

દારૂ છોડ્યાની વાત સાંભળી બેરો ખડુ ગજ થઈ ને તે દિવસથી ધણીને ખહાર જવાનો મના કરી સ્ત્રી કહે “તમે ઘરમાં જ રહેજો. આજ પ્રભુએ તમને સુખી સુખાડી છે. એ કાયમ રહે તે માટે પીકાતું મહાં જ હવે જોશો નહીં ને

ભાઈબંધ દાસ્તદારને મળશે નહીં. તમારું ને છોકરાનું હું પૂરું કરીશ. ” બહુની અવાત પસંદ પડી. પછી બા. વ. ર. બંધ ને બહુ ઘેર રહ્યું. ઘેર ખેંઠા ખેંઠા એ છોકરાંનું સજાગ ને પ્રમુખ બજન કરે, ઘરઆગળું ચોખ્ખું રાખે, છોકરાંનું નવરાંવું, લુગડાં ધુમ ને રસાઈ પાણી પણ ખેરોની ખાતર કરો રાખે. વહુના પણ એ ગુણુ જાવા લાગ્યા. અમ થોડા દિવસ નિર્વિદન ગયા—દાર પીવા વગર એને કંઈ નુકસાન ન થયું, પણ ઉલટા શરીરને કાયદો ગાલમ પડ્યો. ઘરમાંથી કંલેશ ઠંકાસ ગયા ન છોકરાં વળાસર ખાવા પામ્યાં. આટલું છતાં કોઈ કોઈ તાર દાનાન દારૂનું મન થઈ આવતું, પણ એ તો અતરત પોતાના આ સુખનો વિચાર કરી મારી શકે, છતાં વધારે દહતા મગવવા એ શનોયા પીરની જત્રાએ ગયો. શનોયા એ એક દેડ હતો. તે પીર થઈ ગયા. એમનું ધામ લીખડી ધાગધા પાસ છે ને એમની ખાધાઓ રખાય છે. ત્યાં જઈ દાનો કહવા લાગ્યા, “ બાપજી મારી ટેક રખાવજો, ને જમં તંન થાય પણ આ જીદગીમાં મારે દારૂ કદી પીવા નહીં આવું માર પણ છે તે સાચવજો ” થોડા દિવસ પછી વળી દાનો દારૂકા ગયો, પાવાગઢ ગયા ને ડાકોરજી પણ જઈ આવ્યો. ઘેર આવીને પાછો એ જત્રાઓ ઉજવે ને એમ નિ-શ્ચયઆગળ વધારતો ગયો.

દાનો હવે પુણ્યદાન કરે, રોજ ન્હાય, ચોખ્ખો રહે અને શુદ્ધ ખાદી પહેરવા લાગ્યો. રોજ એક અહ્યાગતને જમાડીને જમં ને ભજન કીર્તનમાં વખત ગાળે, આવા સુખમાં છ એક મહિના વહી ગયા.

દાનામાં હવે સ્ત્રીને વિશ્વાસ ઉપજ્યો. એટલે એણે એક દિવસ કમાવા જવાની રજા માગી તે સ્ત્રીએ આપી. પછી એ માટી ખોદવાના કંટાકટ લેવા લાગ્યો ને પ્રમાણિકપણે મજૂરી કરવાથી બે પૈસા કમાયો. ધીમે ધીમે એકવચનીપણથી એનું કામ વખણાયું ને આ બે વર્ષમાં તો એ ઠીક કમાયો. ૮૦૦ રૂપિયાનું દેવું પતાવ્યું. ઘરમાં તાંબા પીત્તળનાં વાસણુ લીધાં ને અનાજપાણીની પણ છુટ થઈ.

અગીયારશ પુનર્મે, દાનાને ઘેર ભજનમંડળીઓ આવે છે ને આખી રાત ભજનોની એવી ધુન મચે છે કે આસપાસના વાણીઆ બ્રાહ્મણ પણ એ સાંભળવા આવે છે.

દાનો દારૂડીઓ કહેવાતો તે હવે ભગત કહેવાય છે. એનો હસ્તો ચહેરો, એની સ્ત્રીની આપવીતી વાતો, એનાં છોકરાનાં ગેલ એ બધું સંતોષ ઉપજાવે છે. 'ચોક્કી' એ આંકડા ભેંતાં નિષ્ફળ લાગે છે. બધી મહેનત વ્યર્થ ગઈ મનાય છે, પરન્તુ દાના ભગત જવાં કેટલાંએ કુંદળો દારૂના દુષ્ટ વ્યસનમાંથી મુક્ત થઈ એ ચોક્કીને પ્રતાપે સુખી થયાં હશે એની ગણતરી કોણે કરી છે?

મને તો દાના ભગતનું દષ્ટાંત બહુ ઉત્તેજક થઈ પડ્યું છે અને એમની પીછાન કરાવનાર મારા મિત્રનો હું હજી ઉપકાર માનું છું. મેં પણ ચોક્કીમાં યથાશક્તિ સેવા કરી હતી. મને લાગે છે કે આવું એક ઘર પણ સુખી થયું હોય તો અમારી બધાંની મહેનત નકામી નથી ગઈ.

નરણવન,

શ્રી. ગોકળદાસ તલાટી.

શ્રી ગોકળદાસ સાથે બાલ્યાવસ્થાથીજ મ્હારો ગુરુ-ભાવ, હું ત્યારથીજ અનેક વિષયોમાં એમનેજ અનુસરનારો અને યુવાનોના વેગમાં એમનેજ ખાળ્યો ખરનારો, તે એમના વિષયમાં શું લખું અને શું ના લખું? એમણે વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ નવયુવક સૈનિકના હિમજ્વાળાથી રાષ્ટ્ર ધ્વજના રક્ષણ અર્થે નાગપુરમાં ગુજરાતની પ્રથમ ટુકડીના નાયક બની તારીખ ૧૫મી જુને પોતાનું બલીદાન આપ્યું. રાષ્ટ્ર કાર્ય માટે પોતાની કુરબાની કરી બતાવનારનો એથી સુંદર પરિચય શો કરવાનો હોય ? એથી વધારે સદ્ભાગ્ય અને જીંદગીનું સાર્થક શેનું હોય ?

શ્રી. ગોકળદાસ તલાટી એટલે સરળ હૃદયના છતાં વ્યવહાર ચતુર, સામાજિક અને રાજદ્વારી શેતરંજ રમી જાણનાર, નડિયાદના શ્રેષ્ઠ નાગરિક, કુશળ વકીલ, જ્ઞાતિ, કૌમ, અને ગામના ઝઘડાઓ પતાવવામાં સદાના પંચ કે શીર પંચ, સ્વદેશ માટે અનન્ય પ્રેમ અને ભક્તિ ધરાવનાર, સાહસિક, પ્રેમાળ, અને નડિયાદની સર્વે બહિર પ્રવૃત્તિઓના દ્રષ્ટા.

મુખાઈ યુનીવર્સિટીના સ્નાતક થઈ એમણે પોતાનું તેજસ્વી વિદ્યાર્થી જીવન પુરૂ કરતાંજ તેઓ નડિયાદનો હાઈસ્કૂલના અધ્યાપક થયા. આ વખતે શ્રી. મોહનલાલ પડયા એમનાજ વર્ગમાં શિક્ષણ લેતા. છ મહિનામાં એમની બદલી સુરત કરવામાં આવી એથી તેમણે તરતજ સરકારી નોકરીનું રાજીનામું આપ્યું. અને વકીલાતનો અભ્યાસ કરી ૧૯૫૩ માં એલ. એલ. બી. થયા. મુળથીજ એમનો સ્વભાવ સ્વતંત્ર.

એટલે વકીલાના ધંધામાં સારી આશા છતાં ટોટોના રંગડામાં પડવાને બદલે ખેતીનાડી કરવાનું પત્રક કયું. એમના પિતા પાલન-પૂરના નવાખની નોકરીમાં હતા, તેથી પાલનપૂર રાજ્યની સરેતરા ગામની જમીન રાખી ત્યાં માટા પાણી ઉપર ખેતી શરૂ કરી. આ ખેતીવાળી જગ્યાને એક નાનું ગામ પણ વસ્યું અને તેનું નામ 'ગોકુળ પૂર' પાડ્યું. ખેતીના અનુભવના અભાવે ભારે ખર્ચ કરવા છતાં તેના નફાજ ગયા. આથી એમને વકીલાત શરૂ કરવી પડી. વકીલાતના ધંધામાં તેઓ ઘણા આગળ વધ્યા. અને પ્રથમ પંડિતના વકીલ ગણાયા.

સને ૧૮૯૩ માં મદ્રાસ ખાતે ભરાયેલી કાગ્રમમાં તેઓ પહેલવહેલાજ પ્રતિનિધી તરીકે ગયા. અને જીલ્લાની કોંગ્રેસ કમીટીના મંત્રી પદે નીમાયા. ગોકુળદાસભાઈ ત્યારથીજ મહાસલાના પરમ ભક્ત બન્યા. એમણે અત્યારસુધીનાં ભાગ્યેજ એકપણ કોંગ્રેસની એકકે છાડી દશે. નડિયાદ અત્યારસુધી જાહેર જીવનમાં પડ્યું ન હોતું. નડિયાદના સામરો, તત્ત્વ જ્ઞાનીઓ, કવિઓ, અને રાજકારણ પુરોષોએ પોતાની જનમભુમીની અનુપમ સેવાઓ કરી હતી. રૂઝરત અને યુજનતની ખાતર વિવિધ ક્ષેત્રોમાં એમની શક્તિઓ પ્રગટીત થઈ રહી હતી, છતાં મહાસલાની પ્રવૃત્તિમાં ક. જંગમલાલ તાજિક અને શ્ર. મણીલાલે દિવેદી વિના ખીજા પ્રત્યક્ષ ભાગ લેઈ શકેલા નહીં. એમણે નડિયાદ જોવી કેલટુપ ભૂમિમાં જી વાવેલાં અને તેને ગોકુળદાસભાઈએ ઉછેરવાનું કામ હાથમાં લીધું. વિવિધ વિચારોના વિનિમય માટે અન્ય નાગરિકોની સહાયથી એક કેન્દ્ર સ્થાપી અને ધીમે ધીમે નડિયાદને રાજકારણમાં જોડી રહ્યું.

ગોઠળદાસભાઈએ ૧૯૫૨ ના દુષ્કાળ વખતે ભારે સેવા ઉઠાવી હતી. ૧૯૮૫ માં મ્યુનીસીપાલિટીના લોક નિયુક્ત સભાસદ થયા ત્યારથી આજ સુધી અખંડ રીતે તેના સભાસદ રહ્યા. નડિયાદની મ્યુનીસીપાલિટી પ્રથમથીજ સરકારમાં પ્રતિષ્ઠાને પામેલી, તેથી એને પ્રથમ બીન સરકારી પ્રમુખને લાભ મળેલો. એના સારા માટે સરકાર સદાયે વખાણ કરતી. ડુંગળી વિષયમાં પણ તેનો ફાલ્ગામાં પ્રથમ દરજ્જો હતો. આ બધા સન્માન સમ્માન સુદૃઢ વહીવટમાં ગોઠળદાસભાઈએ મુખ્ય ભાગ ભજવેલો. અને હવે તેઓ યાગ્યરીતે મ્યુનીસીપાલિટીના લોક નિયુક્ત પ્રમુખપણ થયા.

એમને પોતાની શક્તિઓનો ખરો ઉપયોગ કરવાની તક તો ખંગાળાના ભાગલાના પાંચાસે આખા દેશમાં આલી રહેલી સ્વદેશ અને બાહ્યકાળની ચળવળ વખતે મળી. નડિયાદ આ વખતે એના ખરા રવરૂપમાં ઝળક્યું. આખા ગામમાં સ્વદેશની લીપ્યાત પૂર્વેશથી આલી રહી હજારોએ એ વખતે સ્વદેશીની પ્રાજ્ઞાએ લીધી. મહાજને વિદેશી ખાંડનો વપરાશ ઘટે કરોડો. કે. જે.વરધનરામભાઈના હાથે સ્વદેશીની દુકાન ખોલવામાં આવી. આ સર્વ કાર્યમાં ગોઠળદાસભાઈનો અથ ભાગ તો ખરોજ. ૧૯૦૭ માં નડિયાદના અમેરીકન મીશનના ૧૪ યુવાનો મીશનમાંથી છુટા થતાં તેમને હિંદુ ધર્મમાં પુ : દાખલ કરવામાં આવ્યા, તેથી તેમના ઉપર મીશનના પાંચીએ શ્રીનીનો કેસ ઉભો કર્યો, તે વખતે શ્રી. વિદુલભાઈ પટેલે ખેરિસ્ટર થઈને આવ્યા પછી પ્રથમથીજ આ અનાથોના ખર્ચા માટે કેસ લાંબેલો અને

છેવટે એ ઠેસ માંડી વળાયો. આ સમયે દેશ ભઠત લાલાજી માંડલેના કારાગ્રહમાંથી છુટયા તે વખતે પંખળ વગેરે સ્થળે ભારે દુકાળ પડેલો તે વખતે એ દુકાળમાં મદદ કરવાને ભરાયેલી સભામાં અનાયાત્રમ કાઢવાનો નિશ્ચય થયો. શર-આતમાં અનેક પિછોને દુર દરી આશ્રમને હાલની સુંદર દશાએ પહોંચાડવાના કાર્યમાં ગોઠળદાસ ભાધને હિસ્સો કોઠથી પણ હિતરે એમ નથી.

ખેડાના સત્યાગ્રહ વખતે પણ એમણે મહાત્માજીની સલાહ પ્રમાણે સારી સેવા બજાવેલી. કાળા કાયદાની લડતમાં, અને આલી રહેલા અસહકારના ધર્મયુદ્ધમાં એમણે કરેલી સેવાઓ પ્રસિદ્ધ છે. મહાત્માજીના પંખળ જતાં પકડવાના સમાચાર સાંભળતાં અનેક સ્થળે લોકોએ ખેલાન બની અત્યાચાર કરેલા તે વખતે નડિયાદની હદમાં લશ્કરની ટ્રેનને પાટા હિપરથી હિતારી નાંખવા અને તાર તોડવાના બનેલા પરિણામે નડિયાદ હિપર વધારાની પોલીસ મુઠ્ઠી તેનું ખર્ચ વળિઠ અને પાટીદાર ભા-ધએ પાસે લેવાનું કરાવેલું, તે વખતે મહાત્માજી, ગોઠળદાસ-ભાધ અને મહેને મોરલી વગાડનાર અને પાટીદાર ભાધએને નાચનાર ગણવામાં આવ્યા હતા. આ કર વસુલ કરવાનું મ્યુનીસીપાલીટીને સાંપવામાં આવેલું, તે વખતે ગોઠળદાસભાધની મ્યુનીસીપાલીટીએ ભારે લડત લડી કરની એક પાધ પણ વસુલ કરી આપવા ના પાડી હતી. છેવટે સરકારને પોલીસ કઠાવી લધ દંડની રકમ માંડી વાળવી પડી હતી.

કલકત્તાની મહાસભાએ અસહકારનો ઠરાવ પસાર કર્યો, કે દારૂતજ મહાત્માજીની નજર નડિયાદ તરફ ખેંચાઈ. ગોઠળદા-

સલામ આ વખતે મહાત્માજી સાથે હતા. મહાત્માજીએ પુછ્યું કે, નડિયાદની મ્યુનીસીપાલિટીમાં તમે પ્રમુખ છો અને બહુમતિ લોકની છે, તો તેમાં તમે કેળવણી સંબંધમાં અસહકાર કરી શકો કે કેમ ? ગોકળદાસભાઈએ તરતજ હા પાડી અને જણાવ્યું કે લોકો પણ આ હાલતમાં અમારી સાથેજ હિસા રહેશે. આથી મહાત્માજીએ જણાવ્યું કે તમારે જઈ તરતજ લોક મત કેળવી કેળવણી વિષયમાં મ્યુનીસીપાલિટીને સ્વતંત્ર જાહેર કરી સરકારની સહાયનો અસ્વીકાર કરી મ્યુનીસીપાલિટીની શાળાઓને મહાસલાની આજ્ઞા મુજબ રાષ્ટ્રીય શાળાઓ જાહેર કરવી. ગોકળદાસભાઈએ આ બીડું ઉઠાવ્યું અને સરકાર સાથે તુરંત યુદ્ધ કરી યુક્તિ પ્રયુક્તિથી કાયદાને પાર પાડ્યું. અને એજ વખતે મહાત્માજીની રૂબરૂમાં કલકતામાંજ એમણે પોતાને માટે પ્રતિકુળ સંજોગો હોવા છતાં બ્રિટિશ કોર્ટમાંના પોતાના વકીલાતના ધંધાનો ત્યાગ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી.

ગોકળદાસભાઈનો સ્વભાવ અતિશય સ્નેહાળુ છે, એમને અનેક ટીકાઓ માટે જે પરવાહ રહી પોતાનું ધાયું કરાવાને સ્વભાવ અજાણ્યો નથી. આ આગ્રહી સ્વભાવને લીધે તેઓ અનેક કાર્યો કરી શક્યા છે. મૂળથીજ એ ખાનદાનીમાં ઉછરેલા એટલે એમનામાં કંઈક પ્રમાદ ખરો, પણ સમય આવતાં તેઓ તેટલાજ જોશથી ચાહોમ ઝાકાવામાં કદિ પાછા નથી પડ્યા આથીજ એમને નડિયાદના પ્રિય 'બાપુ' નું ઉપનામ મળેલું. હુકે એ એમના આરામ વખતની પ્રિય વસ્તુ, કામમાં પણ એના વિના રસ ના આવે. છતાં એમનું

મહત્વ એમાંજ છે કે, માતૃભૂમિના સ્વર્માનનો રક્ષણ માટે રાષ્ટ્રધ્વજ રક્ષણના ધર્મયુદ્ધમાં બલિદાન આપવાનું આજ્ઞાન થયું કે તરતજ તેઓએ બધાનો ત્યાગ કરી, પોતાના પ્રિય નડિયાદ અને તેની અનેક પ્રવૃત્તિઓ જે એમની હાજરીમાં નિર્ભય હતી તેની પણ પરવા નડિયાદની ખાનદાનીને અને પ્રભુને સોંપી, એક સાદા સીપાઇની પેઠે બહાર પડ્યા, અને ગુજરાતના પેહલા ભોગ તરીકે પોતાની કુરબાની આપી જેલમાં જવાનું સૌભાગ્ય મેળવ્યું.

પ્રસન્નદ આપુત્રશાહ.

ખોટી ભ્રમણા

એક લાખ લોકો ત્રીશ કરોડ પ્રજાને મળામળ હરી ગયા છે. એનું કારણ એટલું જ છે કે આપણે પાતે તેમના ઉપર મોહિત છીએ, આપણે માની લઈએ છીએ કે અંગ્રેજ અહિંથી જશે, તો આપણે આપસઆપસમાં લડી મરીશું. આ ભ્રમણાને આપણે ફેંકી દેવી જોઈએ. આપણે આ એક લાખ અંગ્રેજોને હાથે મજબુર બનવાનો ઇન્કાર કરવો જોઈએ. હિંદુ-મુસલમાનોએ મળીને ખૂન કરવાને બદલે ખૂન રેડીને જ સ્વતંત્ર થવું જોઈએ. એજ એક રસ્તો છે બીજો રસ્તો નથી એ હું તમને સમજાવવા ઇચ્છું છું. સેતાનની સાથે સેતાનીથી નહી પણ ઇશ્વરની મદદ લઈને જ લડીને જીતી શકાય, સેતાનને મજબુર કરી શકાય; અને ઇશ્વરની મદદ એને જ મળે જેના દિલમાં મહોબ્બત છે.

મહાત્માજી

પ્રેમ ઘેલી પ્રજા.

ગોરખપુરથી રાત્રે ૮૧૧ વાગે ગાડી ઉપડી કાશી જતાં લંટની સ્ટેશને લગભગ અગિયારેક વાગે ગાડી બદલાય છે. ગાડી દરેક સ્ટેશને ઉભી નોકનારી હતી. ગોરખપુરના કાર્ય કરનારાઓ-એ હીર્ષપ્રવૃત્તિથી અનરે માટે એક બે ઠેકના ડાખ્યા લઈ રાખી અમને ગાડી બદલાવાની ચિંતામાંથી મુક્ત કર્યો હતા. પણ અમને કોઈ ચિંતામાંથી મુક્ત કરી શકે એમજ ન હતું. ગોરખ-પુર પછીના જ સ્ટેશનથી દરેક સ્ટેશને માણસોનાં ધાડેધાડાં આવીને અમારા ડાખ્યા ઉપર હક્કો મચાવવા લાગ્યાં. કાસ-ગંજથી કાનપુરની મુગાફરીનું વર્ણન જાણે વાંચ્યું છે તેને માટે આ હલલાઓનું વર્ણન આપવાની જરૂર નથી. માત્ર આ હલલાઓ પેલા અતિદાગિક હલલા કરતાં પણ વધારે ભયાનક હતા, અને તેટલેજ દગ્ગજ હું તેનું વર્ણન આપવા આહું છું. દરેક સ્ટેશને માટી માટી લાડીઓ અને મશાલોવાળા ખેડૂતો આત્મીને કાન ફાટે એવા અવાજો કરતા. તેમને જટલી વિનંતી કરાય તેટલી ડાખ્યામાં અમે સો કર્યો જ કરતા.

અમારું દોખ સહમણે? ઘણેક ઠેકાણે ગાડીમાંથી કુતરીને હું લોકોને પળે પડતા ત્યારે ઘડીકવાર પાછા હઠતા, પણ હું ઉપર રહેતા કે પાછા ખાતરે પોકાર કરતા જ હોય. આટલાથી જાણે સંતોષ ન મળતો હોય તેમ સેંકડો માણસો ગાડી ચાલવા માંડે કે ગાડીની ઉપર ચડી જતા અને ડાખ્યાની બહાર ઉભા રહેતા. કેટલેક ઠેકાણે તો પોતાના બળથી ગાડીને અટકાવી રાખી શકાશે એમ માની અનેક જણા ગાડીને ખેંચી

રાખવાનો પણ પ્રયત્ન કરતા! આમને અટકાવવામાં અને ગાડી આગળથી ખસેડવામાં, કોઈને ઇજા ન થાય તે જાણવામાં ખિચારા માડ'ના ત્રાસની અને ધીરજની પણ અવધિ વળતી હતી. પણ લોકો કેમે કયાં ન જ માને.

મારી ચીડ સમાતી ન હતી એ ચીડમાં ને ચીડમાં ગાંધીજીની સમક્ષ મેં અસત્ય યોલવાની પણ કૃષ્ણતા કરી એ અડી' કચુલ કરી લઉં. આ ઘણા ભક્તોને તો ખબર નથી હોતી 'મહાત્મા ગાંધી' કોણ છે. ચીડાજણ ડાહ્યાઓ ઉપર ચડ્યા, 'મહાત્માજી કોન હૈ?' 'મહાત્માજી કોન હૈ?' એમ પોકારવા લાગ્યા. મેં ચીડાઈને કહ્યું, 'મેં હું', એટલે મનુષ્ય થઈ, પ્રશ્ન કરી ઉતરી ગયા! કયાં મારી કૃષ્ણતા અને કયાં તેમનાં નિર્મળ પ્રેમ! પણ એ નિર્મળ પ્રેમ પર મોહિત થયે કાંઈ મળે એમ ન હતું.

ભટની સ્ટેશન આવ્યું. ભટની સ્ટેશન ઉપર તો હદ વર્ણી. માડી સ્ટેશને શુમારે અગિયારે પહોંચે તે આ હુલામોને લીધે ખાર વાગે પહોંચી. લોકો દર્શન ન મેળવી શકે એટલે ચીડાઈને અનેક વીનવણી છતાં ગાડીના પાટા રોકીને ઉભા રહ્યા. અનેક જણ કહેવા લાગ્યા કે દર્શન ન થાય ત્યાં સુધી ગાડીને ખસવા જ ન દઈયે. હું પાછો ઉતરીને તેમને પગે પડ્યો. તોયે તેઓ હઠવાને તૈયાર ન હતા. આખરે હું ક્રોધે ભરાયો. ન કહેવાના શબ્દો મેં તેમને કહેવા માંડ્યા. ગાંધીજી પંજાબમાં બે માણસો સામે સત્યાગ્રહ કરીને ગાડીમાં બે કલાક ઉભા રહ્યા હતા તે મેં તેમને કહી સંભળાવ્યું; આ તોપ્રાનને પરિણામે કદાચ તેઓ પ્રવાસ કરતા ખંધ થઈ જશે અથવા કાંઈ અકસ્માતનીય

આકરે સત્યાગ્રહ કરી એમણે એવી ચેતવણી આપી; પણ તે તેઓના કાનને પણ સ્પર્શ નહોતી કરતી. 'ભગવાનનાં દર્શન કરવા આવ્યા તેમાં શરમ શાની હોય?' એમ કરી કરીને અમને શરમાવવાનો પ્રયત્ન કરતા. આમ કરતાં કરતાં અમારો ડબ્બો બીજી ગાડીને લગાડતાં ગાડીને અર્ધા પોણા કલાક લાગી ગયો.

ગાંધીજી આ ધમાલમાં હોય તો શાના જ ? પણ ગુપચુપ પડી રહ્યા હતા. ભટની પછી કાંઈક શાન્તિ થશે એમ અમે આશા રાખી, પણ તે આશા પણ વ્યર્થ ગઈ, પછી તો દરેક સ્ટેશને લોકોનો જીપ્સ કહ્યા પ્રમાણેનો હઠાગ્રહ આવ્યો. એક સ્ટેશને થાકી કંટાળી દોટક વાગે ગાંધીજી કહેવા. ગાંધીજી વિનવવા લાગ્યા, 'મહેશ્વરાની કડી તમે જાઓ. આટલી રાતે શા માટે પગલો છો?' તેના જવાબમાં ભયંકર હર્ષનાદો જ થતા હતા. ગાડી ખમે ત્યાં સુધી ન હઠીયે એમ પણ ઘણાક ખેલતા હતા. ગાંધીજીએ કરી પાછી આજીજી કરી, પણ કોણ માંભળે? આ પ્રસંગે ગાંધીજીની 'સામ્ય મૂર્તિમાં થયેલી વિકૃતિનું' વર્ણન આપવાને માટે મારી પાસે શબ્દો નથી. હું પણ ત્રાસ્યો હતો. શું થશે તેની કલ્પના કરી શકતો ન હતો. ગાંધીજીને કુદ્ધ દશામાં મેં આ પહેલાં કદી જોયા ન હતા, એટલે હું કાંપતો હતો. આખરે તેમણે પોતાનું કપાળ ફેટી કહ્યું, 'તમને પગે લાગું છું', ભલા થઈને અહીંથી હટો.' લોકોની હિદ્દતાઈની અવધિ વળી ! ગાંધીજીએ આમ ત્રણવાર કપાળ ફુટ્યા પછી લોકો ત્યાં તો શાન્ત થયા.

આ બધું એક અપરિચિત શૂદ્રએ જોયેલું. હવે પછીના દરેક

સ્ટેશને અમારા ડખખા આગળ પહોચી જઈ ટોળાંઓને અતિ-શય નમ્ર અને હૃદયવાચક ભાષામાં તેઓ ભાષણ આપી જતા. અને સુભાષ્યે ટોળાં પણ તેમની સલાહ કાને ધરતાં અને શાન્તિથી વિખરાતાં. આમ અમારા શિર ઉપરનો ભાર એ દેવદુતે જ લઈ લીધા. તેમનાં ભાષણો અક્ષરશુદ્ધ હતાં. તેમણે ગાંધીજીના બધા સિદ્ધાન્તો સારી રીતે જીરવેલા જણાતા હતા. અને શાન્તિથી પણ દૃઢતાપૂર્વક દરેક ભાષણને અંતે તેઓ સામાન્ય અહિંસાના, પરદેશી વસ્તુ બહિષ્કારના અને અસહ કરના પ્રત્યેક અંગ બાબત ઉપદેશ આપતા હતા. તેમની ભક્તિ તેમના ધૈર્ય અને તેમની શાન્તિ વિષે મારા વિસ્મયનો પાર ન રહ્યો.

મેં તેમને તેમનું નામ પૂછ્યું. તેમણે કહ્યું, ‘મારું નામ રામગોપાલ. હું મહિમાં એક મામુલી — સામાન્ય વેપારી છું અને ત્યાં ખિલાફત કમિટીનો સેક્રેટરી છું’ મને વધારે આશ્ચર્ય થયું. આવી રીતે કેટલાયે શાન્ત કામ કરનારાઓ દેશમાં કામ કરી રહ્યા હશે, જેની દેશના ઘણા મોટા ભાગને ખબરે નહિ હોય !

મહાદેવ દેસાઈ.

શીખ જગૃતિ.

શીખોમાં જગૃતિ એવી થઈ છે અને શીખ કેમ એટલી ઓરાવર છે કે કાં તો હિન્દુસ્તાનને આઠ માસ પહેલાં સુધ

કરે અથવા તે હિન્દુસ્તાનની મુક્તિને રોકે. તેમનામાં તનનું મનનું એમ બન્ને બળ છે. તલવારે શૂરા છે. મનોબળ પણ હીઠ છે એમ કહેવાય.

તેઓની સંખ્યા ત્રીસ લાખની ગણાય છે. આજ લગી મેં શીખને હિન્દુ ધર્મના જ એક સંપ્રદાય માન્યો હતો. પણ શીખના આગેવાનો શીખ ધર્મને નાંખો જ ધર્મ માને છે. ગુરુ નાનક તેના જન્મદાતા હતા. ગુરુ ગોવિન્દસીંઘ તેના રક્ષક હતા. બધા મળીને દસ ગુરુને શીખો માને છે. ગુરુ નાનક પોતે તે હિન્દુ હતા જ, પણ તેમણે નવો ધર્મ પ્રવર્તાવ્યો એમ શીખ આગેવાનો માને છે. તેઓની સંજ્ઞા પાંચ 'ક' માં રહેલી છે. તે પાંચ વસ્તુ કેશ, કંગન, કડા, કચ્છ ને કરપાન છે. દાઢી તેમજ ચોટી તેઓ મુડાવતા જ નથી, તેથી કંગી (કાંસકી)ની જશર છે. કાંડા પર લોખંડનું કડું પહેરે છે તે સંયમની નિશાની છે. કચ્છ સહેલથી સમજાય છે. કરપાન એ જર્મયો છે. તે ધર્મની રક્ષા કરવાની શક્તિની નિશાની અને શત્રુને ત્રાસ પમાડનારી વસ્તુ રૂપે તેઓમાં મનાય છે. આ પાંચ વસ્તુ ઉપર ઘણાં વર્ષો પૂર્વે ભાર દેવામાં નહોતો આવતો, પણ હવે તેની ઉપર નવજવાન શીખો ખૂબ ભાર મુકે છે; અને જ્યો પોતાને શીખ મનાવતા હતાં આ પાંચ ચિન્હો નથી રાખતા તેમને સુધારકો શીખ માનતા જ નથી. સુધારકો જીઓ પાસે પણ કરપાન ખાસ કરાવી રહ્યા છે.

તેમનામાંના એક ખુબરગને મળતાં તેમણે મને જણાવ્યું કે શીખો વહુત્રમને માનતા નથી; તેઓમાં હિંસનીય નથી; અ-

સ્પૃશ્યતા નથી; તેઓ મુર્તિપૂજને પણ માને છે; રામકૃષ્ણાદીને માન આપે છે પણ તેમને જે સ્થાન હિન્દુ ધર્મમાં છે તે નથી આપતા. ગૌરદાસને તેઓ માનતા નથી એકે ગોમાંસભક્ષણ નથી કરતા. તેઓ પુનર્જન્મ તથા મુક્તિને માને છે. વેદને કે બીજાં હિન્દુ શાસ્ત્રોને તેઓ વિશેષ માન આપતા નથી. તેમને ધર્મશાસ્ત્ર ગુરુઓની વાણી છે. તેનાથી બીજાં કોઈ શાસ્ત્રોને તેઓ ધર્મશાસ્ત્ર તરીકે નથી માનતા. તેઓમાં શરાણ અને તમાકુનો નિષેધ ગણ્યો છે.

શીખોનાં મંદિર ગુરદ્વારા નામે ઓળખાય છે. આ ગુરદ્વારામાં સુધારકોની માન્યતા પ્રમાણે આચાર મન્દ થયો છે ને તેમાં રહેલા મહન્તો ઘણીવેળા ધર્મરહિત પાખંડી હોય છે. કેટલાક ગુરદ્વારા ઐતિહાસિક છે. આવા બધા ગુરદ્વારાનો કળજી લેઈ લેતો તેને સુધારકો ઇષ્ટ માને છે. તેમાં ફરફારો દાખલ કરવાની ને તે એક સમિતિની સત્તા તળે મૂકવાની આ હીલચાલ છે. કેટલાંક વર્ષો થયાં તે ચાલુ છે. તેમાં મોટા શીખો —જેવા કે સુન્દરસીંગ મજીઠીઆ— પણ સામેલ છે. અસહકાર પછી આ પ્રવૃત્તિએ વધારે ઉચ્ચ રૂપ પકડ્યું છે. ગુરદ્વારાઓનો કળજી શીખોનાં મંડળો લેતાં જાય છે. આ મંડળો અકાલી જથ્થા અથવા અકાલી દલને નામે ઓળખાય છે. આવાં દલો ઠંકઠકાણે ફેલાઈ ગયાં છે, તેમનું મથક અમૃતસર છે. તેઓ ઉપર વર્ણુવેલી પાંચ સંજ્ઞાઓ ધારણ કરનારા છે, એટલું જ નહિ પણ તેઓ કાળી પાઘડી બાંધે છે. કાળા પટો ખસે રાખે છે, ને સાથે ફરસીવાળી મોટી ડાંગ પણ રાખે છે. કોઈ કોઈની ડાંગમાં ફરસી નથી હોતી. આવી

દુકડીઓમાંના પચાસ કે સો માણસો જઈ ગુરદારાઓનો કબજો લે છે. તેઓનું કહેવું એવું છે કે આ દુકડીઓનો ઇરાદો જખરદસ્તીથી કબજો લેવાનો નથી હોતો; પોતે માર ખાય છે પણ કાંઈને મારતા નથી. આમ છતાં પચાસ કે વધારે માણસોના ટોળાનું ઉપર વળુંવેલા રૂપે કોઈ જગ્યાએ જવું એ એક પ્રકારનો શસ્ત્રખજનો દેખાવ તો છે જ, ને તેથી ગુરદારાના રખેવાળો ડરે એ સ્વાભાવિક છે.

આ પ્રકૃતિમાં જખરદસ્તીનો દેખાવ હોય યા ન હોય, પણ તેથી તેઓના મોટામાં મોટા ગુરદારા અકાલી જથ્થાના કબજામાં આવી ગયા છે અને તે કબજો લેતાં તેઓને લગભગ ૧૬૦ માણસો ખોવા પડ્યાં છે.

તેમાંનો મુખ્ય મરો તેઓના સર્વથી એક ગુરદારાનો કબજો લેવામાં થયો છે. આ ગુરદારાનું નામ નાનકાના સાહેબ કહેવાય છે. તે લાહોરથી ૪૦ માઈલ છે. રેલવે સ્ટેશન પણ તે જ નામનું છે. આ ગુરદારા ગુર નાનકે સાહેબની યાદીમાં સ્થપાયેલું છે. નાનકાનામાં એક નહિ પણ પાંચ ગુરદારા છે. તેમાં એક એ જગ્યાએ છે કે જ્યાં ગુર નાનકેને સરપે નિર્દોષ ભાવે પોતાની ફેણ પાથરી છાયા આપી હતી એમ કહેવાય છે. આ ગુરદારાનો કબજો મહાંત નારણદાસને હાથ હતો. એમ કહેવાય છે કે તે વિષયી હતો. ઉદાસી કહેવાતો છતાં તેણે એક ખાઈને રાખેલી. તેની આવક વર્ષે પાંચ લાખ રૂપીઆની હશે એમ ગણાય છે. આ ગુરદારાની ઉપર અકાલી દહાડી નજર હતી જ. તેમનો વિચાર 'ત્રીછ થોથી માથે' કંઈક પગલું લેવાનો હતો. પણ સ્વ. સરદાર લાલચનસિંહ

અને સ્વ. સરદાર દલીપસિંગ થોભી ન શક્યા. આ બન્ને સરદાર લખપતિ હતા. તેઓમાંના પહેલાએ નાનકાના સાહેબ જવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેઓની સાથે લગભગ ખસા માણસ હશે. સરદાર દલીપસિંગે સરદાર લલિતનસિંગને વાર્યો. પણ તેમણે કશું કે પ્રતિજ્ઞા લઇને નીકળ્યો છું કે 'મારે ગ્રન્થ-સાહેબની પાસે શીર ઝુકાવવું. તેમ કરતાં નસીબે મરવાનું હશે તો મરીશ.' આગલી રાતે સરદાર દલીપસિંગ મારી સાથે બીજા શીખ લાઇઓની સમક્ષ વાતો કરતા હતા. મોત તેમને નાનકાના લઇ ગયું. સરદાર દલીપસિંગ મિત્રને એકલા કેમ જવા દે? તે પણ સાથે આલ્યા. તા. ૨૦મી ફેબ્રુઆરી ને રવીવારનું પંચોદશી હતું. શીખ દલ આવી પહોંચ્યું.

નારણદાસને ગુરૂદ્વારા પર હુમલો થવાનો ભય કેટલાક માસથી હતો. તેણે તૈયારીઓ કરી રાખી હતી. હાથિયાર, ફાગોળો એકઠાં કર્યા હતાં. આસપાસ કોટડીઓ બાંધી કોટ બંધી દીવાલ કરી મુકી હતી. કોટડીઓમાં બંદુકોના બાર કરવાનાં બાકિરાં કર્યાં હતાં. મુખ્ય દરવાજાને લોખંડનાં બાંડાં ખતરાં જડ્યાં હતાં. માંહે ગયેલા છવંતા ન આવી શકે ને દરવાજાને અંધ હોય તો બહારનો એકાએક અંદર પ્રવેશ ન કરી શકે એવા બંદોબસ્ત કર્યો હતો. દેવળ કોટડીઓની હારોની લગભગ વચ્ચે છે. અંદર આરસ બીછાવેલ છે.

રવિવારે લલિતનસિંગ અને તેની ટુકડીએ મંદિરમાં પ્રવેશ કર્યો. એમ કહેવાય છે કે તેમણે કેવળ દર્શન કરવાના જ હેતુથી પ્રવેશ કરેલા. તેમનો ધરાદો આજ્ઞ કબજે લેવાનો ન હતો.

નારણુદાસ તો લયલીત હતો. ગુન્હો રાંઠ હોય છે. તે ગાંડો બન્યો હતો. અકાલી દલને પોતાના શત્રુ ગણતો હતો. લછમનસિંગે ત્રન્થસાહેબની પાસે માથું ઝુકાવ્યું તે જ થડીએ નારણુદાસના મારાઓએ ગોળીના ખાર શરૂ કર્યા. મારાઓ ઢાટડીઓની અગાસી પર હતા એમ કહેવાય છે. ત્રન્થસાહેબની હિપર ને આરસની છત્રીના સ્તંભો હિપર મેં ગોળીની નિશાનીઓ બેઠ.

લછમનસિંગ પડયા. ઢાંઠ કહે છે તેમને ઘવાયેલા ને લોહીથી નીતરતા પણ જીવતા થસડી જવામાં આવ્યા. નજીકને આડે ખાંઢયા ને ખાળ્યા ! બળેલું થડ તો મેં બેયું. લોહીના લીસોટા પણ બેયા.

બીજાઓએ છુપાવાની ઢાટડીઓ શોધી. ઢાંઠ ક્યાં ને ઢાંઠ ક્યાં એમ જીવ બચાવવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. પણ મહંત તો ગાંડો બન્યો હતો. તેની પાસે ખુનીઓ હતા. બધાને ઠાર મારવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. ઢાટડીઓમાં તે જ્યાં જ્યાં ભરાયા હતા ત્યાં ત્યાં આ સુધારક વીરોને માર્યા, અધમૂઆ કર્યા; પછી તેઓના હાથ ઠાન વગેરે કાપ્યાં ! ક્ષણભર આ પવિત્ર ભુમિ પર મનુષ્ય રાક્ષસ બન્યો. તેણે ડાયરને આંબ્યો. આટલુયે ખસ ન હતું. કેમ જાણે પોતાની નિર્દયતાથી તે શરમાયો ન હોય અથવા પોતાનો એક માણસ મર્યો નથી એ શરમને ઢાંકવા માગતો ન હોય તેમ આ વિકરાળ મહતે મૂઝદાંઓને ઘાસલેટ છાંટી ખાળ્યાં ! મન્દિરમાં પેટેલા એક માણસ જીવતો બહાર ન જઈ શક્યો. અકાલી દલ તરફથી બેનારો સાક્ષી એક પણ હજી તો નથી મળ્યો. હલીપત્તીનું

ખહાર રહી ગયેલ. કહેવાય છે કે તેમણે મહંતને સમજાવ્યો, વાળ્યો. એ કંઈ વાળ્યો વળવાનો હતો ? તેણે દલીલસીંગના પ્રાણુ લીધા ને તેમને ખહાર વળાવ્યા.

આમ ધર્મને અર્થ, ધર્મને નાંમે, દોઢસોથી વધારે શીખોએ પ્રાણુ આપી ગુરૂદ્વારાની પોતાની માલીકી સિદ્ધ કરી.

મેં એક સરદારને પુછ્યું: 'તમે આ ખલિદાનની કિંમત હિન્દુસ્તાનને સાર શી આંકો છો ?' તેમણે કહ્યું, 'આ ખલિદાનથી કંઈ એકલા શીખોની તાકાત નથી વધી, આખા હિન્દુસ્તાનની વધી છે. પણ સ્વરાજ મળતા પહેલાં આવાં ખલિદાન આપણને ઘણાંયે આપવાં પડે તો નવાઈ નથી. આ ખલિદાને દુનિયાને ખતાવ્યું છે કે હિન્દુસ્તાનમાં કેવા ખળિયા માણસો પડ્યા છે.' આ સરદારની વાત ખરી છે.

મોલાના અખૂલ કલામ આઝાદ અને હું બન્ને જ દહાડે આ શહીદોને અગ્નિપ્રસ્કાર કરાવતા હતા તે દહાડે એક શીખ સભામાં હાજર હતા. ત્યાં તેમણે એક વાક્ય ભારે કહ્યું: 'એક શીખ ગુરૂદ્વારાને દોઢસો શહીદોના સુવિરે શુદ્ધ કર્યો છે. હિન્દુસ્તાનરૂપી ગુરૂદ્વારાને શુદ્ધ કરવા સાર આપણે બધાએ શહીદ થવું પડે તો શી નવાઈ છે ?'

આ ભાઈએના ભોગને જરા તપાસીયે. એ તેઓએ ગુરૂદ્વારાનો કબજો બળનો દેખાવ કરી લેવા ધારેલો હોય તો તેમાં હેતુ શુદ્ધ હતો, પણ સાધન મલિન ગણાય. એમ છતાં તેઓ જ મૂઆ તેથી જગત તેમની બહાદુરીને તો હંમેશાં વખાણશે જ.

એ તેઓ કેવળ દર્શનના જ હેતુથી ગયા હોય પણ

પોતાનો ખચાવ કરતાં મુઆ હોય તો પણ જગત્ તેમની ખહાડુરીને સ્તુત્ય ગણશે ને તેમનાં સાધનો વિષે શંકા નહિ કરાય. પણ જો તેઓ કેવળ દર્શનના હેતુથી ગયા હોય ને તેઓ મુંઝે મહોડે હથિયાર હોવા છતાં તે ઉગામ્યા વિના મરણને ભેટ્યા હોય તો આધુનિક સમયમાં કોઈએ નથી ખતાવ્યો એવો શાન્તિમય ક્ષાત્રબળનો દાખલો તેમણે જગતની આગળ રજુ કર્યો ગણાશે. એવું બન્યું હોય તો આ જમાનામાં કેવળ હિંદુસ્તાનમાં જ એ બની શકે. સતોપજનક તો એ છે કે જે જે શાંખોની સાથે મેં આ વિષે વાત કરી છે તેમાંના લગભગ અપવાદ વિના દરેકને મેં એમજ માનનારા બંધા કે આ દોઢસો વીરો દર્શન ખાતર જ ગયેલા ને હથિયાર ઉગામી શકે તેવી સ્થિતિ હતી છતાં તેઓ શાન્તિથી જ કામ લેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી ગયેલા તેથી હથિયાર ખેંચ્યા વિના મુઆ.

આ વાત ખરેખર હોય તો અહિંસાત્મક અસહકારનો આ સંપુર્ણ દાખલો છે ને મારી દઢ માન્યતા છે કે તેની અસર સ્વરાજની પ્રવૃત્તિ ઉપર ભારે પડવાની છે.

આ ખખર સરકારને લાહોરમાં ગળતાં દેનથી લશ્કર મોકલ્યું ને મહંતને તથા તેના જે સાથીઓ ગુરદ્વારામાં હાથ આગ્યા તેમને પકડી કેદ કર્યો. બીજા કે ત્રીજા દહાડે ગુરદ્વારાનો કબજો અઠાલી દલની કમિટીને સોંપ્યો. છતાં શીખ ભાઈઓને સરકારનો વિશ્વાસ નથી. તેઓ માને છે કે મહંતની તૈયારીથી સરકારના અમલદારોની બાજુ ખહાર ન હોઈ શકે. પણ આ સ્થળે હું સરકારનો દોષ વિચારવા નથી

માગતો.

આપણને આમાંથી શી શીખામણ મળે છે એ જ જોવાની જરૂર છે. આપણે મરીને આપણી તાકાત એટલી વધારી શકાયે છીએ કે તેની સીમા નથી બાંધી શકતા. જો શીખોએ મહાંતને અને તેના સાથીઓને મારી નાંખ્યા હોત અથવા તેઓને ધૂંબ કરી હોત, અગર તો બન્ને પક્ષના રાજ્યા મુઆ હોત, તો આજે જે જોર અઠાલી દલમાં આવ્યું છે તે કદી ન આવત. જો કે મુઆ છે શીખ, છતાં ડરી રહ્યા છે મહાંતો અને ખીજાઓ, જોઓના કબજામાં ગુરદ્વારા રહ્યા છે ને જોઓ તેનો કબજો પોતાના સ્થાનને સારે ટકાવી રાખવા માગે છે તે. આ તેમની જીતને અવસરે જો શીખ બાહ્યો આવેશમાં જાન લુલે તો કમાયેલું ગુમાવી બેસે ને કોમ નિસ્તેજ થાય એવો ભય રહ્યો છે એમ ઘણા ડાહ્યા શીખો સમજે છે.

નવજીવન.

આયર્લેન્ડનો યજ્ઞ.

ના. વાઇસરાય સાહેબે આયર્લેન્ડનો દાખલો આપણા મ્હોં ઉપર ફેંક્યો છે. એ વીર જાતીની સ્વાતંત્ર્યસાધના પર પણ આપણે જરાવાર વિચાર કરીએ. હું વાચકને મારી જોડે જ મનાવવા ઇચ્છું છું કે અત્યારે આયર્લેન્ડને જે સ્વાતંત્ર્ય

મળ્યાનું જણાય છે તે આયરિશ પ્રજાએ સામાનું જ લોહી રેડ્યું છે તેને પરિણામે નહિ, પણ તેણે પોતે પોતાનું જ બાધખંધ લોહી સ્વતન્ત્રતાની કિંમત તનીકે રાજ્ય થઇને આપ્યું તેને જ પ્રતાપે મળ્યું છે. અને ઇંગ્લેન્ડે પણ કચવાતા અન્તઃકરણે આજે જે કંઈ આપવા કાઢ્યું છે તે પોતાનાં ઘોડાકે વધુ માણસો ખોવાં પડે એ ખીકે નહી, પણ સ્વતન્ત્રતાને ખીજ કોઈ પણ વસ્તુ કરતાં પ્યારી સમજનારી એક વીર પ્રજા પર હવે વધુ વખત ત્રાસ અને કેર વર્તાવવામાં રહેલી શરમને લીધે જ છે, એ નિઃસંદેહ છે. આયરિશ પ્રજાની કુરખાની જ આ સમાધાનીમાં સર્વોપરી નીવડી છે.

ખોચર પ્રજાના મરહુમ પ્રેસિડન્ટ કૂંગરે જ્યારે પોતાના ખોખા જેટલા ખીન તાલીમના દેશભાષાઓના ખળ ઉપર બ્રિટિશ સલ્તનતને નોટિસ મોકલી ત્યારે તેણે કહેલું કે ‘હું આખી દુનીયાને દંગ કરી મેલીશ.’ એની મતલબ એ હતી કે હું એકે એક ખોચર સ્ત્રી, પુરૂષ અને બાળકની તમને ભેટ ચડાવીશ અને એક પણ ખોચર દીલને, નમાવવાને સાડ, રહેવા નહિ દઉં અને ખોચર શહીદોનાં લોહીથી છબ્બછબતી એ ઉજડેલાં વેરાન દક્ષિણ આફ્રિકાની ભૂમી અંગ્રેજોને મનમાન્યું રવડવાને સાડ મોકળી મૂકીશ.

જ્યારે ઇંગ્લેન્ડે જુદા જુદા ખોચર પ્રદેશોને ચોમેરથી ઘેરા ઘાલી વચ્ચે ઘેરાયેલાં ખોચર સ્ત્રી પુરૂષ બાળકોને પોતાના ભરડામાં લઇ માખીઓની પેરે મારી મારીને ચાક્યું અને જ્યારે ખોચરોએ પોતાના લોહીની એટલીતો ઉજ્જણીઓ પર ઉજ્જણીઓ આપી કે ઇંગ્લેન્ડનું ગળું આવી ગયું, ત્યારે તે નમ્યું.

એ જ રીતે આયલેન્ડ પણ આજે વરસોનાં વરસ થયાં પોતાની કુરખાનીઓથી દુનિયાને દંગ કરી રહ્યું છે. અને આજે ઇંગ્લેન્ડ નમ્યું છે તે પણ જ્યારે હજારો આયરિશ નસોમાંથી હડતી લોહીની છાંજો તેનાથી દેખી ન ખમાઈ ત્યારે. મારી તો ખાતરી છે કે આપણને પણ કાયદાની ખારીકીઓ, ન્યાયના સિદ્ધાન્તોની ચર્ચાઓ અગર તો કાઉન્સિલો કે ધારાસભાઓના ઠરાવોથી કશું જ મળવાનું નથી. દક્ષિણ આફ્રિકાને અને આયલેન્ડને કરવું પડ્યું તેમ આપણે પણ આપણાં ખલીદાનથી અને કુરખાનીઓથી દુનિયાને દંગ કરી મેલવી પડશે. તત્કાલ એટલો જ છે કે અસહકારીઓ હિપલી બે જાતના જીવન્ત ઇતિહાસથી સામાનું લોહી રેડ્યા વગર માત્ર પોતીકું જ લોહી આપી દેવાની કળા શીખી રહ્યાં છે. જે તેઓ આપણું જ કરી શકશે તો થોડા દિવસની અંદર અગર તો થોડા માસમાં તેઓ સ્વરાજ લઇને બેસી જશે.

જે તેઓ ગુલામી ભર્યું અનુકરણ કરીને દક્ષિણ આફ્રિકા કે આયલેન્ડની નની નકલ જ કરવા નીકળશે તો તે પછી માત્ર મશ્વર જ એક હિન્દુસ્તાનનો તારણહાર છે! એ રસ્તે તો પછી આ પેટી દરમિયાન સ્વરાજની આશાને વીંટી જ મુકવી. અને હું એ પણ જાણુ છું કે મોન્ટેગ્યુ સાહેબે આપવા કાઢેલું સ્વરાજ પણ—તેમના હેતુઓ ચાહે તેવા શુદ્ધ અને નિખાલસ હો—આવું જ અને જળ સમાન નીવડવાનું. ધારાસભાઓ કંઈ શુરવીરો પકવવાનાં કારખાનાં નથી, અને જેની પાછળ રક્ષા કરનારા શુરવીરો હોવા નથી તે સ્વાતન્ત્ર્ય પણ ઝેરી હવા જેવું છે.

હક સાહેબ.

હક સાહેબને વિષે આરંભમાં હું કંઈક કહી ગયો. તેમને મેં આ વખતે જોયા તે કંઈ નવા જોવાજ નોંધ્યા. ગંધ વખતે જોયા ત્યારનું તેમનું ચિત્ર મેં મારા સે નેળાના પત્રમાં આપ્યું હતું. આ નેળાનું ચિત્ર પણ એટલું જ આપવા જેવું છે. સીધી સટ ભાષામાં કહું તો તેમને મેં ખુબ જાણ થયેલા જોયા. તેમના ગાલ ભરેલા હતા, તેના ઉપર કંઈક ચોર જ લાલી હતી, તેમનું ચપકન—અંગરખું તુટું તુટું કરી રહેલું હતું. મેં કહ્યું, તમે તો ખરેખર આ વખતે ખડું જ માત્યા છો. તેમણે હસીને કહ્યું ‘ન માતુ? કેટલી સ્વતંત્રતા, ગંગાને કિનારો અને મારા બહાલા વિદ્યાર્થીઓનો સહવાસ! એ વિદ્યાર્થીઓને ખીલતા જોઈને હું ‘ખીલું છું.’ આ વિદ્યાર્થીઓનું જીવન જોવા અમે ગાંધીજીના મૌનવાર — સોમવારે સદાક્રત આશ્રમે ગયા વિદ્યાર્થીઓ કલ્પોલ્લસ કરતા હતા. ગામડાના લોકો તો ત્યાં ‘ગાંધીજીનો આશ્રમ નીકળ્યો છે કહી ઉભરાય છે જ. તેમની સાથે તેઓ ભળી ગયા છે. ગામડીઆઓ આવે છે તેની સાથે ટોળું વળી આ વિદ્યાર્થીઓ પચાજ મંજરાં સાથે રામ-યણુ લલકારે છે, અને તેમને જોઈને હક સાહેબની છાતી હિચી આવે છે. આઠ દસ કલાક તેઓ રેંટીયા ખનાવવાના કાર્યમાં અને ઉઘોગગૃહ બાંધવાના કાર્યમાં આપે છે, અને સાંજે એકઠા થાય છે ત્યાં રામાયણવાચન પછી હક સાહેબ તેમની આગળ દિવસની હકીકતો ઉપર વિવેચન કરે છે. તેઓ પૂછપરછ કરે છે અને એકાદ બે કલાક સુધી આ જ્ઞાનગોષ્ઠી

ચાલે છે. અને તેઓ શું ખાય છે? મને જરા તાણુખી થઈ. સોમ-
નારે હક સાહેબ સાથે જન્મ્યો. જાડા ચોખા અને દાળ શાક
ખાધા પછી હક સાહેબને મેં પૂછ્યું, ‘આવુંજ તમે હંમેશા
ખાવ છો શું?’ તેમણે મારી મરકરી કરી કહ્યું, ‘ભાઈ આ
સિંકદર મંજિલ છે શું કે જ્યાં ગમે તેટલાં શાકો થાય અને
ગમે તેટલા જમી જાય?’ એ જ ખોરાક વિદ્યાર્થીઓ ખાય છે
એમ તેમણે મને કહ્યું અને ઉમેર્યું, ‘મિત્ર, હું હિંદુઓને વટા-
નવા ખેઠો છું એમ લોકોને ન થાય તે ખાતર હું એમની
સાથે નથી જમતો,’ સાંજે હું વિદ્યાર્થીઓની સાથે જન્મ્યો.
વિદ્યાર્થીઓની સાથે પણ એ જ ખોરાક. વિદ્યાર્થીઓને મેં
પૂછ્યું, ‘તમને ખર્ચ શો આવે છે?’ તો તેમણે કહ્યું ‘પોણા-
આઠ કે આઠ રૂપીયા.’ હિંદુસ્તાતમાં સામાન્ય રીતે દસ
રૂપીયાથી ઓછો ન ખવાય—એ ત્રણ રૂપીયે ચલાવનારા માણસ
છે એ મને ખબર ન હતી એમ નહિ—એ મારી ખાન્તિ આ
વિદ્યાર્થીઓએ ટાળી. દુધ લી એઓ ભાગ્યેજ લે છે, એમને
પૂછ્યું, ‘તમારી તબીયત આ ખોરાકે સારી રહે છે?’ હક
સાહેબના મુખની ગુલાબી સુરખી જોવા છતાં મેં આ પ્રશ્ન કર-
વાની કૃષ્ણતા કરી. મને પણ દબાવનારો જ હિતર મળ્યો,
‘અત્યાર સુધી તો તબીયત નથી બગડી. પછી હરિને ખબર.’
આ આશ્રમમાં અપરિગ્રહ અને અસ્તેય વ્રતનું પાલન મેં જોવું
જોયું તેવું ભાગ્યે જ ક્યાંયે જોયું હશે. આ વિદ્યાર્થીઓનું એ
ખમે વ્રતના પાલનનું દેશ અનુકરણ કરશે?

મહાદેવ દેસાઈ.

રાષ્ટ્રીય દ્વંડ્વ સંગ્રામ.

મહાત્માજી ગાંધીજીએ કલકત્તા મહાસભામાં આ આસુરી રાજસત્તા સ્કામે ધર્મયુદ્ધનો મોરચો રચ્યો. અહિંસાત્મક અસહકારના શસ્ત્રબળે કરી દુરમનને સર કરવાની તાકાદનો તેમણે પહેલો ત્યાગ ઉપદેશ કર્યો. અને નાગપુરની મહાસભામાં એ બીજા કૃષ્ણની વાંસળીનો નાદ સાંભળી દોડી આવેલા ૫૦૦૦૦ હિન્દી ભાઈ-બહેનોને એ શસ્ત્ર મ્યાન બહાર કાઢી-નગ્ન કરી ચાર ચળકતી ધારો પ્રત્યક્ષ બતાવી. લોકો અંબયા-જોભાયા પ્રબળે આમ યુદ્ધને ચાળે ચઢાવી. એ સંત-સેનાપતિ પોતાના સૈન્યને કયા રણક્ષેત્રમાં ખડુ કરવા ધારતો હતો, તે તો તેનો આત્મા કે પરમાત્માજી જાણતો હશે. સમસ્ત હિન્દી પ્રજા એક થાય, તેમનામાં કાંઈક બળ આવે, કાંઈક શુરાતન ચઢે, કાંઈક ત્યાગ-ભોગની વૃત્તિ ખીલે-કે તરતજ કાયદાના સવિનયજાગરુ વધારે ખાણીદાર હથિઆર રજુ કરવાની કલ્પના એ સત્યાગ્રહી સરદારના મગજમાં રમીજ રહી હતી. પણ હિન્દના ભાનિમાં એ દાવ ખેંચવાનું મૂર્ખત નહોતું થોભ્યું. ચોરાચોરીના કુર્યા-કાંડે એ બાજી અસ્તબ્યસ્ત કરી નાંખી; અને હિન્દનો હૃદય-સૂર્ય આછો વાદળી પાછળ ઢંકાઈ ગયો.

આટલું છતાં લગભગ બે વર્ષ સુધી જે રજુવાજીનો વાગ્યાં તેણે શુરવીરોના હૃદયના તાર ખખડાવી મૂક્યા. રાજકીય જીવનમાં કાંઈ અજબ પ્રગતિ આવી અને સ્વાતંત્ર્યતાની આસાનું વાતાવરણ ફરપન થયું. અને તેનાં આન્દોલનરથી

આખો ભરતખંડ હયમચી રહ્યો. પરિણામે પ્રાન્તિક ખંડ ઉઠ્યાં. પંજાબમાં શુરા શિખ-અકાલોત્રીએ ધર્મયુદ્ધ માંડ્યું અને એ જયવિખ્યાત શુરા લઢવૈયાઓએ સમસ્ત જગતને સત્યાગ્રહ સંત્રામની સપ્તજતા સાબીત કરી બતાવી. ખંગાળ અને સંયુક્ત પ્રાંતમાં હબરો સ્વયંસેવકોએ ત્યાગ, ભોગ અને તાકાદનો પુરાવો રજુ કર્યો. અને આજ નાગપુરે સમસ્ત તેવીસકરોડના હક્ક સ્થાપનનો અને માન પ્રતિપાદન કરવાનો રાષ્ટ્રિય ધ્વજ સંત્રામ માંડી વિજય મેળવ્યો.

નાગપુરનો આ વિગ્રહ તે જળલપૂર રાષ્ટ્રિય ધ્વજની લડતની ચીંતારી હતી. ત્યાંના Town Hall નગર મંદિર ઉપર રાષ્ટ્રિય ધ્વજ ચઢાવવો અને સદાને માટે ફરકાવતો રાખવો તેનો જળલપુરના નગરમંડળના સભ્યોની હિમ્મત અને તાકાદ ઉપર આધાર હતો. છતાં પણ રાષ્ટ્રિય ધ્વજના સ્વમાનની અંતરમાં અતિ ઊંડી લાગણી ભર્યા પડેલ સુંદરલાલ અને તેમના કેટલાક સાથીઓ જલમાં ગયા, અને ત્યાંની લડત તેટલેથી વીરામી.

“Forget and Forgive” આ મહાન નીતિસૂત્રનું કોઈ કોઈ પ્રસંગે પાલન નથી થઈ શકતું. પેલી અમૃતસરની કારમી કતલ નથી ભુલાતી તે નથીજ ભુલાતી. મહાસભા સમિતિના ફરમાન મૂજબ જલીઆનવાલા યાગના એ કરણ અને ત્રાસજનક બનાવોને યાદ કરી આપણા એ નિર્દોષ બાઈ-જાની આત્મશાન્તિ અર્થે તા. ૧૨ મી એપ્રિલના રોજ પ્રાર્થના કરવાની હતી. હિંદમાં ગમેગમે તે દિવસ પુરી ચંભીરતા અને શાન્તિ-પૂર્વકે ઉજવાયો. નાગપૂરમાં તે દિવસે જાહેર કરવામાં આવેલું

તે મુજબ રાષ્ટ્રિય ધ્વજ સાથેનું એક સરઘસ બીજી દિવસે
કાઢવામાં આવ્યું. સરકારે આ સરઘસને સહય વસતિ જ્યાં
માત્ર યુરોપીઅનોના બંગલા અને સરકારી ઓફીસો આવેલાં
છે, તે માર્ગે જતું અટકાવ્યું અને છ આગેવાનોને પરહેજ
કર્યો. તે પળથી જાહેર રસ્તાઓ ઉપરથી સરઘસ લઈ જવાના
હક્કનો અને રાષ્ટ્રિયધ્વજના માનનો પ્રશ્ન ઊભો થયો. ખાદ
તા. ૩૦ મી એપ્રિલના રોજ એક પત્રિકાદ્વારા જાહેર કરવામાં
આવ્યું કે તા. ૧લી મેના રોજ એક સરઘસ શહેરમાંથી
નીકળી જીલ્લા કચેરીના મકાન પાસે થઈ સદરમાં જશે. વધી
નિવાસી શેઠ જમનાલાલ બજાજ તે દિવસથી નાગપૂરના કાર્ય-
કર્તાઓ સાથે લગ્યા અને લડતની સરદારી લેવા બહાર પડ્યા
તા. ૧લી નું સરઘસ યોજેલા માર્ગે જવાને બદલે તળ સહય
વસતિને રસ્તે સિધું આવ્યું, અને ત્યાં ડેપ્યુટી કમીશનર કિં
પ્રોન્કોડની ૧૪૪મી કલમના શસ્ત્ર સાથે રંગભૂમિ ઉપર પ્રકટ
થયો. તેણે સમાજના ખાતર જીલ્લા કચેરીના દરવાજા ઉઘાડી
તેના ચોગાનમાં થઈને સરઘસને પસાર થવા દેવાનો વચ્ચે
રસ્તો કાઢ્યો. અને એ રીતે તે દિવસના અંક ઉપર પડે
પાડવામાં આવ્યો. સરઘસ તે પ્રસંગે વચ્ચે રસ્તે થઈ પસાર
થઈ ગયું પણ ૧૪૪નો મનાઈપૂર્વક ઊભો રહ્યો, અને ત્યારથી
જાહેર રસ્તા ઉપરથી સરઘસ લઈ જવાના હક્કના અને રાષ્ટ્રિય
ધ્વજની પ્રતિષ્ઠા માટેના અત્યાચાર સંચામનું મંડાણ થયું.

તા. ૧લી મેના રોજ લડતનું આબહાન મોકલવામાં આવ્યું
અને સાચાચલસંચાગ શરૂ થયો. જેમ જેમ દિવસ વીતતા ગયા તેમ તેમ
લડત પાર્કુ સ્વરૂપ પકડતી ગઈ. શ્રી. મોહનલાલ પંડ્યાની

સરદારો હેઠળ ખેડાજીલ્લાના સૈન્યનો તા. ૧૪મી જુનના રોજ
 જે હથો થયો, તેથી અને ત્યારથી લડતમાં સાચો આત્મા
 મૂકાયો. સરકાર પણ હપ્તે હપ્તે સળની મુદત વધારતી ગઈ
 તેણે બે-ત્રણ વખત જળરા આંચકા માર્યા, પણ પ્રજા-ખજા
 નરમ પડવાને બદલે વધારે સતેજ થતું ગયું. ખેડા જીલ્લાના
 સૈનિકોની ભરતીથી જે અસાધારણ ઉત્સાહનું આન્દોલન પ્રવર્તિ
 રહ્યું હતું, તે દાખી દેવા જૂનની ૧૭મી ૧૮મીએ સરકારે
 પાકી સાધના કરી. સત્તરમીની સાંજ અને અઠારમીની સહવારના
 બનાવો નાગપુરના ઇતિહાસમાં અપુર્વ રસપુરતી કરશે. આગલી
 રાત્રે શેઠ જમનાલાલજી અને સત્યાગ્રહ સમિતિના બીજા ત્રણ
 આગેવાનોને ગીરપ્રતાર કરી લીધા અને બીજા સહવારમાં અઢીસો
 સૈનિકો ઉપર છુપો હથો કરો, સુતા પકડી લેવામાં આવ્યા.
 પરોઢના ત્રણ વાગે સૈનિકોની છાવણીઓ ઘેરવામાં આવી, અને
 મ્હોટે પરોઢીએ સમાચાર વીજળી વેગે આપ્યા નગરમાં પ્રસરી
 ગયા. સહવારનો સમય અને તેમાં વળી આવા ઓચિંત્તા
 ચોંકાવનારા સમાચાર! શહેર આખું ઠલાઠેક તો સ્તબ્ધ બની
 ગયું. સૌ સૌના ઘરમાં ઠાંઠક લય અને ઠાંઠક તિરસ્કારની
 લાગણી લઈ શીઆવીઆ બેસી રહ્યા. પણ સમાચાર જેવા
 વીજળી વેગે આવ્યા તેટલીજ ઝડપે તેની અસર જીડી ગઈ,
 પાછું શહેર ચેતનવત દેખાયું. અને જમ સમય પીતતો ગયો
 તેમ લોકોની જાણસાવૃત્તિ સતેજ થતી ગઈ. મોટર લારીઓ
 ખરીબરીને સ્વયંસેવકોને લઈ જવાની ક્રિયા શરૂ થઈ, અને
 અજલગ ખપોરના ખાર વાગે છેલ્લા હપ્તા વખતે શહેરકોટવાલી
 પાસે ઠાંધ નહિ તો દશહજારની મેદની જામી હશે. ઘાંચી-

મોઝી, તાઈ-તખોળીથી માંડીને મોટી મોટી પેઢીઓએ તે દિવસે દુકાનો ન માંડી તે નજ માંડી. આખો દિવસ સખત હડતાલ રહી. આમ ઓર્ચીતા છાપાથી પ્રજા ડરશે, ડગશે અને અને સત્યાગ્રહ ખંધ થશે; સરકારની એ ધારણા ધૂળમાં મળી ગઈ. સત્યાગ્રહ તો તે દિવસે પણ ચાલુજ રહ્યો. અને 'ઝંડા પુલ'ના નાકે એની એ મેદની, એના એ રાષ્ટ્રિય ધ્વજ પ્રર-કાવતા સૈનિકો અને એનાં એ 'નહિ નમશે નહિ નમશે નીશાન ભૂમિ ભારતનુ'નાં રાષ્ટ્રિય ગીતોનાં ગાન ચાલુ રહ્યાં. આથી મધ્યપ્રાન્તના રાજકારભારીઓને ખીજે દાવ ખેલવાની જરૂર પડી. સત્યાગ્રહમાં ભાગ લેવા આવનાર ખીજા પ્રાન્તના સૈનિકોને સ્ટેશન ઉપરજ ખારોખાર પકડી લઈ, પોતાને વિષે સં-તોષકારક માહિતી નહિ આપનાર-રખડતા-ની કલમ લાગુ કરી એકએક વર્ષની સજા ઠોકવા માંડી. આ રખડેલ ભામ-ટાઓમાં આખા મધ્યપ્રાન્તમાં નથી તેવા એક લંડનની ડિગ્રી ધરાવનાર દંતવૈદ્ય, D. Pringle કેટલાક એમ. એ. ખી. એલ અને કેટલાક સરકારની જાંચી કુળવણી પામેલા ઢાકટરો અને ગ્રેજ્યુએટોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. સરકારને વાર્ષિક ત્રણ હજારનું જમીન મહેસુલ ભરનાર પણ ભામટો અને વાર્ષિક મોટી મોટી રકમના ઇન્કમટેક્સ ભરનાર પણ ૧૦૯ કલમ મુ-જબનો રખડતો ઉડાનટપ્પુહપ્તે હપ્તે મજની મુદત વધારી. સ્ટેશન ઉપર પકડ્યા, પગ રસ્તા આંતરી લીધા, કેટલાંક સ્ટેશનેથી નાગપૂર આવવાની ટીકીટો ખંધ કરી, મધ્ય પ્રાન્તની મુખ્ય મુખ્ય કોન્ટ્રેસ કમીટીના કાર્યકર્તાઓને હરકોઈ ખહાને પકડી લેવામાં આવ્યા. આટલા આટલા ઉધામા અને પ્રયાસો છતાં

હડતનો વેગ ખીલકૂલ નરમ નજ પડ્યો. ધારાસભાની બેઠકના દિવસો નજીક આવતા ગયા, તેમ તેમ અધિકારી વર્ગની અ-
કળામણ વધી. તા. ૨૨મી જૂલાઈના રોજ નણ સુખ્ય આગે-
વાન કાર્યકર્તાઓને પકડી લેવામાં આવ્યા. અને સૈનિકો ઉપર
હુલો ઓ આવ્યો — ઓ આવ્યો — એમ પળે પળે ભણકારા
વાગી રહ્યા હતા. તેજ દીવસે ગુજરાત પ્રાંતિક સમિતિના સૂબા
શ્રી. વલ્લભભાઈએ હડતની સરદારી લીધી. અને હાથથી
જતી ખાજ પલટાવી હડત ધડાકા ખંધ ચાલુ રહી. અને
તા. ૬ઠી ઓગસ્ટ પહેલાં સત્યાગ્રહ સંગ્રામ સમિતિને તાણ
વાસવાની અધિકારીઓની ઉમેદ ઝર આવી નહિ. પણ ઉપ-
રથી પ્રાંતપ્રાંતના સૈનિકો ઉલટભેર ઉલટી આવ્યા, અને હડત
ખાછી રંગ ઉપર આવી. એક જખરજસ્ત સહનતાના રાજત-
વના આટલા બળ સહામે સત્યાગ્રહ ચાલુજ રહ્યો અને શ્રીયુત્ત
વલ્લભભાઈના શબ્દોમાં “સત્ય, અહિંસા અને તપનો” પરમ
મૂલ્ય ખાપુજના કારાવાસના પુણ્ય દીને સત્યાગ્રહ સંગ્રામનો
વિજય થયો.

જુદા જુદા સ્વભાવના, તેમાં કેટલાક ધનાઢ્ય વેપારીઓ,
ધૂરંધર વકીલો, દાક્ટરો અને સરકાર જેને ઊંચી કેળવણી
કહે છે, તેવી ઊંચી કેળવણી પામેલા, રાજકીય પ્રવૃત્તિમાં
આગેવાની ભર્યો ભાગ લેનારાઓ પૈકીના ઊંચું માનદ પદ ધ-
રાવનારા—મહાસભા સમિતિના સભાસદો—એવા એવા સત-
રસો સૈનિકોએ મધ્યપ્રાંતની જેલોને સ્વરાજ્ય આશ્રમમાં પ-
લટાવી નાંખી.

જેલમાં ઓછામાં ઓછું પહેરવાનું, તદન નહિ જેવું ઓ-

હવા-પાથરવાનું, શરીર ટકી રહે તેટલા પુરતું ખાવાનું અને તે પણ અસ્વચ્છ અને કાચું, અમુક સમયે સૂવાનું, વખત-સર ઉઠવાનું, મુકરર સમયમાં જ હાજરોથી પરવારી લેવાનું, આ બધું ઉપરાંત દિવસના સતત સખત મજૂરીવાળાં કામે કરવાનાં. કેટલું ઈન્દ્રિય દમન, કેટલો મનોનિગ્રહ અને કેવો આત્મસંયમ? વ્યસનીઓનાં વ્યસન છુટે, જીવ્હા રસવાળાના સ્વાદ સૂકાઈ જાય, આળસુ અને એદીની સુસ્તિ ઉડી જાય, મન અને ઈન્દ્રિયો ઉપર કાબુ આવે. જ્યાં આવી ઉત્તમ તાલીમ મળે તેને જલ કેમ કહેવાય? ગુજરાતીઓ હિન્દી શીખે અને ખંગાળી, બિહારી અને મરાઠી ગુજરાતી ભાષાનો અભ્યાસ કરે; સત્યાગ્રહી ભાઈઓ આજ કહે છે કે અમે તો ત્યાં સ્વરાજ્ય આશ્રમ સ્થપાયું છે તેમાં શું ખોટું?

આ આખું નાટક કેવળ દેશભક્તિ અને ત્યાગ વૈરાગ્ય કે નીતિના સિદ્ધાન્તોથી સમાપ્ત થાય છે, એમ નથી. તેમાં કશું અને હાસ્યના પ્રસંગો પણ ખૂબ છે. તે માટે તો થોડાક દાખલાજ આપવા પડશે.

બિહારનો એક વીસ વર્ષનો આશા અને કિંમેદો ભર્યો એક નવજુવાન સાત આઠ દીવસની માંદગી ભોગવી સ્વર્ગવાસ પામ્યો. તરૂણ બાળ વીધવા, વૃદ્ધ માતાપીતા, કિશોર વયનો ન્હાનો ભાઈ સૂકી નાગપૂર જલમાં પ્રાણ ત્યાગી પ્રભુના દર-ખારમાં હિન્દીઓના દુઃખની દાદ લઈ ચાલતો થયો. એ સૈનિક આ ફાની દુનિયાનો માત્ર બેજ કલાકનો મહેમાન હતો, ત્યારે એક અધિકારીએ કહ્યું: માફી માગી ઘેર જવું હોય તો તો તેમ કરવાની તને છુટ છે! પણ એ છેલ્લા પ્રાણ લેતો સૈનિક

શું કહે છે? માફી માગી દેર જવા કરતાં, બહે માફો દેહ અધિન પડે. ધન્ય છે તે અબલ, ભાળા કિસાન યુવકને. યુવના ઢેદીનો દેહ જલમાં જ પડ્યો. અને એક સૈનિકને છાત્ર વેટલાં પૂરાં માન અને ગંભીરતા પૂર્વક તેના શયને નાગપૂરના ધોરાચોટા વચ્ચે ઘડને ટુલોના વરસતા વરસાદમાં નાગ નદીને કિનારે હિન્દુ ધર્મની પૂજા વીધીસર અગ્નિસંસ્કાર માટે લઇ ગયા. અને તેનો પવિત્ર સ્થુલ દેહ બિહારના પ્રાન્તિક સર-દાર — બાબુ રાજેન્દ્રપ્રસાદ — ના હાથે અગ્નિ સંસ્કાર પામ્યો. નાગપૂર નગરવાસીઓના વૃદ્ધ જનોનો તે પુત્ર ન હોતો, સુવાન નર-નારીઓનો તે સગો સહોદર નહોતો, કે બાળકોનો પિતા થવાને તે કિમ્મર લાયક નહોતો, પણ એ શરીરો અને રસ્તાના લોકોને કલ્પાન્ત કરતાં અને આંસુ ઢાળતાં જમણે એમાં છે, તે હૃદયદ્રાવક દ્રશ્ય અને સ્મરણ નહિ ભુલાય, તે નહિજ ભુલાય. પ્રભુ તેના અમર આત્માને શાંતિ આપો.

હવેના દાખલા કાંઈક બૂદાજ સ્વરૂપના છે. અમુક બે ભા-ધઓથી જલના અધિકારીઓ થાક્યા, ત્રાસ્યા અને હાર્યો. તેમના વર્તનમાં એવું શું હશે? એમ સહજ જણાસા થાય, એ સ્વભાવિક છે. એક ભાઈ કહે છે કે મારે મારા પોતાના કતિલા સૂતરનાં કપડાં પહેરવાની પ્રતિજ્ઞા છે. જલમાં આ પ્રતિજ્ઞા કેમ પળે? ત્યાં તો જલનાં કપડાં હોય. મહાત્માજીને કાંઈકે આ પ્રશ્ન પુછેલો. અને તેમણે ખુલાસો પણ આપેલો કે જલમાં યયા પછી જલના તમામ નિયમનું યથાર્થ પાલન કરવું એમાં પણ સત્યાચલ છે,..... વગેરે. છતાં આ ભાઈએ જીવ પકડી. શુદ્ધ ખાદીનાં કપડાં ન મળ્યાં. એટલે દિવંધર

સ્વપદ્યે રહેવાનું પસંદ કર્યું. અત્ર જળનો ત્યાગ કર્યો. ડોઢ-
વાર મ્હોટા સાદે ગાધને તો ડોઢવાર ખરાડા પાડી જય જો-
લાવી રાત્રીના સમયે જલની ગંભીર શાંતિનો વારંવાર ભંજ
કરે. અધિકારી કે બીજા જલભાઈઓ સમજાવીને ચાક્યા. પણ
જે બધા પ્રયાસો મિથ્યા ગયા. અને આજ કેટલાય દિવસથી
લાંલા ખેંચે છે. સાંભળવા પ્રમાણે અજાણેથી દુધ પાવામાં
આવે છે.

એક બીજા ભાઈની પ્રતિજ્ઞા તો તેથી પણ વધારે આકરી
કહેવાય. તેમને જલની ડોઢ વસ્તુ ન ખપે. કેમકે તેનો માલિક
દુશ્મન છે. જલમાં તેમની શી વલે થાય? જલના દરવાજામાં
પેસતાંજ માંખ છોંટી. કપડાં, વાસણ અને ખોરાક આ ત્રણે
તેમને ન ખપે. કરવું શું? જલમાં પગ મુકતાની સાથે અજ-
જળ ત્યાગી શરીરદમન શરૂ કર્યું. અધિકારીઓ અને આગે-
વાન જલભાઈઓએ પાંચ-સાત દિવસે વચલો રસ્તો કહાડ્યો.
એક ગૃહસ્થે જલનાં કપડાંની ઠોમત આપી, ખોરાક માટે
પેસા ભર્યો અને એક બીજા ગૃહસ્થ ખાસ વર્ગમાં હતા, તે-
મની પાસેનાં વાળસ અપાવ્યાં. હવે રસોઈ જાતે કરવી જોઈએ
તેની ભાંજગડ ઉભી થઈ. એટલે છ-સાત લાંબા! વળી પાછો
રસ્તો કાઢવામાં આવ્યો કે ખાસ વર્ગમાં પાંચ-છ ગૃહસ્થો
છે. તેમની રસોઈ પેલા હઠયોગી ભાઈએ કરવી અને તેઓ
પોતે પણ ત્યાં જમે. આટલું છતાં ન માનશે કે ભાંજગડ
પતી ગઈ છે. હજી તો એક વાંધો ઉભો છે. પધારી જલની!
પધારી એટલે એક ચટાઈ જેવું પાથરવાનું અને એક કે બે
કામળ આઢવાની તેનું શું? તે તો જલનાં રક્તો. જ્યારે આ

લાઇને તો ઘરનાં જોઇએ. કાઇને સદેહ રહેશે કે જ્યાં સુધી આ ખાખતનું સમાધાન ન થયું ત્યાં સુધી એ લાઇ શું કરતા હશે? તેના ખૂલાસામાં મારે જણાવવું જોઇએ કે જ્યાં સુધી કપડાંનું સમાધાન ન થયું ત્યાં સુધી તદ્દન ઉઘાડા પુગાડા, ખાસી કબર જેવા ઘાટની છાંખ'ધ ઓટલી ઉપર કોકડું વળી પડી રહેતા! કપડાં ખરીદાયાં ત્યારે કપડાં પહેરી, ખોરાક ખરીદાયો અને વાસણ મળ્યાં ત્યારે રાંધી ખાધું અને જલના કામળા ખરીદાયા ત્યારથી પાથરવાનું શરૂ કર્યું. દરમીઆન સફાઇદાર છાંખ'ધ ઓટલી ઉપર સુવાનો શોખ ભોગવ્યો, અને તાવ અને મરડો—એ બે રોગને હાથે કરી આમંત્રણ કર્યું. દાક્ટરને ખબર આપી. પણ જ્યારે દાક્ટરે દવા આપવા માંડી ત્યારે પીધી નહિ. વિલાયતી! પરદેશી! મંદવાડ કાંઇક વધ્યો, છતાં છદ્દ તો એની એ. આખરે ઉપાડીને દવાખાનામાં નાંખ્યા. દાક્ટરે દેશી ઉપાય શોધી કાઢ્યો. દીવેલનો જૂલાખ યોજ્યો. પણ દવાખાનાનું દીવેલ તો દુશ્મનના ઘરનું કહેવાય! ખબરમાં તૈયાર વેચાય છે, તે સંઆનું પીલેલું, તેમાં ધર્મ ન સચવાય! આખરે અંગ્રેજ જલરે ઘાંચીની ઘાણીનું કાચું દીવેલ મંગાવી આપ્યું તે પીધું. કેટલેક કાળે તાવ અને મરડો મટ્યાં. મંદવાડ દરમીઆન બીજાના હાથે રાંધેલા ખોરાક આપવામાં આવતો તે તેઓ લેતા હતા. એટલે મંદવાડ બાદ બધા કેદીઓ માટે જ ખોરાક સામાન્ય રસોડામાં થતો હતો તે આપવામાં આવશે. એવો જલ અધિકારીઓનો કરાવ જાહેર થયો. અહીં પાછો ઝગડો ઉભો થયો. આ લાઇ કહે હવે હું સાબે થયો, એટલે હું મારી જાતે રાંધીશ અને ખાઇશ. જ્યારે જલ અ-

ધિકારી કહે કે મોંઘા હતા ત્યારે બીજાના હાથનું રાંધણું ખાતા હતા, તો હવે સામાન્ય રસોડે બધા માટે થાય છે, તે જમ્યા પાછું રસણું મોંઘું. પાંચ સાત દિવસ અત્રજળ વિના કાઢ્યા અને આખરે જળરાધથી દુધ અને દાળનું પાણી મ્હોં વાટે રેડવાનો ઇલાજ લેવાની જેલ અધિકારીઓને ફરજ પડી.

ઉપરના બે પ્રસંગોને સત્યાગ્રહ, હડાગ્રહ કે દુરાગ્રહ અથવા કાયદાનો સવિનય ભંગ કે અવિનય ભંગ કહેવાય તે તો આપણો ચરોડા જેલનો સંત-શાસ્ત્રી જાણે. પણ એટલું તો સ્પષ્ટ છે કે સત્યાગ્રહીઓના વ્રસાધરણ ચરિત્રબળનો તેમાં પ્રભાવ કે વિવેક બુદ્ધિની ઝીણવટ - બેમાંથી એકે નથી. તે પ્રભાવ તો મધ્ય પ્રાન્તની સરકારના એકેએક ખાતાના અધિકારી વર્ગ ઉપર ગુજરાતી ભાષાઓએ પાડ્યો. કોઈ અધિકારી કહે કે જ્યારે ગુજરાતીઓ છૂટશે ત્યારે આમંત્રણ કરી મારે ઘેર તેડી જઈ, તેમનો સત્કાર કરી તેમના પરિચયમાં આવવાનો લાભ લેવા ચુકીશ નહીં. જ્યારે કોઈ કહે છે કે મારાથી સ્ટેશન ઉપર જાહેર વિદાયગીરી આપવા ન અવાય પણ મારે માટે અડધો કલાક ફાજલ પાડી તેમના ઉતારા ઉપર મુલાકાતનો અને વિદાયગીરીનું માન આપવાનો લાભ લઈશ.

ત્રીજો પ્રસંગ જરા જૂદા સ્વરૂપનો છે. શ્રી. રામચંદ્રજીના સૈન્યને હણે તેવા આપણા સત્યાગ્રહી સૈન્યમાં પણ છે, તેનું એક રમુજ દર્શાવે છે.

સ્ટેશન ઉપર જ્યારથી પકડાપકડી શરૂ થઈ ત્યારથી પ્રસંગોપાત સ્ટેશન ઉપર હું હાજર રહેતો. કેમકે સ્ટેશન ઉપર પકડવામાં આવતા સૈનિકોનાં નામ, ઠામ, તેમની પાસેના સામાન

વગેરેની તપાસ અને સ્ટેશન ઉપરના ખાસ પોલીસ અધિકારી હોતા. એક દિવસ સહવારના સાત સૈનિકો હતયો. હું ત્યાં હાજરજ હતો. બધાને પોલીસ અધિકારીએ રોક્યા અને પ-કડયા. આ પછે સૈનિકોના નાયકના હાવભાવ અને મુખાકૃતિનો આખેહુબ ચિતાર હું નથી આપી શકતો. પણ પેલા પોલીસ અધિકારી પ્રત્યે તેણે જે તિરસ્કારની નજર ફેંકી. સ્વરાજ્યના સૈનિક તરીકે પકડવામાં જે અસાધારણ ગર્વનો છાક બતાવ્યો અને મહાત્માગાંધીજીની જય બોલવામાં મોટી રાહ પાડી જે નિરંકુશતા બહાર કરી, તે બોધ મને કાંઈક દુઃખ થયું. આ અધ્યાય આટલેથી ન પત્યો. અમો સૌ પોલીસ ષોડીમાં ગયા. ત્યાં સબ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબે નામ, ઠામ વગેરે ભરવાનાં ફોર્મ કાઢ્યાં.

ફેપ્ટનથી પ્રમ્મમાળા શરૂ થઈ:

સબ ઇન્સ્પેક્ટર, બાઈ તમારું નામ?

સૈનિક-વોલન્ટીઅર.

સ. ઇ.-એ તો ઠીક. પણ આપનું નામ બરાબર બતાવો.

સૈ.-શું, વોલન્ટીઅર નામ ઠીક ન લાગ્યું?

સ. ઇ.-ઠીક બાઈ, આપના પિતાનું નામ?

સૈ.-તમારી પાસે મારા પિતાનું નામ લેવા નથી ઇચ્છતો.

સ. ઇ.-ગામ અને નામ ઠેકાણું.

સૈ.-Every where (સર્વ ઠેકાણે).

સ. ઇ.-અરે બાઈ, તમે કયાંથી આવો છો તે બાજુવા ઇચ્છું છું.

સૈ.-બહારમાંથી.

આટલો શરૂઆતનો વાતીલાપ. થથથ'વર્ણન અહિં એ બધું ક્યાં આપું? સાતે સૈનિકામાંથી એકનો આંકડો જરાયે નરમ નહોતો. મને ઇન્સ્પેક્ટરે કહ્યું કે તમે કાંઈ સમજાવી શકો તો સમજાવો. મારો વખત જાય છે અને એ ખોટી થાય છે.

મેં કાંઈક શરૂઆત કરી. પણ મને ડિટેક્ટીવ ધાર્યો. મેં થલું કહ્યું કે આમ કરવામાં કાંઈ લાભ નથી. તમે નામ, ઠામ અને ચોક્કસ શિરનામું ન આપો તો જ્યારે તમારાં સગાં—બહાલાં કે સંબંધી કાગળ પત્ર લખે કે મુલાકાત માટે આવે ત્યારે તેમને તકલીફ પડે. તેઓ તમને મલી ન શકે. ઘર તરફનું કોઈ પ્રસંગે ખાસ જરૂરી કામ હોય ત્યારે તે થઈ શકે નહિ. અને પરીણામે આપણને જ નુકસાન થાય. અધિકારીને આમ સતાવવામાં આપણને કાંઈ લાભ નહિ. આપણા સિદ્ધાન્તથી તે હલકુ છે. પણ મારી આ દલીલો અને વાતો તેમના મગજ ઉપર અસર કરે તેમ નહોતું. કેમકે હું તેમના પૈકીનો એક છું. એવો તેમને વિશ્વાસ જ નહોતો. તેઓ તો મને સંકેદ વસ્ત્રોમાં સરકારનો છુપો જસુસ માનતા હતા. હું પણ સમજ્યો કે મારી મહેનત ફાગટ છે. મેં ચાલવા માંડ્યું. જતાં જતાં પણ એક વાત તરફ મારું ખાસ લક્ષ્ય બેંચાયું. ક્રાપ્ટનનો બધો સરસામાન ગણાઈ ગયો અને નોંધ થઈ ગઈ. પણ ગજવામાં એક દીવાશળીની પેટી અને સુતરનું એક છુટું બટનહતું. તે ખીસ્સામાંથી કાઢીને કહે: ગણો, ગણો અને પણ ગણો. જે પોલીસ નોંધતો હતો, તેણે એક સુતરનું બટન અને દીવાસળીની પેટી એમ નોંધી લીધી. એટલે પેલા લાઇ કહે: દીવાસળીની શળીઓ તો ગણી નહિ! આખરે શળીઓ ગણાઈ

અને નોંધ લેવાઈ. વધારે ખોટી થવાની મારી ધીરજ ખપી ગઈ. હું ચાલતો થયો.

જેલ વિષે એક બે મુખ્ય વાતો લખતાં લખતાં હું કંઈક આડી વાતોએ ચડી ગયો. ઉપર જે દાખલા આપ્યા છે, તે કંઈ અમુક વ્યક્તિના દોષ બતાવવા નથી આપ્યા. પણ આપણા પચરંજિ સૈન્યમાં હજી તાલીમની કયાં ખામી છે, તે તરફ આગેવાનોનું ખાસ લક્ષ બેંચાય, અને તે દુર કરવાની પ્રેરણા થાય. તે હેતુથી આપ્યા છે. જેલ જવા વિષે મારી સાદી સમજ આ છે: જેલમાં શારિરીક અને માનસીક દમન ખૂબ છે. તે દમન આપણા મનમાં દુઃખનો ભાવ કે ક્રોધનો આવેશ લાગ્યા વિના પ્રેમ પુર્વક સહન કરીએ તો આપણા એ શુદ્ધ આત્મદમનની કહાણી આપણા આત્મામાં રહેલા પરમાત્મા જરૂર સાંભળશે. મારી સમજ મુજબ આ તેનું ધાર્મિક કે આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ છે. અત્રે આત્મા પર-માત્માના સંબંધ વિષે સ્કોટ કરવાની આવશ્યકતા હું નથી જોતો. આપણો ધર્મસાગર તે માટે ટોકાટોક ભર્યો પડ્યો છે. જેલ જવાના હેતુમાં એક બીજું પણ હું રહસ્ય છે તે આ આપણી લડત સંઘર્ષજનથી સહામાને વશ કરવાની નથી, પણ પ્રેમ ભાવથી હરી લેવાની છે. એટલે ત્યાં જઈ આપણા અસાધારણ ચારિત્ર્યજનથી સહામાના હીલમાં પ્રેમ-ભાવ ઉત્તર કરી, તેને વશ કરી, આપણે આપણી કાર્યાસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરીએ. આ બીજો મુદ્દો છે.

હવે આપણે નાગપુરની લડતથી શું પ્રાપ્ત કર્યું, તે વીચારીએ: ૧ હિન્દુસ્થાનનાં કોઈપણ ગામ કે શહેરના બહાર રસ્તા

ઉપર આપણા સરઘસને કોઈ ન અટકાવી શકે. આપણા એ સાર્વજનિક હક્ક ઉપર મધ્ય પ્રાન્તની સરકારે હાથ નાંખ્યો હતો. તે તેણે ઉઠાવી લીધો.

- ૨ મહાત્મા ગાંધીજીએ થોડા સમય ઉપર હિન્દી પ્રજા માટે રાષ્ટ્રીય ધ્વજ યોજ્યો હતો. અને સમસ્ત હિન્દી પ્રજાએ તે સ્વીકાર્યો હતો. પણ જ્યાંસુધી મધ્ય પ્રાન્તની સરકારે તેનું અપમાન નહોતું કર્યું ત્યાંસુધી માન અને પ્રતિષ્ઠા સ્થપાયાં નહોતાં. આજ તે સર્વમાન્ય થયો. સ્વાતંત્રતાના ચક્રચિન્હવાળો એ ત્રીરંગી રાષ્ટ્રીય ધ્વજ આજ સમસ્ત હિન્દી પ્રજાનો રાષ્ટ્રીય ધ્વજ નિર્માણ થયો.

- ૩ સરકારના મનાઈ હુકમ સામે ચાલતી આવેલી પ્રજા મુજબ આપણે કિપલી સરકારને અરજ કરી દાદ માગવી જોઈએ. આ પ્રસંગે તેવી દાદ માટેની અરજ કે અપીલ ન કરી. આપણે સમય, સંખ્યા અને સરઘસનો રસ્તો પસંદ કરી જાહેર કર્યું કે સરઘસ અમુક તારીખે નીકળશે. આ દ્રઢતા સ્હામે સરકારનો મનાઈ હુકમ સ્થગી ગયો. જાહેર કરવામાં આવેલી યોજના પ્રમાણે સરઘસ પસાર થયું. સરકારનો કાયદો, તેના દોર દમામ અને પોલીસ તથા લશ્કરી બળ છતાં આપણા આત્મનિશ્ચય સ્હામે ઉડી ગયો.

એ ત્રીરંગી રાષ્ટ્રીય ધ્વજજની જય હો.

શંકરલાલ દ્વારકાંદાસ પરીખ.

ખિલાડી.

હું શયનચુકમાં પલંગ ઉપર હાથમાં હુકો લઇને, ઝાંઝાં ખાતો હતો. એક નાનો સરખો દીવો ઝાંખો પ્રકાશ ફેલાવી રહ્યો હતો. દિવાલ-ઉપર અંચળ છાયા પ્રેતવત્ નાચી રહી હતી. રસોઈ તૈયાર થઇ ન હતી, તેથી હાથમાં હુકો લઇને ઝાંખો ખંધ કરીને હું વિચાર કરવા લાગ્યો, કે જો હું નેપોલિયન હોત, તો વોટર્સ જીતી શકત કે નહિ? એટલામાં એક ઝીણો સુર સાંભળ્યો, “ મીયાંડ. ”

ઝાંખ ઉઘાડીને જોયું, એકાએક કંઈ સ્હમજવામાં આવ્યું નહિ. પ્રમથ લાગ્યું કે, વેલિંગ્ટન એકાએક ખિલાડીનું રૂપ ધારણ કરીને મારી પાસે અકીણ માગવાને આવ્યો છે. પહેલાં તો પત્થરના જેવા સખત થઇને કહેવા ધાર્યું કે, ડ્યુક સાહેબ, તમને અત્યાર પહેલાં યોગ્ય પુરસ્કાર અપાઇ ગયો છે હવે વધારે ખદસો આપી શકાશે નહિ. વળી અતિશાભ સારો નથી. ડ્યુક બોલ્યા, “ મિયાંડ ! ”

એટલે મેં ઝાંખો ફાડીને સારી પેઠે જોયું, તો વેલિંગ્ટન ન હતો. એક નાની ખિલાડી હતી. પ્રસન્ન મારે માટે જે દુધ મુકી ગઇ હતી, તેને નિઃશંક કરીને તેણે ઉઘરસાથ કરી દીધું હતું. હું તે સમયે વોટર્સના મેદાનમાં વ્યૂહરચના કરવામાં રોકાયેલો હતો એટલે કંઈ જોવામાં આવ્યું નહિ. હમણાં આ માર્ગીર મુંદરિ દુગ્ધપાનથી પરિવૃત્ત થઇને પોતાના મનનો આનંદ જગતમાં પ્રકટ કરવાના હેતુથી નિલેજા થઇને અતિ મધુર સ્વરે કહે છે, “ મિયાંડ ! ” હું કહી શકતો નથી પણ

સમજી લું ખરો કે એમાં કંઈક વ્યંગ છે.

મને લાગ્યું કે ખિલાડી મનમાં ને મનમાં હસીને મારા તરફ જોઈને કહેતી હતી કે, “જોડે ઉંદર અને જોગવે જો-રિંગ” અથવા તો તે “મિયાંઈ” શબ્દથી મારું મન જોવા માંગતી હતી. ખિલાડીના મનનો ભાવ હવે હું સમજ્યો, તે કહેતી હતી કે, “તમારું દુધ તો હું પીને ખેડી છું, હવે શું કહેા છો?”

જોલું શું? હું તો કંઈજ નિશ્ચય કરી શક્યો નહિ. દૂધ મારા ખાપનું પણ ન હતું. દૂધ હતું મંગલા ગાયનું અને ઠોઠેલું પ્રસન્ન ગોવાલજી, એટલા માટે તે દુધ ઉપર મારો જટલો અધિકાર હતો તેટલોજ ખિલાડીનો પણ હતો, એટલે ક્રોધ કરી શકતો નથી; તો પણ લાંખા કાળથી એક પ્રથા ચાલી આવે છે કે, ખિલાડી દુધ પી જાય તો તેને મારવા દોડવું પડે છે. હું તે લાંખા કાળથી ચાલતી આવેલી પ્રથાની અવગણના કરીને જનમંડળમાં ફર્લીંગારરૂપે જાળખાઈ એ પણ ધરજવા જોગ ન હતું. દોણ જાણે, વખતે એ ખિલાડી પોતાની જાતિનાં મંડળમાં કમલાકાન્તને કાપુરુષ (ખાયલો) રહીને જીવ હાસ તો નહિ રહે? એટલા નાટે પુરુષકર્તવ્યજ કરવું ઉચિત છે. આવે! નિશ્ચય કરીને દુઃખિત હૃદયે હાથમાંથી હુકો નીચે મૂકીને ઘણી શોધજોળને અંતે એક ભાગેલી લાકડી મેળવી અને પછી ગવંપૂવંક ખિલાડી ઉપર ધસી ગયો.

ખિલાડી કમલાકાન્તને જાળખતી હતી; લાકડી જોઈને તે કંઈ વિશેષ લચ પામી હોય એમ જણાયું નહિ. કેવળ મારા મુખ તરફ જોઈને એક નિઃશ્વાસ મૂકીને જરા ખાણુએ સરી

જઘને ખેડી, અને ખેલ્લી; “મિયાંડ?” આ વખતે પ્રશ્ન સમ-
જમાં ઉતરતાં લાકડી મૂકી દધને ફરીથી પથારી પર આવી
હુકો હાથમાં લીધા, એટલે દિવ્ય કર્ણુ પ્રાપ્ત થવાથી ખિલા-
ડીનું સઘળું કથન સમજી શક્યો.

ખિલાડી કહે છે “માર પીટ શા માટે કરો છો. જરા સ્વ-
સ્થ થઈને, હુકો હાથમાં લઈ વિચાર તો કરી જુઓ! આ
જગતમાં દૂધ, દહીં, મલાઈ, ખીર, મત્સ્ય, માંસ વગેરે સઘળુંજ
તમે ખાશો, શા માટે અમે કંઈ પણ નહિ મેળવી શકીએ ?
તમે મનુષ્ય છો, અમે ખિલાડી છીએ, આપણી વચ્ચે ભેદ શો
છે? તમને ભૂખ તરસ લાગે છે; તો શું અમને નહિ લાગતી
હોય? તમે ખાઓ છો તેમાં અમે હરકત કરતાં નથી; પરંતુ
અમે ખાવા મંડીએ કે તરતજ તમે ડાંડા લઈને મારવા દોડો
છો એ કયા શાસ્ત્રાનુસાર છે, તે હું ખડુ ખડુ તપાસ કરવા
છતાં જાણી શકી નથી. તમારે અમારી પાસેથી કંઈક ઉપદેશ
મહત્વ કરવો જોઈએ. ચતુર ચોપગાં પાસેથી શિક્ષણ મેળવ્યા
સિવાય તમારા જ્ઞાનનો ઉદય થવાનો રસ્તો નથી. તમારાં વિ-
વાલયો બેવાથી માલુમ પડે છે કે, તમે આટલે દિવસે પણ
મારી આ વાત માનવા લાગ્યા છો.

એ, શર્યાશાસ્ત્રી મનુષ્યાં ધર્મ શું છે? પરોપકારજ શ્રેષ્ઠ ધર્મ
છે. આ દુઃખપાનથી મારા ઉપર મોટો ઉપકાર થયો છે. તમારે
પીવાના દુધથી આ પરોપકાર થયો છે, એટલા માટે તમે આ
પરમ ધર્મના કૃલભાગી થયા છો. મેં ચોરી કરી કે ગમે તે
કર્યું, પણ તમારા ધર્મસંચયનું મૂળ કારણ હુંજ છું; એટલા
માટે મારા ઉપર મહાર નહીં કરતાં મારી પ્રશંસા કરો. હું

તમારા ધર્મની સહાયક છું.

જુઓ, હું ચોર છું એ વાત રાચી, પરંતુ શું હું કંઈ ધન્ય-
પૂર્વક ચોર થઈ છું? ખાવાનું મળે તો કોણ ચોર થાય? જુઓ,
જેઓ મોટા મોટા શાહકાર કહેવાય છે, અને જેઓ ચોરના
નામથી કંપી ઉઠે છે, તેઓ ચોરના કરતાં પણ વધારે અધર્મી
છે. તેમને ચોરી કરવાની જરૂર નથી માટેજ તેઓ ચોરી કરતા
નથી; પરંતુ જરૂરિયાત કરતાં વધારે પૈસા હોવા છતાં પણ
તેઓ ભૂખના માર્યા ચોર ખનનાર તરફ ઝાંખીને જોતાં જ નથી;
એટલાજ માટે ચોર લોકો ચોરી કરે છે. અધર્મનું કારણ
ચોરી નથી, ચોર જ ચોરી કરે છે તે અધર્મનું મૂળ કૃપણ
ધનવાનેજ છે. ચોર ગુન્હેગાર છે ખરો; પરંતુ તેના કરતાં
સા જણો વધારે દોષભાગી કૃપણ ધનવાન છે. ચોરને સજા
માય છે; પરંતુ ચોરીનું મૂળ જ કૃપણો તેમને શા માટે
દંડ નહિ દેવાય?

જુઓ, હું દિવાલે દિવાલે મિયાંજ મિયાંજ કરતી રહી છું.
તો પણ મને કોઈ એંઠો ટુકડોસરખો નાખતું નથી. વધુ
થટથું જ કંઈ હોય તે લોકો ગટરમાં પધરાવી દે છે, પાણીમાં
નાખે છે; પરંતુ અમને ખોલાવીને આપતાં નથી. તમારાં પેટ
ભરાયલાં છે. તમે અમારાં જેવાં ભુખ્યાંની ગત સી રીતે
જાણો! હાયા! ગરીબોને દુઃખે દુઃખી થવાથી શું તમારું ચોરવ
થટી જાય એમ છે? હા! મારા જેવા દરિદ્રના દુઃખે દુઃખી થવું
એ શરમની વાત છે, એમાં સદેહ નથી. જેઓ આંધળાને
મૂઠીસરખી આપતા નથી; તેઓને પણ જ્યારે કોઈ મોટો રાજ્ય
મૂરોલીમાં આવી પડે છે ત્યારે રાતભર ઉઘ આવતી નથી.

આ પ્રમાણે મોટાનાં દુઃખે દુઃખી કહેવરાવવામાં સઘળા રાજ્ય હોય છે; પરંતુ કોઈ સાધારણ માણસના દુઃખે દુઃખી છટા કોણ થાય?

જે કોઈ મહામહોપાધ્યાય કે વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ; કોઈ વેદાલંકાર કે ન્યાયરત્નાલંકાર આવીને તમારું દુઃખ પી જાય તો શું તમે તેને લાકડી લઈને મારવા દોરો છો? ઉલટા હાથ જોડીને કહેશો કે “કેમ બીજું થોડું લઈ આવું?” તો પછી અમારી વખતે લાઠી શા માટે? તમે કહેશો કે તેઓ મહા પંડિત અને પ્રતિષ્ઠિત છે. પંડિત અથવા પ્રતિષ્ઠિત હોવાથી શું તેમને અમારા કરતાં વધારે ભુખ લાગે છે? તેમ તો નથી. ભર્યામાં ભરવાનો મનુષ્યજાતિને રોગ છે. દરિદ્રોની ભુખને કોઈ જાણતું નથી. જ્યોત્સને ખાવાનું કહેતાં ના પાડે છે તેમને માટે ભોજનનો ખંદોખસ્ત કરે છે, અને જ્યોત્સ ભુખના દુઃખથી વગર ખોલાવ્યે પણ તમારું અન્ન આરોગી જાય છે તેમને ચોર કહીને સજા કરે છે-છટા છટા!

જુઓ અમારા હાલ જુઓ. દિવાલે દિવાલે આંગણે આંગણે અને ઘેરે ઘેર મિયાંઢિ મિયાંઢિ કરીને ચારે દિશાએ નજર નાખીએ છીએ-કોઈ અમને સુકો રોટલોએ નાખતું નથી. હા, જે કોઈ ખિલાડી તમારી પાળેલી હોય તો તે ઘરખિલાડી થઈને ખુદાને ઘેર રહેનાર તેની જીવાન ખાયડીના બાઈનું અથવા તો મૂખ ધનવાનની પાસે રહીને ગંજીફા ખેલનાર તેના દોસ્ત-દારનું સ્થાન લઈ શકે એટલી હૃદયુદ્ધ થઈ જાય. તે વખતે તેની પૂંછડી પૂલી ઉઠે જ. શરીરે રૂવાંટી આવી જાય છે અને તેના રૂપની લલક જોઈને અનેક ખિલાડાઓ કવિ બની જાય છે.

વળી અમારી દશા બુઝા; આહારના અભાવથી પેટ ચોંટી ગયું છે. હાડકાં નીકળી આવ્યાં છે. પૂછડી પડી ગઇ છે, જીભ નીકળી પડી છે-સદાની બુળથી પોકારું છું, “મિયાંડ, મિયાંડ” “આવાનું મળ્યું નથી.” અમારી કાળી ચામડી બેઠને તિરસ્કાર કરશે નહિ. આ પૃથ્વીના પદાર્થો ઉપર અમારો પણ કંઈક અધિકાર છે. આવાને આપો, નહિ તો ચોરી કરીશું. અમારી નુર વિનાની કાળી ચામડી, સૂકાઇ ગયેલું મુખ, અને ક્ષીણ સ્વરે નીકળતો મીયાંડ મિયાંડ ક-રણુ રવ સાંભળીને શું તમને દુઃખ થતું નથી? ચોરને માટે દંડ છે, તો શું નિર્દયતાને માટે તે નથી? દરિદ્રોના આહાર સંશોધનને માટે દંડ છે તો પછી ધનવાનોની કૃપણતાને માટે દંડ શા માટે નથી? હે કમલાકાન્ત તું દીર્ઘ દષ્ટિવાળો છે; કારણ કે અકીણી છે. શું તું પણ બેઠ શકતો નથી કે શ્રી-મતોના દોષથીજ દરિદ્રો ચોર બને છે? પાંચસો ગરીબોનાં લોહી ચૂસીને એક માણસ તેમની ભોજનસામગ્રી શા માટે સંગ્રહી રાખે છે? અને બે સંગ્રહે તો તેણે આધા પછી વધી પડેલું દરિદ્રોને શા માટે વહેંચી ન દેવું? બે તે ન આપે તો ગરીબો જરૂર તેની પાસેથી ચોરી જશે; કારણ કે બુઝે મરી જવાને માટે આ પૃથ્વી ઉપર કોઈ પણ આવેલું નથી.”

હવે વધારે સહન નહિ થઇ શકવાથી હું બોલ્યો; “ચોભા! ચોભા! માર્ગાર પંડિત! તારી વાત પુરેપુરી સોશીયાલીઝમવાળી સમાજખંધનને છિન્ન લિન્ન કરી નાખનારી લાગે છે. બે દરેક માણસ પોતપોતાની શક્તિપ્રમાણે ધનસંચય કરી શકે નહિ અથવા સંચય કરીને તેના ચોરોના દુઃખે નિર્વિઘ્ને ઉપભોગ કરી શકે

નહિ તો પછી કોઈ પણ માણસ ધનસંચય માટે પ્રયત્ન કરશે નહિ; અને તેથી સમાજની આર્થિક ઉન્નતિ અટકી પડશે.”

માર્ગરે કહ્યું:—“અટકી પડશે તેમાં અમારે શું? સમાજની ધનવૃદ્ધિ—આર્થિક ઉન્નતિ એટલે પૈસાદારોના ધનની વૃદ્ધિ. ધનિકોના ધનની વૃદ્ધિ ન થઈ તેમાં દરિદ્રોને શી હાનિ?”

મેં સમજાવીને કહ્યું કે, “સામાજિક ધનવૃદ્ધિ વિના સમાજની ઉન્નતિ નથી.”

ખિલાડીએ ગુસ્સે થઈ જઈને કહ્યું, “મને જો ખાવાનું ન મળ્યું, તો પછી સમાજની ઉન્નતિ પડી કુવામાં!”

ખિલાડીને સમજાવવાનું કઠીન થઈ પડ્યું. જે વિચારક અથવા નૈયાયિક છે તેને કોઈ પણ માણસ કોઈ પણ કાળે કશું સમજાવી શકતો નથી. આ માર્ગરે સૂચિત્વારક અને તર્કશાસ્ત્ર પસંદ પડે; એટલે નહિ સમજાવવાની ખાખતમાં એનો આધાર છે; એટલા માટે હું એના ઉપર ગુસ્સે નહિ થતાં બોલ્યો:—‘સમાજની ઉન્નતિની દરકાર ગરીબોને ન હોય તો નહિ, પરંતુ ધનવાનોને તે વિશેષ છે એટલા માટે ચોરોને સજા કરવી જ જોઈએ.’

શ્રીમતી માર્ગરે બોલ્યાં:—‘ચોરને ફાંસી આપો, તેમાં અમને વાંધા નથી; પરંતુ તેની સાથે એક બીજો નિયમ પણ કરો. જે ન્યાયાધીશ ચોરને સજા કરે, તેણે પ્રથમ ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરવા. એ પછી જો ન્યાયાધીશને ચોરી છુપીથી ખાતરવાની ધમ્મકા નહિ થાય તો તે ખુશીથી ચોરને ફાંસીએ ચઢાવે. તમે મને મારવાને માટે લાઠી ઉપાડી હતી; પણ આજથી ત્રણ દિવસ સુધી ઉપવાસ કરી જુઓ. એ અરસામાં

જે તમે નસીરામ ખાણના રસોડામાં પકડાઈ ન જાઓ તો મને ડંડો મારજો; હું વધી લઈશ નહિ.”

ચતુર લોકોનો મત એવો છે કે, જ્યારે વાદવિવાદમાં પરાજય થાય ત્યારે તે ન સ્વીકારતાં એકદમ સામા ઉપર સવાર થઈ જઈ ગંભીરભાવે ઉપદેશ આપવા મંડી જવું, હું તેજ પ્રથા પ્રમાણે માર્ગારને કહેવા લાગ્યો કે; “આ સઘળી વાત કેવળ નીતિવેરફ છે, એની ચર્ચામાં પણ પાપ છે, તું આ સઘળા દુષ્ટ વિચારો છોડી દઈને ધર્માચરણમાં ચિત્ત પરેશ. જે તું મને ચાહીશ તો હું તને ન્યુમેન અને પાર્કરના મંથ વાંચવાને આપી શકીશ અને ઠમલાકાન્ત ચક્રવર્તીનું દક્તર વાંચવાથી પણ તને કંઈક લાભ મળી શકશે. ખીજું કંઈ તો થાઓ કે ન થાઓ; પરંતુ અક્ષીણનો નિઃસીમ મહિમા તો સમજી શકાશેજ.

અત્યારે તો સ્વસ્થાને સ્થિતિવા. પ્રવ્રન્ને થોડું દહીં આપવાનું કહ્યું છે. નાસ્તા વખતે આવજો; ખન્ને વહેંચીને ખાઈશું. આજે હવે કાઠની પણ હાંડલી આટણો નહિ; જે ભુખથી ખરેખર અધીરાં થઈ જવાય તો ફરીથી આવી પહોંચજો; રાઈના દાણા ઠંવી એકાદ બે અક્ષીણની ગોળી આપીશ.

ખિલાડીએ કહ્યું:—“અક્ષીણની ખાસ જરૂર નથી; તોપણ હાંડી આટવાની વાત ઉપર ભુખ પ્રમાણે વિચાર ચલાવવામાં આવશે.”

ખિલાડીખાઈ વિદાય થયાં. આજે એક પતિત આત્માને અધકારમાંથી પ્રકાશમાં આણ્યો છે એવા વિચારથી ઠમલાકાન્તને ઘણો આનંદ થયો.

અંકિત નિબંધમાળા.

એક સંવાદ.

એક દીવસ આગગાડીમાં મુસાફરી કરતાં અચાનક એક જાળખાણવાળા ભાઈ મને મળી ગયા. હંમેશાં જેમ દુનિયાના સર્વે વિષયો ઉપર ઉપરચોંટીયા વાતો ચાલે છે તેમ વાતો ચાલવા માંડી. અસહકાર ઉપર પણ અમે આવી પહોંચ્યા. પેલા મારા જાળખીતા ભાઈએ કહ્યું “ હમણું ચળવળ નરમ પડી ગયેલી દેખાય છે. ” હું કાંઈ ન જોડ્યો. એમણે પાછું કહ્યું “ હવે પહેલાં જોડો જુસ્સો નથી. લોકોમાં કાંઈ ઉત્સાહ દેખાતો નથી. ” હું તો ચૂપજ રહ્યો. ભાઈએ પાછું શરૂ કર્યું. “આપણા લોકોજ એવાજ છે. એમનામાં ટકીરહેવાની તાકાદજ નથી. પ્રજા છેક નમાલી થઈ ગઈ છે. ” હું તો હજીયે છાંજી રહ્યો. ભાઈ એકાદ મીનીટ શાન્ત રહી પાછા જરા જોસથી ખેલી ઉઠ્યા, “ આપણા લોકોમાં Character (ચારિત્ર્ય) નથી ”. મેં પગથી માથા સુધી આ ભાઈને ઝરોળર ધમધમીએ આંખ ફેરવીને તપાસ્યા અને જરા કટાક્ષમય હસ્યો. પરંતુ ભાઈનું બ્યાન ખેંચાયું હોય તેમ મને લાગ્યું નહીં. આ ભાઈ ભણેલા હતા. સારાં સારાં મનાતાં પુસ્તકો એમણે વાંચ્યાં હતાં. બીજા દેશોનો ઇતિહાસ પણ થોડો ઘણો જાણતા હતા. બીજા દેશોએ સ્વતંત્રતા કેવી રીતે મેળવી હતી અગર કેવી રીતે એ સ્વતંત્રતા સાચવી હતી એની એમને થોડી ઘણી માહિતી હતી. પાછા એ ખેલી ઉઠ્યા. “ આપણા લોકોમાં Patriotism (દેશાભિમાન) નથી. આપણો ઉદ્ધાર થવો અશક્ય છે. ” હવે, મારા અધીરા સ્વભાવ પ્રમાણે મારાથી ના રહેવાયું, આ

મારી જીલશૂરી દેશાભિમાનની મૂર્તિને પગથી માથા સુધી ખરી-
ખર નિહાળી જવા માંડી, એમ માનીને કે રખેને આ મહાન
પુરુષને કાંઈ અન્યાય થઈ જાય. મારી ખાત્રી થઈ કે હું જ
સાચો છું એટલે મેં બોલવું શરૂ કર્યું. મેં પૂછ્યું “ Pa-
triotism (દેશાભિમાન) એટલે શું ? ” એમને આ મારો
પ્રશ્ન જરા વિચિત્ર લાગ્યો. મેં ભાર દબને ફરીથી એનો એ
સવાલ પૂછ્યો. મારી ચિકિત્સક આંખો અને સવાલ પૂછવાની
પદ્ધતિથી લાઇ કાંઈક સમજ્યા હોય એમ મને લાગ્યું. બુદ્ધિ-
બળથી આંખમાં ઉછળી આવેલું જોમ અને એમના મોં ઉપરનું
નૂર જરા ઉતરેલાં મને દેખાયાં. હું તો ચીવટથી મારા સવાલને
ચોંટીજ રહ્યો અને આગળ ચલાવવા માંડ્યું. મેં કહ્યું “ કેમ
જીવાત્મ આપોને ! Patriotism (દેશાભિમાન) એટલે શું ?
વાતોના લૂખા તડાકા ? લાઇ, આટલી આટલી મોટી વાતો
કરો છો તોયે હજી તમારાં પરદેશી કપડાં પલ્લુ તમે કહાડ્યાં
નથી. તમારા ઉપર હજી તમારું નૂર છીનવી લેતી પરદેશી
ટોપી અને તમારા શરીર ઉપર દેશી લાઇએને બૂબે મારતાં
પરદેશી કપડાં છે અને વાતો દેશાભિમાનની કરો છો ? તમારા
જેવા દેશાભિમાનીઓ પાક્યા છે તેથીજ આપણા દેશની આવી
અવદશા થઈ છે. તમને એમ પણ નથી લાગતું કે ‘ કયે
મોઢે દેશાભિમાનની વાતો કરી રહ્યો છું ? ’ ખીબ આગળ
પડતા દેશોમાં તમારા જેવા સપૂતો (!) પાક્યા હોત તો એ
દેશો ક્યારનાયે પડી ગયા હોત. જાપાન મરી ગયું હોત.
અને અમેરીકા ઉંચું ન આંચું હોત. અને વળી તમે Cha-
racter (ચારિત્ર્ય) ની વાતો કરો છો ? ” મેં કહ્યું “ આ

રિત્ય એટલે શું? શબ્દ પાળવાની તાકાદ; નીતિમાન વર્તન રાખીને પ્રમાણિકપણે જે માનતા હોઈએ તે કહી બતાવવાની તાકાદ; 'કે બીજું' કંઈ? માફ કરજો. મને ચોક્કસે ચોક્કસ કહેવાની ટેવ છે તેથી હું તમને હવે પ્રશ્ન છું કે તમે આટલી બધી દેશાભિમાનની વાંતા કરી, તે છતાંયે તમે એમ માને છો કે તમારામાં ચારિત્ર્યનો એક છટો પણ છે? ચારિત્ર્ય હોત તો તમારાં શરીર ઉપર આપણા દેશને લગવતો આ પરદેશી લેખાસ ન હોત. તમે એમ ન ધારશો કે સાધારણ જનસમાજને હવે તમારા જેવા બુદ્ધિવ્યભિચારીઓ સાફ જરાયે માન છે. મોંઢે લોકો નહીં બોલે. હું તમને ઓળખું છું તેથીજ આટલી કડક ભાષામાં મોંઢામોંઢ કહી દઉં છું. પણ આટલું તો જરૂર યાદ રાખજો કે સાધારણ જનસમાજ તમારા જેવાઓથી કંટાળે છે. અને જે ચાર વર્ષે હાલના વાતાવરણમાં ઉછરેલાં બાળકો, તમારી દેશની હાની કરી રહેલી રીતભાત નહીં સુધારે તો જરૂર તમારી રેવડી દાણાદાણ કરશે એ નિશ્ચય માનજો. દેશાભિમાનની વાંતા કરો છો તેજ સમયે દેશદ્રોહીનું કામ તમે કરી રહ્યા છો તેનું જરાયે ભાન તમને છે ખરું? તમને હાથે કતિહુ વણેહુ પવિત્ર કાપડ પહેરતાં શરમ આવે છે? " એમને જરા ગુસ્સો લાગ્યો હોય તેમ દેખાયું. પણ શું કરે? ભાઈ તો સુપજ થઈ ગયા. પછી જે ચાર મીનીટે ગહાંતહાં કરતાં આમ નેમ પોતાનો લૂલો બચાવ કરવા લાગ્યા. પોતે જરા જૂદી કઢંગી સ્થિતિમાં મૂકાયેલા છે એવું કંઈક હીચકારાને શોભતું કહેવા માંડ્યું. પણ હું એમના સામું હસતો હસતો તાકાને બેઠો રહ્યો. એ ભાઈની બુદ્ધિથી

દોરાતી છામે એમનું નિમોહ્યપણું ઠાકવાનો ઘણોયે પ્રયત્ન કર્યો. પણ એમના અંતઃકરણે તેમ થવા ન દીધું. એમની આંખોને રસ્તે એમનું ડાખતું અંતઃકરણ હું જોઈ શક્યો. પરદેશી કપડાંએ એમને આંખાપાડ્યા અને એમનું નૂર લાઇલીધું.

આવા મારા ઓળખીતા ભાઈ જેવા નિમોહ્ય ભાઈ બહેનો હિન્દુસ્તાનમાં કેટલાં હશે? હે પ્રભો! એમના હૃદય સાચી રીતે ક્યારે પસટાશે! એમના વિચારો અને આચરણ એકતાર ક્યારે બનશે!

ચન્દુલાલ મણીલાલ દેસાઈ.

મારો દુર્ગોત્સવ.

માતાની આદમને દિવસે મને આટલું અફીણ ચઢાવવાનું કેણે કહ્યું હતું! મેં શા માટે અફીણ લીધું! હું શા માટે મૂર્તિનાં દર્શન કરવા ગયો! જે કદી દેખીશ નહિ તે શા માટે જોયું! આ ઈશ્વર કેણે દેખાડયું!

મેં જોયું, કાલનો પ્રવાહ દશે દિશામાં વ્યાપી જઈને પ્રબલ વેગથી છુટી રહ્યો છે—હું તરાપા ઉપર ખેંચીને ગમન કરું છું. જોયું તો, અનન્ત અપાર અંધકારમાં પવનથી ઉત્પન્ન થતા તરંગવાળો તે પ્રવાહ વહી રહ્યો છે. વચમાં વચમાં ઉબ્બવલ નક્ત્રો ઉદય પામે છે, આથમી બાય છે અને પ્રરી ઉગે છે. હું ઠેવળ એકલો જ હતો—એકલો હોવાથી ભય પામવા લાગ્યો—પીલકુલ એકલો—માતૃદીન—માં માં કહીને પોકારું છું.

હું આ કાલસમુદ્રમાં માતૃસંશોધન અર્થે આવ્યો છું માતા ક્યાં છે? ક્યાં છે મારી મા! ક્યાં છે કમલાકાન્ત-પ્રસુતિ ભારત માતા! આ ઘોર કાલસમુદ્રમાં તું ક્યાં છે?

એકાએક સ્વર્ગીય વાદથી ઠણું વૃક્ષ થઈ ગયા. ગગન-મંડળમાં પ્રાતઃકાળના અરુણોદય જેવો લોહિતોજ્જ્વલ પ્રકાશ છંટાઈ ગયો-શીતલ મંદ પવન વહેવા લાગ્યો-તે તરંગપૂર્ણ જલરાશિ ઉપર દુર દેશમાં નજર નાખતાં સુવર્ણથી મઢેલી માતા સરસ્વતીની પ્રતિમા દેખાઈ! જળમાં હસે છે, તરતી તરતી ખસતી જાય છે, અને તેજ ફેલાવે છે. શું આજ માતા? હા, એજ માતા. ઝાળખી શક્યા, કે એજ મારી જનની જન્મભૂમિ-એજ-મૃણ્મયી-અનન્ત રત્નભૂષિતા-આત્યારે કાળના ગર્ભમાં દટાએલી છે!

રત્નવિભૂષિત દશ દિશારૂપી દશ ભુજાઓ દશે દિશા તરફ ફેલાયેલી છે; તે ભુજાઓમાં વિવિધ આયુધ રૂપે વિવિધ શક્તિઓ શોભે છે; પગ નીચે શત્રુ કચરાઈ પડ્યા છે. એ મૂર્તિ હવે બેઠેલ નહિ-આજે બેઠેલ નહિ- કાલે પગે બેઠેલ શકીશ નહિ-કાલપ્રવાહને પાર ઉતર્યા વિના બેઠેલ શકીશ નહિ-પરંતુ એક દિવસ જરૂર દેખીશ-દશભુજવાળી, નાના આયુધધારિણી, શત્રુમર્દિની, વીરેન્દ્રવાહિની, જમણી બાજુએ ભાગ્યરૂપિણી લક્ષ્મી, અને ડાબી બાજુએ વાણી, વિદ્યા અને વિજ્ઞાનમયી સાક્ષાત્ સરસ્વતીવાળી ખજારૂપી કાર્તિકેય અને કાર્યસિદ્ધિ રૂપી ગણેશના સંગવાળી ભારત માતાની સુવર્ણમયી પ્રતિમા મેં તે કાલપ્રવાહમાં ફરીથી બેઠે.

પુખ્ત ક્યાંથી મળ્યાં તે કહી શકતો નથી, -પરંતુ એ તે

પ્રતિમાના ચરણે પુષ્પાંજલી સમર્પી-અને બોલ્યો; “ હે સર્વ
મંગલદાયિની, હે કલ્યાણિ, હે! સર્વાર્થસાધિકે! અસંખ્ય સં-
તાનપાલિકો ધર્મ અર્થ અને કર્મફલરૂપ સુખ-દુઃખને આપ-
નારી માતા, મારી પુષ્પાંજલિ ગ્રહણ કર. આ ભક્તિ, પ્રીતિ,
વૃત્તિ, શક્તિ આદિક પુષ્પો હાથમાં લઈને તારા ચરણકમળમાં
પુષ્પાંજલિ સમર્પુ છું; તું આ અનન્ત જલરાશિમાંથી નીકળીને,
આ વિશ્વભોહિની મૂર્તિ જગત સમીપ એકવાર પ્રકટાવ. આવ,
માતા! ઘેર આવ-અમે ૩૩ કોટિ સંતાનો એકત્ર થઈને, એકી
વખતે, ૧૧ કોટિ હાથ જોડીને, તારાં ચરણકમળની પુજા કરીશું.
૩૩ કરોડ સુખથી-“માતા, જનનિ, અંખિકો ધાત્રિ, પરિત્રિ,
ધનધાન્યદાયિકે! નગાંકશોભિની, નગેન્દ્રખીલિકે! શરતસુંદરિ!
આર્યપૂર્ણચંદ્રભાલિકે!” એમ પોકારીશું. હે સિન્ધુસેવિતે, સિ-
ન્ધુપુજિતે સિન્ધુમથનકારિણી! શત્રુઓનો વધ કરવા માટે દશ
ભુજાઓમાં દશ આયુધ ધારણ કરનારી! અનન્ત શ્રીસંપન્ન,
અનન્તકાલ-સ્થાયિની! હે અનન્ત શક્તિપ્રદાયિની, તારાં સં-
તાનેને શક્તિ આપ! હે મા! અમે તને શું કહી બોલાવીએ!
આ તેત્રીસ કોટિ શિર તારા ચરણકમળ ઉપર ધરીશું-આ
તેત્રીસ કોટિ કંઠે તારાં નામ લઈને હુંકાર કરીશું. આ તે-
ત્રીસ કોટિ દેહની તારે માટે આહુતિ આપીશું. જો ન કરી
શકીશું તો આ ૧૧ કોટિ ચક્ષુમાંથી તારે માટે આંસુ વહેવ-
ડાવીશું. આવો મા, ઘરમાં આવો -જેનાં ૩૩ કોટિ સંતાન-
તને ચિન્તા શાની?

જેત જેતામાં આ પ્રતિમા તે અનન્ત કાલસમુદ્રમાં કુખી
પ્રધ-કરીથી જોઈ શક્યો નહિ. તે તરંગપૂર્ણ જલરાશિ અંધ-

કારથી જ્યાં મધ મયો, જળકલ્પોલમાં સમસ્ત જનત રૂપી
 મધુ; એટલે હું હાથ એડીને, રંજળ નેત્રે, પોકારવા લાગ્યો;
 “ઉઠ મા, સુવર્ણમયી ભારત ભૂમિ! ઉઠા હવે અમે સુસંતાન
 વધશું, સત્પથે ચાલીશું, તારું નામ રાખીશું. ઉઠ મા, દેવતા-
 ઝાની કૃપાપાત્ર દેવિ હવે અમે અમારી જાતને ભૂલી જઈશું,
 બંધુમેમી ખનીશું. પરહિત સાધીશું, -અંધમં, આલસ્ય અને
 વિવચ્છેવન ત્યાજ કરીશું. ઉઠ મા, એકલો રડી રહ્યો છું, ર-
 ડતાં રડતાં આખો પૂટી ગઈ છે મા! ઉઠ, ઉઠ માતા ભારત-
 જનનિ!

માતા ઉઠી નહિ. ઉઠે નહિ શા માટે? આવો સર્વ બંધુઓ!
 આપણે આ અધકારમય કાલ-પ્રવાહમાં ભૂસઠો મારીએ. ચાલો,
 આપણે ૬૬ ઠાટિ બુજાવો વડે એ પ્રતિમા ઉઠાવીને, તેનીસ
 ઠાટિ મસ્તક ઉપર ચઢાવીને ઘેર લઈ ચાલીએ. આવો, અંધ-
 કાર છે તો શું થયું? શો ભય છે? આ નક્ષત્રો જે વચમાં
 વચમાં ઉગે છે અને જળકારા મારીને અદૃશ્ય થાય છે તે આ-
 પણને માર્ગ બતાવશે. ચાલો, ચાલો, અસંખ્ય હસ્તપ્રહારથી
 એ કાળસમુદ્રના જળને ઉછાળતા ઉછાળતા, વલોવતા વલો-
 વતા ઉઠોળી નાખીને તરી જઈએ અને માતાની સુવર્ણપ્રતિમા
 મસ્તક ઉપર રાખી લઈ આવીએ. ભય શો? ન ખનશે તો
 રૂપી મરીશું, માતા વિના આ જીવનનું કામ પણ શું છે?
 આવો, પ્રતિમા ઉઠાવી લાવીએ. પૂજની મોટી ધામધૂમ મચશે.
 દેવશ્રી બકરાને સત્કર્તિ રૂપી ખડગથી છેદીને માતાને બલિ
 ચઢાવીશું. નોખત વચાડનારા અનેક પૂર્વજો નોખતના ખંભીર
 નાહથી ભારતનાં યજ્ઞગ્ન મજાવી આકાશ કંપાવી મૂકશે. અ-

નેક ઢોલ, ઠાંસાં, પખાજ વગેરે ભારતના જયનાદ ફેલાવશે, અને અનેક શરણાધરો પોતાના સૂરવડે માતાનો મહિમા વિસ્તારશે. પૂજની મોટી ધૂમ મચશે. અનેક પ્રાણલો, પંડિતો લાડુના લોભથી ભારતપૂજમાં સામેલ થઈને પતરાળી મંડાવશે- અનેક દેશી વિદેશી સજ્જનો-હંચ નીચ સઘળા-આવીને માતાના ચરણમાં મસ્તક નમાવશે. ઠેટલાંએ દીન દુઃખીઓ પ્રસાદ ખાધને પેટ ભરશે. અનેક નર્તકીઓ નૃત્ય કરશે, ગાયકો મંત્રણા કરશે, અને કરંડો ભક્ત પોકારશે-મા ! મા ! મા !

અંકિત નિબંધમાલા.

કિંકરના મનોરથ.

મારું ઘર

શ્રેષ્ઠ, આ મારી નાનકડી ઓરડીમાં તું એકાદ દિવસ આચિતો મડી આવે તો મારી શી વલે થાય ?

આ મારી ઓરડીમાં ઠેટલું અંધારું છે તેનો તને ખ્યાલ નહિ આવે; કારણ કે તારા મહેલમાં તો અંધારાનો પ્રવેશ જ થઈ શકતો નથી. પણ ધણી, આ મારી ઓરડીમાં તો ભર જનકાળાની મહેલાન્ડે આવનારને સુઝાં મુખ સમીપ આલેશે હાથ પણ ન દેખાય એટલું અંધારું છે.

અન્યાયતા, મારી આ ચાલજી બહુ બંધી છે. મારા જેવા જ મારા જાંઠા પડોશીઓ જ્યાં ત્યાં ઠયરો ઠયરો કરી મહે

છે. મારી આલની ખહારની આબુઆ ખૂણાઓ પાનની પીચ-
કારીઓ વડે લાલ રંગાયાં છે, કઠોરાઓ ઉપર દાતણના ફૂંચા
ચોટેલા છે અને પગ તળે જે વારંવાર ચઢદાયછે તે દાતણના
ફુંદાઓ છે. મારી ઓરડીની અંદરની ભોંતિ ઘાસતેલના
ખડીઆની મેશથી ઠાળી થઇ ગઇ છે.

માલીક, આ નનકડી ઓરડીમાં અમે ઠેટલા બધુ રહીએ
છીએ તે તુ જાણે છે? મારી સાથે નરકના કુડ રૂપ મારા
બીજા ત્રણ સાથીદારો* અને એમના કુટુંબીઓ મે. શેઠ, એ
ત્રણે મને એવા સતાવે છે કે હું દીન ખની જાઉં છું; પણ
આ તારે નાઠર અમને હોંઠી મેલી શકતો નથી.

મારા નાથ, મને ઘણીવાર એવું મન થઇ આવે છે કે
મારા સાથીઓની ગેરહાજરી હોય ત્યારે આ ઓરડાને હું
લોંપી નાંખું, આલ આખી ઘાઇ નાંખું અને તારે માટે એક
જનમ ખિલાવી તારા જ ઘરને દીવે લાવી મૂકી દઉં; પછી
મારે બેર તને લઇ જવાને તેડવા આવું!

પણ, મને ધાસ્તી રહે છે કે તને તેડવા આવ્યો હોઉં
એટલામાં પેલા ત્રણ પાંપીઓ ઓરડીમાં પેસી ઘરને પાછું
ખગાડી મૂકશે. શું કરું, ભૂત્યેશ, મારી ઓરડીને બાંધ કરવા
તાણું નથી!

પણ, તને મારે બેર ખેલાવવાની મને ખબર હોંશ છે, પણ
સ્વામિન હું જાણું છું, મારા અન્નદાતા, કે મારે ઘેર એક
વાર આવ્યા પછી મને આવા સેતાને વચ્ચે અંધારામાં રહેવા

*કામ, ક્રોધ, લોભ-ત્રિવિધં કરકસ્યેદં દ્વારં નાશનમાત્મન।

†તાણું = સંયમ.

હેવા તારું મન નહિ માને. તું એટલો દયાળુ છે કે પેલા સાથીઓને હાંકી કાઢવા તું મને સિપાઇઓફ આપીશ, મારું ઘર સાફ કરવા મદદગાર માકલીશ, અને મારી આ અંધારી કાટડીમાં સૂર્યનાં કિરણો આવવાને ખારીઓ મૂકાવીશ.

૨

તૈયારી

ઉઠ, પત્નિ, ઉઠ. બપોરે બરાબર બે વાગે શેઠ આપણે ઘેર પધારવાના છે તે ભુલી ગઇ? આખી રાત બગી મેં ચોકી પરના ટકોરા સાંભળ્યા છે. હમણાં જ ચાર ટણકારા થયા. હવે તો તારે ઉઠ્યે જ છૂટકો છે.

બાર વાગ્યા પહેલાં મારે માલીકને ઘેર પહોંચી જવું જોઇએ. આવા મોટા પુરુષ આપણે ઘેર પધારે તેને બે કલાક પહેલાં પણ હું તેડવા ન જાઉં શું સાફ લાગે? માટે ઉઠ, વહેલી થા બહાલી, બાર વાગ્યા પહેલાં આપણે બધી તૈયારી કરી રાખીએ.

તું પહેલાં આ ઝોરડી લીંપી નાંખ, ભૂત્યે; એટલી વારમાં હું શેઠને ઘેરથી આણેલો આ દીવો સાફ કરી નાંખું છું. એનો કાચ સાફ કરતાં વને નહીં આવડે, માટે એને હું જ ઘાઘને લૂછીશ. દીવો સાફ કરીને હું ચાલનો કચરો વાળી નાંખીશ, અને ઝોરડી લીંપીને તું વાસણ અજવાળવા બેસજે.

પ્રિયે, ખૂણાઓમાં કચરો રહી ન જાય એ ધ્યાનમાં રાખજે હાં! વાસણ માટે થોડી આગલી ભલે વાપરજે, પણ એને

કાળાં ના રાખીશ હોં! કિંકરિ, આપણે આપણી નિર્ધનતાને અંદકી રાખી વધારે દીન નહીં દેખાડીએ.

જે હજી આપણે કેટલાંયે કામ કરવાનાં છે, અને ખાર તો હમણાં વાગશે. કાલે મેં એક ભત્રીજાને ત્યાંથી આ જાજમ આણી છે, તેને આટલો આપવા તારે મને હાથ દેવો પડશે. એ કોઈ જગ્યાએથી ફાટી હોય તો તારે એને શીંગડું દઈ દેવું જોઈએ. શીંગડું હશે તો હરકત નહીં, પણ સ્વામી અન્નમમાં છિપ્ર જોશે તો આપણે વિષે શું ધારશે?

નાશ્તા પહેલાં, શુદ્ધિ, તારે વાળ સાફ કરી હોળવા. ધુપેલ નહીં હોય તો હું તને એક પૈસાનું લાવી દઈશ, પણ તારા વાળની લટો ઉડ્યા કરશે તો અન્નદાતાને નહીં ગમે.

તું આજે શેઠાણીએ આપેલાં લૂગડાંમાંથી નવું વસ્ત્ર કઢાડીને પહેરજે. કોઈ જગ્યાએથી એ ફાટેલું હોય તો એને સીવ્યા વિના પહેરીશ નહીં. શેઠ આગળ આપણું આપણી કુવડતા દેખાડવી ન જોઈએ; ભલે એ આપણી દીનતા જુએ.

હું પણ આજે નવો પોશાક પહેરીશ. આપણા હૃદયનો આનન્દ આપણને મ્હોડેથી કહેતાં નહીં આવડે. આપણાં કપડાં અને આપણી વેવલી દોડધામ અને ઘેલી વ્યવસ્થાથી આપણે એ વ્યક્ત કરીશું.

વારંવાર કાંઈ શેઠ આપણે ઘેર પધારતા નથી. બહારી, આપણા જવા તો અનેક કિંકરોના એ સ્વામી છે. એ આવે ત્યારે આપણે એમને ખુશ કરવા જોઈએ. જો, તું એમની આગળ વિવેકથી વર્તજે. નાની નાની ચીજોની માગણી કરી હું એમને પગવીશ નહીં.

ચુહિણિ, આજે કાંઈ તારાથી રાંધી શકાશે નહીં, માટે એની ગરબડમાં પડીશ નહીં. જમવાને માટે પાછળથી પુચ્છળ વખત રહેશે.

અહાહા! આજે આપણે દીવાળીનો દિવસ છે! આજે ગરીબ પરવરની આપણે ઘેર પધરામણી છે!

૩

અવતાર

આજે મારો શેઠ નોકર બન્યો. ટુંકાશા ઘાતીઆનો કરચ્છ ભીડી, નોકરશાઈ 'પ.ગોટી' માથે મૂકી, પીળી ખાદીનો કોટ ઘાલી, મારો માલીક નોકરોમાં આવી બેઠો.

અમને શું આજે હસાવ્યા! શું હસાવ્યા! કિંકરોના નાથે આજે અમને આનન્દમાં ડુબાડી દીધા!

ખપોરના બે વાગે ભોંયતળીઆની પડશાળમાં અમે બધા નોકરો બેઠા હતા ત્યાં મારો ન્યાલકરણુ શેઠ આલીને આવ્યો અને અમારી વચ્ચેવચ્ચ અમારી માફકજ બેઠો. કાણુ બાણુ કે એ સર્વે કિંકરોનો નાથ હશે? અમારા જેવી જ અશુદ્ધ ખોલી એણે આદરી અને અમારા સરખી જ એટા એણે ભજવી. 'ખૂટ' કાઢતી વખતે જ જેના ચરણકમળનો સ્પર્શ અમે કરી શકતા તે અમારો સ્વામી અમને અડીને અમારામાં ભળ્યો.

શી અમારા ઉપર એની બહાલપ હતી! અનેક મીઝોનો ધણી આજે અમારા ઉપર અમીરસ વરસ્યો. અનુપમ શૃંગાર પોતાના ભવ્ય દીવાનખાનાનો મંચ છોડી, સર્વ આનન્દના સ્થાન રૂપ પોતાની રમાને મૂકી, લક્ષ્મીનાથ અમારી ખરબચ

ચડી જમીન ઉપર ખેતી ગયો.

એના પ્રાકૃત વેશમાંયે એ કંતો શોભતો હતો! એ અમારા સરખો હાવભાવ કરતો, છતાં અમે તેને પકડી પાડતા. જેની રંગેરંગમાં પ્રભુત્વ છે તે કિંકરચેષ્ટા આદરે તેથી કાંઈ એનું અધ્યયન ઠંકાય છે? અમે એના દાસભાવમાં ભુલો કહાડી ખૂબ હસ્યા; એ અઢળક વિભુતિનો સ્વામી પણ અમારી સાથે હસ્યો.

આજે એણે અમને સ્વામી સેવકભાવ ભુલાવી દીધો; પણ અમારો પ્રેમ દ્વિગુણિત વધારી દીધો અને પ્રેમ અમારી કિંકરતામાં અનેકગણી વૃદ્ધિ કરી મૂકી.

૪

દીન સ્વાગત

કાલે રાત્રે મારે ઘરે પ્રભુ આચિંતા પધાયી. મને કહ્યું, “દાસ આજે તારે ઘરે જ સૂઈ રહીશ.”

અહાહા! મારો સ્વામી સ્વેચ્છાથી આકરની સેવા લેવા આવ્યો તેથી મને કંટક્તો આનન્દ થયો તે હું શું કહું!

પણ અરેરે, નાથના સ્વાગતને યોગ્ય મારી પાસે કરી સામગ્રી ન નીકળી.

મેં મારો ખાટલો ઢાળી આવ્યો, ખરખચડી કાથાની દોરડીથી આછા આછા ભરેલા, ઝોળી જેવા થઈ રહેલા ખાટલા પર મેં ગિરણીપતિને ખિરાજવા કહ્યું.

મારી પાસે કશું પાથરણું ન મળે.

વરસાદમાં પહેરવા આપેલો મારો ઓવરકોટ પાથરી તેના ઉપર શેઠે મને આપી દીધેલું એક ધાતિયું બિછાવી, મેં

ખંજલાવાળાની પથારી કરી.

મેં વિચાર કર્યો જ મારા બોળામાં ટિંકરોના નાથનું મસ્તક રાખી બેસી રહીશ. પણ જેનાં ચરણોથી રોજુંમાં આખી રાત માઈ માથું રોળાવું જોઈએ તે મારા સ્વામીના મસ્તકને મારા પગેના ભાગને સ્પર્શ કરાવતા હું અચકચો. કેટલાંક કપડાંની ગાંસડી કરી મેં મારા અજ્ઞાતાને ઓશીકું ખનાવી આપ્યું.

મારા માલીક મોઢયા અને મેં રાત્રીભર એમનાં ઠામળ ચરણો લાખવાનું સુખ મેં મેળવ્યું.

સ્વામીએ પ્રલાટે કહ્યું, “ સેવક, આજે ખડું સારી ઊંઘ આવી. ” હું બાણું છું કે એ દયાળુએ મારા પરના પ્રેમને ખાતર જ એ માયાળુ વચરો કહ્યાં.

૫

ચરિત્ર!

ટિંકરખન્ધુ દેવજીને ત્યાં આજે સ્વામી ઓચિંતા પધાર્યા.

મરચાં અને રોટલો દેવજી ખાઈ રહ્યો હતો, તેની પાસે જઈ માલીકે કહ્યું, “ દેવા, ભૂખ લાગી છે, ખાવાનું આપ. ”

દેવજી બોલ્યા, “ જનેશ, મારા જેવા ગરીબને ત્યાં તમારે ખાવા જેવું શું હોય ?

નાથે કહ્યું, “ જ દોય તે ચાલશે. મને ખડું ભૂખ લાગી છે, જલદી આપ. ”

દેવજી એ કહ્યું, “ આ હું ખાઉં છું તેવો રોટલો અને મરચું અભરાઈ ઉપર ઢાંક્યું છે, શેઠ. ”

શ્રીમન્તે કહ્યું, “ ખતાવ, ખતાવ, ક્યાં છે? મારાથી રહેવાનું

નથી. ”

કિંકરાધિપતિ ઉઠ્યા અને અભરાઇ પરથી હાથેથી રોટલો અને અથાણું ઉતારી લઇ દેવજીની સામે ખેંસી ખાવા મંડયા.

અનેક દીન જનોનું અન્નથી પોષણ કરનાર ગરીબના સુકા રોટલાથી વૃક્ષ થયા હોય તેમ દર્શાવી ગોઠ્યા. “ દેવા, અવો મીઠો રોટલો મેં કદી ચાખ્યો ન હતો. તેં મારી આજે ભુખ ભાગી, માટે ઇનામ માગ. ”

દેવજી કહે, “ મહારાજ, મારાં એવાં ભાગ્ય કયાંથી હોય કે માલીક પોતે આવી મારો રોટલો માગીને લે ? તમે રાજ થયા, હવે મારે શું માગવાનું હોય ?

શેઠ, કહે “ ના, ના, કાંઈ પણ માગ. ”

દેવજીએ શેઠની સગીપમાં રહી સેવા કરવાનું માગી લીધું અને મહેરબાને પોતાના ઓરડાના ખારણા આગળ ખેંસી રહેવાની એને આજ્ઞા કરી.

આશુતોષની ખઘી ક્રિયા ભૂત્યોને આનન્દકારક છે. દેવજી, તું ધન્ય છે કે તારે ઘેર સ્વામી અણુતેડયા આવ્યા અને અણુતેડયા જમ્યા ! દેવજી, મારા પર સ્વામીની એવી કૃપા થાય એવું સાધન ખતાવીશ ?

૧

શા માટે હડતાળ?

અમારે શા માટે હડતાળ પાડવી જોઈએ લાઇ ?

અમારા સાહેબે મીઠા ખાંધ્યા પછી અમને સંબેને બેળા કરી કહ્યું “ કિંકરો, લો આ ચન્નમાળાને સંભાળો. ”

દસો, એને સારી રીતે સાચવજો, અને એમાંથી લાભ ઉઠાવજો. સૌ હળીમળીને પોતપોતાની શક્તિ પ્રમાણે કામ કરજો અને મહેનત પ્રમાણે પ્રજા વહેંચી લેજો.

ભૂત્યો, માત્રી તમને એવી સલાહ છે કે વર્ષાનંતે જે પ્રાયદો થાય, તેનો મોટા પગારવાળા દશાંશ, અને સામાન્ય મજૂરો વીશાંશ ભાગ માત્રી પાસે જમા કરાવજો. નોકરોના અને જિરણિના લાભ માટે જ એ રકમનો ઉપયોગ થશે. ”

અમં પૂછ્યું, “ માલીક સાહેબ, ત્યારે તમારું શું ? ”

મીલના ધણી હસીને બોલ્યા, “ ભાઈઓ, તમારા સુખ સિવાય મારે કંઈ ન જોઈએ. ”

અમં કહ્યું, “ એમ તે કંઈ હોય, નાથ ? આપનો પણ કંઈ ભાગ રાખો. ”

સ્વામિ કહે, “ કિંકરો સ્વેચ્છાથી જે અર્પણ કરશે તે હું સ્વીકારીશ. ”

પણ અમે હઠપૂર્વક કાંઈએ નામ પાડવા વિનંતિ કરી ત્યારે ભૂત્યપતિ બોલ્યા, “ ભલે ત્યારે હું તમારી દરેક જણની પાસે દર વર્ષે આઠ આના માગી લઉં છું. ”

અચ્છા ઇન્જનેરો અને મોટા પગારવાળાઓએ કહ્યું, “ સ્વામીજી, એટલું થોડું ન હોય. અમારો પાસેથી તો કંઈ વિશેષ રાખો. ”

પણ ભૂત્યપતિએ કહે, “ ના; દીનમાં દીન મજૂરનો છાકરો જે મને સહેલાઈથી આપે તેટલું જ હું લઉંશ. ”

બોલ ભાઈ, અમારે શા માટે હડતાળ પાડવી જોઈએ ?

પોલિટિક્સ.

આપના શ્રી ચરણમાં પ્રણામ. અક્ષીણ પહોંચ્યું છે. આપે પુષ્કળ અક્ષીણ મોકલ્યું છે. શ્રી ચરણમાં પ્રણામ-પુનઃ પુનઃ પ્રણામ. હજી થોડું અક્ષીણ મોકલાવશે.

પણ આપના ચરણકમળમાંથી કમલાકાન્ત તરફ આવી ક-
ઠિન આજ્ઞા શા માટે મોકલવામાં આવી તે હું સમજી શકતો
નથી. આપ લખે છે કે “હાલમાં નવા કાયદાને લીધે લોકો
પોલિટિક્સ (રાજનૈતિક વિષય) વિષે ખુબજ થોડું લખે છે.
તમે કાંઈક લખો તો ઘણું સાફ.” એમ શા માટે, મહાશયો
મેં એવાં શાં પાપ કર્યા હોય કે પોલિટિક્સરૂપી પથ્થર મારીને
મારું માથું ફાડું? કમલાકાન્ત ખિચારો દરિદ્ર બ્રાહ્મણ, તેને
શા માટે પોલિટિક્સ વિષે લખવાની આજ્ઞા કરે છે? કમલા-
કાન્ત સ્વાર્થી માણસ નથી. અક્ષીણ સિવાય મને જગતમાં
બીજો કોઈ સ્વાર્થ નથી. મારા જેવા ગરીબ ઉપર શા માટે
પોલિટિક્સ રૂપી બોજ લાદે છે? શું હું રાજા છું? શું હું ખુ-
શામતીઓ છું? શું હું જુગારી છું? શું હું બિખારી છું? શું
હું પત્રનો અધિપતિ છું કે મને પોલિટિક્સ વિષે લખવાનું
કહ્યું છે? આપે મારું દક્ષતર તો વાંચ્યું હશે. તેમાં મારી
સ્થૂલ બુદ્ધિનું એક પણ ચિન્હ તમારી નજરે પડ્યું કે
મને પોલિટિક્સ વિષે લખવા કહ્યું? અલખત. મેં અક્ષીણની
ખાતર આપની ખુશામત કરી હશે પણ એ ઉપરથી એમ તો
નજ સમજવું કે હું એવો સ્વાર્થપરાયણ, નીચ ખુશામતીઓ
હું કે પોલિટિક્સ ઉપર લેખ લખું! ધિક્કાર છે તમારા અધિ-

પતિઓને! ધિક્કાર છે આપે. ઠરેલા અક્ષીણના દાનને! આપ હજી પણ સમજી શક્યા નહિ કે કમલાકાન્ત એક હર્ય આ-
દર્શ ધરાવનાર કવિ છે. કમલાકાન્ત પામર પોલિટિશિયન નથી.

આપની આ આજ્ઞા મળ્યા પછી હું અત્યંત ખિન્ન ચિત્તે
એક પડી ગયેલા વૃક્ષની ડાળ ઉપર ખેંડા અને “અંગદર્શન”
ના તંત્રીની બુદ્ધિમાં થયેલી વિપરીતતા વિષે વિચાર કરવા
લાગ્યો. શું કરું? ગમે તેમ કરીને પણ સવાપાશેર અક્ષીણનો
કસુંખો મેં ઉતારી દીધો છે. સામે ગળુ ઘાંચીનું ઘર છે-ઘરના
આંગણમાં બે ત્રણ બળદ ખાંધેલા છે-ઘાંચીનું હાથે તલની
સાનીની જોડે મેળવાયેલો ખાળનો ભુકો ખાંધેને આંખો મીંચીને
બળદ પાગોળતા બેઠો છે. આ દરજ્જે જોઈને મને કંઈક શાંતિ
વળી. અહીં તો પોલિટિક્સ નથી. આ ઘાંચીની ઠાઠની અંદર
ખાંધેલા ખિચારા બળદ પોલિટિક્સ રહિત અકૃત્રિમ સુખ ભો-
ગવતા બેઠો છે. તેમને જોઈને મને સંતોષ થાય છે. તોપણ
અક્ષીણના અમલને લીધે પ્રસન્ન મનથી લોકોનું પોલિટિક્સના
વિષય તરફ થતું વલણ હું મારા મનમાં વિચારવા લાગ્યો.
મને આવખતે વિદ્યાસુંદરના નાટકનું એક ગાયન યાદ આવે છે:-

મુંગાભાઈ કહે ખોલું ખોલ,

લંગડશા કહે મૂકું દોટ;

તમે કહો હું બનું પંડિત,

એ ત્રણેની એકજ રીત. વાહ! વાહ! વાહ!

આપણા લોકોની વૃત્તિ હમણાં પોલિટિક્સ તરફ છે. દરરોજ
થોડી થોડી પોલિટિક્સ જોઈએ. પણ ખોળડાની વાહ્યાતુર્ય-
ની કામના, લંગડાની દોડવાની અભિલાષા, આંધળાની ચિત્રો

જેવાની લાલસા, અને ખિચારી ડિંદુ વિધવાની સ્વામિસ્નેહની આકાંક્ષા અને પત્નીના પ્રેમ ભોગવવાની મારા મનની ધરદા એ સર્વ માત્ર ઉપહાસજ કરાવનાર છે; તેમકે તે કદી પણ કૃત્રી-ભુત થનાર નથી. પોલિટિક્સ-પોલિટિક્સ કરનારા ભાષ્યો! હું કમલાકાન્ત ચક્રવર્તી તમારા જલ્લાની એક વાત કહું છું તે સાંભળો. સ્વિપાધને સારસૂં તો છે, પણ જે પ્રજાને માત્ર સત્તર સ્વારોએ જિતીને પનાધીન કરી તેને વળી પોલિટિક્સ કેવી? જય રાધિકૃષ્ણ! ભગવાન તમારું ભલું કરશે! અમે ભુખ્યા તમારે આંગણે ઉભા છીએ. મૂઠી નાખશે કે ખા? આ તેમની પોલિટિક્સ! એ સિવાયની બીજી પોલિટિક્સ કે જે આડપર જો છે, તેનાં તો બીજા પણ આ દેશની જમીનમાં અંકુરિત થવાનો સંભવ નથી.

આ પ્રમાણે હું વિચાર કરતો ખેંઠા હતો એવામાં મેં જોયું કે ગણુ ઘાંચીનો પાત્ર જેની હંમર દશ વર્ષની છે તે એક શકોરામાં ભાત લાવી ચોટલે ખેંચીને ખાવા લાગ્યો. તેને દુરથી એક કાખરચીતરા કૂતરાએ જોયો. જોધને થોડી વાર ઉભો રહ્યો પછી નિરાશ થઈને જીભ બહાર કહાડવા લાગ્યો. ઘોળાં જૂઠાંનાં કુલ જેવો ભાત કોંસાના પાત્રમાં થોભી રહ્યો હતો - કૂતરાના પેટ તરફ જોયું તો વેંતવેંતના ખાડા પડેલા હતા. કૂતરો ખિચારો ઉભો ઉભો ટગરટગર જેવા લાગ્યો. પછી આળસ મરડીને કાન ફફડાવ્યા. ત્યાર પછી બહુ વિચાર કરી કરીને ડરતો ડરતો એક એક પગલું આગળ આવવા લાગ્યો, અને ઘાંચીના છોકરાના ભાતથી ભરેલા મોં તરફ આડી નજરે જોતો જાય અને ખ્હીતો ખ્હીતો એક પગલું આગળ ભરતો જાય. અકીણના મન-

તાપથી મને દિવ્ય ચક્ષુ પ્રાપ્ત થયાં. મેં જોયું કે આ પોલિ-
ટિકલ ચાલે છે અને કુતરો મહાન પોલિટિશ્યન છે. પછી
ઘણો વિચાર કરીને એકાદ ચિત્રો ખેંચીને મેં જોયું કે કુત-
રાએ એક પક્ષા પોલિટિશ્યની ચાલ ચાલવી શરૂ કરી હતી.
કુતરાએ જોયું કે ઘાંચીનો છોકરો કાંઈ ખોલતો નથી, ઘણો
દયાળુ લાગે છે એટલે તે ધીરે ધીરે તેની પાસે જઈને લાંબા
પગ કરીને ખેંદો. પછી પૂછડી હલાવવા લાગ્યો અને ઘાંચીના
છોકરાના સામું જોઈ પુબ્કળ હાંફવા લાગ્યો. તેનું દુખાંજ
શરીર, ચોંટી ગયેલું પેટ, દયામણી નજર અને તેના મોંમાંથી
વારંવાર નીકળતા નિઃશ્વાસ જોઈને ઘાંચીના છોકરાને તેના
પર દયા આવી. કુતરાનું 'પોલિટિકલ એજીટેશન' (રાજનૈતિક
આંદોલન) સફળ થયું. ઘાંચીના છોકરાએ માછલીના હાડકાના
એક ટુકડાને સારી પેઠે ઝુસી લીધા પછી કુતરા તરફ નાખ્યો.
કુતરાએ અત્યંત આનંદથી ઘેલછામાં આવી જઈને તેને ચા-
ટવાનું, ચાખવાનું, ગળવાનું અને પચાવવાનું કામ શરૂ કર્યું.
આનંદને લીધે તેનાં નેત્રો ચળકવા લાગ્યાં.

જ્યારે આ માછલીના હાડકાના ભક્ષણનું મહાન કાર્ય
હિતમ પ્રકારે સમાપ્ત થયું ત્યારે તે સુચતુર પોલિટિશ્યનના
મનમાં ધમ્મધા થઈ કે બીજો ટુકડો મળે તો કેવું સારું? એવો
વિચાર કરીને. પોલિટિશ્યન છોકરાના મોં તરફ ટીકી ટીકીને
જોવા લાગ્યો. જોયું તો છોકરો ભાતમાં આમલી અને મરચાંનું
પાણી ચોળીને સપાટાખંધ શીરાવતો ખેંદો છે; અને કુતરા
તરફ નજર પણ નાખતો નથી. હવે કુતરાએ એક 'ખોલ્ડ મૂવ'
(હિંમતભર્યું પગલું) લીધું. કેમ ન લે? ગમે તેવો પણ પોલિ-

ટિરચન ! આવી રાજનીતિના બળ ઉપર આધાર રાખીને તે એક પગલું આગળ આવીને ઘેરે અને નિઃશ્વાસના ખવાલાગ્યો; તે પણ ઘાંચીના છોકરાએ તેના તરફ જોયું નહિ. ત્યાર પછી તે ઝીણે ઝીણે સ્વરે રડવા લાગ્યો. જાણે કહેતો હોય કે : “ હે રાજધિરાજ દેવી કુમાર ! આ ગરીબનું પેટ ભરાયું નથી ” આ સાંભળીને ઘાંચીના છોકરાએ તેના તરફ જોયું. માછલી તે ન હતી પણ એ જાતનું દેહ તેના તરફ ફેંકયું. જે આનંદથી પોતાના નંદનવનમાં ખેસીને ઈંદ્ર અમૃતપાન કરે છે, જે સુખથી કાર્ડિનલ વુલ્ફસીએ અને કાર્ડિનલ જેરેમી પોતાની કાર્ડિનલની ટોપી ધારણ કરી હતી તેટલાજ આનંદથી તે કૂતરો ભાત ખાવા લાગ્યો. એવામાં ઘાંચણુ મરગાંથી બહાર આવી. છોકરાની પાસે ખેસીને કૂતરો લપક લપક ભાત ખાય છે એ ઘાંચણુથી સહન થયું નહિ. તેનાં નેત્ર ક્રોધથી લાલથોળ થઈ ગયાં, અને એક ઈંટનું રોડું ઉપાડીને તેણે કૂતરા તરફ જોરથી ફેંકયું. ખિચારો પોલિટિરચન માર ખાઈને પાછલા બે પગ વચ્ચે ઘણીજ કાળજીથી પોતાની પૂછડી ધૂપાવીને અનેક પ્રકારની રાગરાગણીના આલાપ મારતો મારતો ત્યાંથી પલાયન કરી ગયો.

એવામાં એક બીજો જનાવ મારી દૃષ્ટિએ પડ્યો. જ્યારે પામર કૂતરો પોતાના પેટને માટે અનેક પ્રકારનું આલુચું જતાવી રહ્યો હતો તેજ વખતે એક હુમ્મપુષ્ટ ગોધા આવીને ઘાંચીએ બળદને નાખેલા પોતાના વાસણમાં મેં ઘાલીને મરજીમાં આવે તેટલું ખાવા લાગ્યો. બળદ ગોધાનાં ભયંકર શીંગડાં અને મચડ દેહ જોઈને ડરી ગયો અને વાસણમાંથી પોતાનું માલું

ઠહાડી લીધું તથા તેની જોજન કમ્પાની કુશળતા લયપુણું નેત્રે નિહાળવા લાગ્યો. કૂતરાને પત્થર મારી હોંકી ઠહાડી ઘાંચણુ આ નવીન ચાર તરફ વળી અને એક લાકડી લઈને ગોધાને મસાણુ તરફ જવાની સલાહ આપતી આપતી તેના તરફ દોડતી આવી; પણ મસાણુ જવાની વાત તો બાજુએ રહી અને ગોંધા એક ડગડું પણ ત્યાંથી ખસ્યો નહિ. જેવી ઘાંચણુ તેની પાસે આવી એટલે તરતજ તેણે પોતાનાં લાંબાં શીંગડાં હલાવ્યાં અને તેની છાતીમાં પોતાનાં શીંગડાંની અગ્ની કેવી સહેલાઈથી પ્રવેશ કરી શકશે તેનું સૂચન કરવા લાગ્યો. ઘાંચણુ રણુસંગ્રામમાંથી પાછી હડી અને ઘરમાં પેતી જઈને ખારણાં ખંધ કરી દીધાં. ગોંધા પણ પોતાની પુરસદે ઇચ્છા પ્રમાણુ ગોતાનો આહાર કરી ડોલનો ડોલતો પોતાને મુકામે ચાલ્યો ગયો.

મને વિચાર આવ્યો કે આ પણ એક પોલિટિકસ છે. મેં ખેંચકારની પોલિટિકસ જોઈ; એક કૂતરાની અને બીજી ગોધાની. ખિસ્માર્ક એ ગોધાની પદ્ધતિ ગ્રહણ કરનાર પોલિટિશ્યન છે અને બુદ્ધિથી માંડીને આપણા પરમપ્રિય રાવબહાદુર ઢોલકપ્રસાદ શર્મા સુધીના બધા કૂતરાની પદ્ધતિ ગ્રહણ કરનારા પોલિટિશ્યનો છે.

બંકિમ નિબંધમાલા.

લોકહૃદય.

દરેક રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિને વખતે તે પ્રવૃત્તિ પાછળ રહેલી લૌકિક ભાવનાનું સૂચક એક એક ગીત અત્યંત લોકપ્રિય થઈ જાય છે. ખંગળામાં રાષ્ટ્રીયતા જાગી ત્યારે

‘ ગાઓ ભારતેર જય, ઠી ભય ઠી ભય ? ’

એ પદ લોકપ્રિય હતું. તે વખતે ભારતનું માત્ર જયગાન કરવા માટે પણ લોકોમાં નિર્ભયતા રેડવી પડતી. લોકમાન્ય તિલક જલમાં ગયા તે વખતે

જો લોકકલ્યાણ સાધાવયા જાણ ।

ઘેઈ કરી પ્રાણ ત્યા સેરુય કૈવે ?

એ પદ બધે ગવાતું. ખંગળામાં અરાજક વધ્યું ત્યારે નૌજવાનો

‘ દિન પર દિન જૂલમ હોતા હે,

જંગી જવાન જલદી લવો હથિયાર ’

એમ ગાતા ફરતા. મહારાષ્ટ્રમાં જ્યારે ક્રાન્તિવાદ ફેલાયો ત્યારે

‘ રણા ગિંજ સ્વાતંત્ર્ય કાળા મીઠાલે ?

એ લીટી સર્વતોમુખી થઈ હતી.

પછી ચળવળ દળાઈ ગઈ અને તેમાંથી હોમરૂલ લીજની હીલચાલ શરૂ થઈ. તેમાં તો અમારે સ્વરાજ્ય જોઈએ છે એટલી જ વાત. તે વેળા

‘ ભારત હમારા દેશ હે ’

‘ ભારત ઠી દુઃખપ્રદ અવનતિ પર કયોં નહિ અશુ ખલાવે ? ’

એની જ ધૂન ચાલતી અને

‘ કુછ ન કુછ કર જાએ ? ’

એટલો જ નિશ્ચય પ્રજા કરી શકતી હતી.

ત્યારપછી સત્યાગ્રહ બમ્બો, અહિંસાને વળગી રી દેશને માટે નિર્ભયપણે મરવાનો ઉપદેશ થવા લાગ્યો, હૃદયમાં અનેક શુદ્ધ અને મિશ્રિત ભાવો વલોવાવા લાગ્યા ત્યારે લોકોએ ઉપાડ્યું,

‘ સરપ્રદેશી કી તમન્ના અખ હમારે દીલમેં હૈ ’

વખત આવવા દો એટલે ખતાવીશું. આજે અમારા હૃદયમાં શું શું છે એ કેમ કહી શકાય? એ પ્રજાનો ભાવ હતો. પંજાબમાં જ્યારે દમનનીતિ શરૂ થઈ ત્યારે શીખો ગાવાલાગ્યા.

‘ કદી નહિ હારના, ભાંવે સાડી જાન જાવે. ’

તલવાર ચાલે, ખંદક ચાલે, તોપ ચાલે તોપણ, સર્વસ્વ લૂંટાઈ જાય તોપણ, આપણે હારવાના નથી એમ પ્રજાને લાગ્યું.

પણ કરવાનું શું? એ સવાલ તો રહ્યો જ. પ્રથમ તો સરકારને સુધારવાનો જ વિચાર હતો. સરકારની ધમંજીદ્દિ જાગૃત કરવાનો પ્રજાએ પ્રયત્ન કર્યો. પ્રજાએ હિંસાભાવ છોડી પોતાનો અસહકાર સરકારને બહાર કરવા સલાહો ભરી. પણ સરકારે એવાં નિઃશસ્ત્રો પર કલ્પટી ગોળીચલાવી. મહામદઅલી, શાકતઅલીએ નિર્ભયતાથી સરકારની આંખ ઉઘાડવાનો લાંબો પ્રયત્ન કર્યો પણ એનું કંઈ શું આગ્યું? સરકારે એમને પીંજરામાં પૂર્યો. લાલા લજપતરાયે ખાનદાનીપૂર્વક સરકારને ચેતાવવાનો પ્રયાસ કર્યો. તેમનો પણ એવાજ સંસ્કાર થયો. મહાયુદ્ધમાં સરકારે ધર્મ, નીતિ અને આત્મનિર્ણયનાં ખણુગાં પૂંકી, શાખ અને મુસલમાન લોકની મદદ મેળવી અને બદલામાં તેમનાં તીર્થસ્થાનો કબજે કર્યાં.

આવી સરકાર કયાં સુધી નભાવી લાખુએ એમ પ્રજાને થાય

એમાં શી નવાઈ? પોતાના સરદારના ઉપદેશથી પ્રજાએ અહિંસા સ્વીકારી છે, પણ તેથી શું પ્રજા મોગાપણું ધારણુ પ્રજાને અવાજ કરે? અહિંસક પુણ્યપ્રકોપમાં ભભૂકી ઉઠ્યો:—

નહિ રખની, નહિ રખની,

નહિ રખની સરકાર, જલ્દીમ નહિ રખની.

મુસલમાન કા મક્કા ખાયા, મુસલમાન કા મક્કા ખાયા,

સિખખાં કા દરબાર,—જલ્દીમ૦

જલિયાંવાલા ખાગ કે બીતર, નિઃશસ્ત્રોપર ગોલી ચલા કર,

મારે કૈંક હજાર,—જલ્દીસ૦

મહમદઅલીકો પીંગરે પાયા, શૈક્તઅલીકો પીંગરે પાયા,

લાલાજી કો પીંગરે પાયા, ગાંધીજી કો પીંગરે પાયા,

એસી હૈ ખદકાર,—જલ્દીમ૦

આ ગીતની ચાલ વીરરસને પોષક છે. ભાષામાં તીખાશ પણ આછો નથી, છતાં તેમાં અહિંસાનો સંયમ સર્વોપર દેખાય છે. ‘જંગી જવાન જલદી લેવો હથિયાર’ નો ક્રોધ આમાં નથી.

આ લોકગીતનો કર્તા મક્કા શબ્દગાંજ ખિલાફતનો સમાસ કરી દે છે. જલિયાંવાલા ખાગમાં ચાક્કસ કેટલાં લોકો મરાયાં તેનો હિસાબ કરવા તે નથી ખેંસતો. કેમકે તેને સામી હિંસા નથી કરવી સરકારના જુલમને તે બૂલી શકતો નથી, બૂલવા માગતો નથી; પણ તેટલા માટે ‘જલ્દીમ’ અને ‘ખદકાર’ સરકાર સામે તે અત્યાચાર કરવા નથી માગતો તે સરકાર સાથે ફક્ત છુટાછેડા કરવા માગે છે. પણ તે ખાખતમાં તેનો નિશ્ચય થઈ ચુક્યો છે અને થએલો નિશ્ચય તે આવેશપૂર્ણ વાણીમાં બહાર કરતાં અચકતો નથી. ચતુર્થ અહિંસાભાવ જ

આવી નિર્ભયતા માણસમાં આણી શકે છે.

આણુંદ પરિષદ વખતે જ્યારે જ્યારે આ પદ ખુલ્લુંદ અવાજે ગવાતું ત્યારે ત્યારે લોકોનાં ફવાટાં ઉભાં થતાં, કેમકે લોકો તેમાં પોતાનાં હૃદયનું પ્રતિબિંબ જોઈ શકતા.

આવાં પદો લોકોની ભાવનાઓ અનાવતાં નથી, ફક્ત ખતાવે છે અને તેથી જ તે ક્ષણમાં લોકમિત્ર થઈ જાય છે અને લોકોની જીભ પર રગી રહે છે.

સ્વામી આનન્દાનન્દ

ભારતવાર્સીઓનું મનુષ્યત્વ.

મહાશયો! આપને શું લાગુ? લખવામાં વિદ્ય નાખનાર અનેક દુશ્મનો ભરે છે. હું હમણાં જે ભાગ્યાતુટયા ઘરમાં રહું છું તેની પાસે મારા દુર્ભાગ્યે જે ત્રણ પૂલના છોડ ઉગી નીકળ્યા છે. મને વિચાર આવે છે કે આ કેમલાકાંતને 'કાંઈ સચું' વહાણું નથી ત્યારે આ પુષ્પો મામાં રાખા અને સખીઓ થશે; કેમકે ખુશામત કરીધી એ કાંઈ પ્રકૃતિલત થતાં નથી, એમને મેળવવા માટે રૂપીઆ ખર્ચવાની જરૂર પડતી નથી, એમને અલંકાર પહેરાવવા પડતા નથી, એમને પ્રસન્ન કરવાને જુઠાં વખાણુ કરવાની જરૂર નથી, તેઓ પોતાના નિઃજનંદવટેજ પ્રકૃતિલત થાય છે. એમના મુખમાં હાસ્ય છે, રોદન નથી; આનંદ છે, ક્રોધ નથી. એવો પણ વિચાર આવે છે કે પ્રસન્ન ગોવાલજી

મારે ત્યાગ કર્યો તો ફિકર નહિ: હવે હું આ પુષ્પો સથે
પ્રેમ જોડીશ.

એટલામાં પુષ્પો પણ ખીલ્યાં-હરાવા લાગ્યાં. તંત્રી સાહેબા!
મને એક વિચાર આવ્યો! પણ વિચાર આવ્યો ન આવ્યો
એટલામાં તો તે ખીલેલાં ફૂલને જેતાં વારંવાર ભ્રમરાનાં ઝુંડનાં
ઝુંડ-હજારો પતંગીયાં મધમાખીઓ અને ખીજાં અનેક પ્રકાર-
નાં રસશોધક રસિકોનાં ટોળાં ટોળાં ચારા ચારણા આવળ
આવીને હાજર થયાં. પછી ગણ ગણ, ભણ ભણ, ઝણ ઝણ,
ગનન ગનન કરીને તેઓ મને ત્રાસ આપવા લાગ્યાં. તેમને મં
ઘણાંએ સમજાવ્યાં કે “ સદા જાહેરમાં આ સજા નથી, સમાજ
નથી, એશોશિયેશન, લીગ, સોસાયટી, કલબ જેવું કંઈજ નથી;
આતો માત્ર કમલાકાંતની પાણીકુંટી છે. આપને જે ગનનન
ગનનન કરવું હોય તો ખીજા કંઈ ટેકાણે જાઓ. હમણાં હું
કોઈ રૈઝોલ્યુશન (ઠરાવ) પસાર કરાવવા તૈયાર નથી; માટે
આપ કોઈ ખીજા ટેકાણે સિધાનો; પણ એ ગણગણ ભણભણ
કરનારા ગૃહસ્થો કોઈ રીતે જવાને કબુલ થયાજ નહિ. ઉલટા
તેઓ પુષ્પોના છોડ ઉપરથી ઉડીને મારી પાણીકુંટી ઉપર હુમલો
કરવા લાગ્યા. મેં આપને ‘પત્ર લખવાનું’ કામ તો હમણાંજ
શરૂ કર્યું (હમણાં અફીણનો અમલ ઉતરવા આવ્યો છે)
એટલામાં તો એક કાળજી જેવો કાળો ભ્રમરો ભૂંડાઈ કરીને
ઘરમાં દાખલ થયો અને મારા કાન પાસે આવીને ગણગણવા
લાગ્યો. તંત્રી મહાશય! કહેશો! હું આપને પત્ર શી રીતે
લખી શકું?

ભ્રમરાજી મનમાં એમ સમજે છે કે પોતે ઘણા રસિક અને

છટાદાર વક્તા છે; અને તેના ગણગણાટથી મારા આખા શરી-
રમાં આનંદની લહરી ફેલાઈ જઈને મને ઘણોજ સંતોષ થશે.
મારાજ આંગણનાં ફુલની પાંખડીઓ તોડીને મારાજ કાન પાસે
ગણગણાટ મચાવી મુકે છે. મારો ક્રોધ એકદમ બોધલિંગ
પોઈટની પર ગયો. મેં પંખો લઈને તેની સાથે યુદ્ધ આરં-
ભ્યું, પછી મેં ઘૂર્ણન, વિઘૂર્ણન, સંઘૂર્ણન વગેરે વિવિધ
ઢાવપેચ કરી પંખાડીપીંશજ અલાવવા માંડ્યું. ભમરો પણ
ડીન, ઉડીન, મડીન, મચાડીન વગેરે તરેહ તરેહના પેતરા
ભરીને પોતાની ચાલાકી બતાવવા લાગ્યો. હું કમલાકાંત ચક્ર-
વર્તી-દક્ષતર મુક્તાવલીના લેખક છું; પરંતુ મનુષ્ય તે મનુ-
ષ્યના મનુષ્યનું પરાક્રમ અત્યંત તુચ્છ છે! તેનું બળ અત્યંત
અદ્ય છે! હે મનુષ્યવીર્ય ધિક્કાર છે તને! તું પરાપૂર્વથીજ
મનુષ્યને ઠળીને તારી અસારતા સાબીત કરતું આવ્યું છે. તે
આમાના યુદ્ધમાં દેનીબાલને, પલટોવાના યુદ્ધમાં આલ્સને,
વોટલુંના યુદ્ધમાં નેપોલિયનને અને આજે ભમરસાથેના યુદ્ધમાં
કમલાકાંત ચક્રવર્તીને ફસાવ્યો છે. હું જમ જમ પંખો હલા-
વીને વાયુને ગતિમાન કરીને ભમરને ઊરાડી મુકવા લાગ્યો,
તેમ તેમ તે દુષ્ટ કરી કરીને મારા માથાની પાસે આવીને
ભણભણાટ કરવા લાગ્યો. કોઈ વાર તે મારાં કપડાંમાં સંતાઈ
જઈને વાદળામાં છુપાઈને લટતા ધન્ડાની પેઠે મારી સાથે
યુદ્ધ કરવા લાગ્યો, તો કોઈ વાર ફુલનાં સાથે યુદ્ધ કરતા
રામચંદ્રના સૈન્યની માફક મારી બગલ આગળ આવીને મને
ચીડવવા લાગ્યો. કોઈ વખત બાજુ માંડે પરાક્રમ સેમસનની
માફક મારી ચોટલીમાં રહ્યું હોય તેમ સમજીને મારા મેઘ

જેવા કાળા વાંકડીયા વાળમાંજ ભરાઈ બેસીને ભેરીનાદ કરવા લાગ્યો. પછી તે કદાચ મને કરડી બેસે તેવા ભયથી મેંજ સમરાંગણમાંથી પલાયન કર્યું. ભમરાએ પણ મારી પૂઠ લીધી. એવામાં અધુરામાં પુરં ઉમરાની ટોકર વાગવાથી કમલાકાંત “પપાત ધરણી તલે.” આ સંસારરૂપી જંગમાં મહારથી કમલાકાંત અકવર્તી જમણે દારિદ્ર, હંમેશનું વાંઢાપણું અને અફીણ વગેરેની સામે યુદ્ધમાં કદિ પણ હાર ખાધી ન હતી; તેમનો અપ્રસોસા એક સાધારણ જીવડાને હાથે પરાજય થયો.

પછી ધૂળ ખંખેરીને હું ઉઠી ઉભો થયો અને ભમરાજની ક્ષમા પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો:— “હે ભમરકુલભૂષણ ! આ ગરીબ બ્રાહ્મણે તમારો શો અપરાધ કર્યો કે તમે તેના લખવામાં ખલેલ કરવા આગ્યા ? જુઓ, હું ખંગદર્શનના અધિપતિને પત્ર લખવા બેઠો છું; પત્ર લખીશ તો અફીણ મળશે. તમે શા માટે ગળુગણાટ કરીને તેમાં વિઘ્ન કરવા આવો છો ? મેં આજ સવારમાં એક ખંગાળી નાટક વાંચ્યું હતું; તેથી એકાએક નાટકની ધુનમાં હું ભમરને કહેવા લાગ્યો:— “હે જુગ ! હે અનંગરંગના તરંગમાં વિક્ષેપ કરનાર ? હે ઉવાનવિહારી ? તમે શા માટે ભણુભણાટ કરો છો ? હે જુગ ! હે દિરેક ! હે પટપટા હે અલો ! હે ભમર ! હે ભગરા ! હે ભણુભણુ !”—

આ ભમરસહજ નામના પાદથી ભમરો એકદમ પ્રસન્ન થઈ ગયો અને મારી સામે આવીને બેઠો. વળી પાછો ગળુગણુ કરીને ગળું સાફ કરીને બોલવા લાગ્યો. મને પણ અફીણના પ્રતાપથી સર્વ બ્રાહ્મીઓની ભાષા સમજવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ હતી એટલે હું સ્થિર ચિત્તે સાંભળવા લાગ્યો.

ભમરરાજ બોલવા માંડ્યું; “હિ વિપ્ર! મારા ઉપર આટલો ગુસ્સો શા માટે? હું શું એકત્રોજ ગણુગણું છું? આ હિંદુ-સ્તાનમાં જન્મીને હવે ગણુગણીએ નહિ તો બીજું કરીએ શું? કયો હિંદુસ્તાની ભણુભણાટ નથી કરતો? કયા હિંદુસ્તાન-વાસીએ ભણુભણાટ છોડીને બીજાં ધંધા શરૂ કર્યો? તમારામાં જ્યાં રાજ મહારાજાઓ અને જોનારેખલો છે તેઓ કાઉન્સિલમાં બેસીને ગણુગણાટ નથી કરતા? જમને રાવખહાદુર અથવા સર થવાની આબલાયા છે તેઓ શું સાહેબ લોકોની પાસે બેસીને ભણુભણાટ નથી કરતા? જ્યાં માત્ર નોકરીનીજ ઉમેદ રાખે છે તેમના ભણુભણાટનો તો પારજ નથી. હિંદુસ્તાનના શિક્ષિતો જ્યાં ધાડાં વર્ષ સુધી અંગ્રેજી શીખ્યા છે, તેઓ તો હાથમાં સિક્કારસની ચિઠ્ઠીઓ લઈ દરવાજા દરવાજા ભણુ-ભણાટ કરતા ફરે છે તેઓ મચ્છરની માફક ખાતાંપીતાં, ઉઠતાં બેઠતાં, હાલતાં ચાલતાં, રાત દહાડો, સવાર, બપોર ને સાંજ હરઘડી ભણુભણાટજ કરતા રહે છે. જ્યાં નોકરી ન કરતાં સ્વતંત્રપણે વકીલ, બારિસ્ટર તરીકે ધંધો કરે છે, તેઓ સનહી ભણુભણાટ કરે છે. સાચા જૂઠાના સાગરસંગમમાં પ્રાતઃસ્નાન કર્યા પછી જ્યાં લાકડાના અથવા સળીઆના પાંજરામાં માથે “નીંગ” પહેરીને હાથકોટના જડબે, જીહ્વા જડબે; સખ જડબે, ડંખ્યુટીઓ; મુનસફા વગેરે બેઠા હોય ત્યાં જઈને ભણુભણાટનો કુઆરો છોડી મૂકે છે. કેટલાક એમ સમજતા હોય છે કે ભગભણાટ કરવાથી દેશનો ઉદય થશે તેથી તેઓ નાના મોટાને એકઠા કરીને ગણુગણવા માંડે છે. દેશમાં ફકાજ પડ્યો, આલો ભાઈ જરા ભણુભણીએ. આપણા

લોકોને ઘણી ઉંચી નોંધરાખી આપવામાં આવતી નથી, માટે ચાલો આપણે એકઠા થઈને ગણગણાટ કરીએ. અમુક જુદ-સ્થની મા મરી ગઈ, ચાલો ભાઈ તેના સ્મરણાર્થે જરા ભણુ-ભણીએ. કેટલાકને તો આથી પણ સંતોષ નથી થતો. તેઓ તો કાગળ, ખડીઓ અને કલમ લઈને દર અઠવાડીએ, દર-મહિને કે દરરોજ ભણુભણાટ કર્યાજ કરે છે; અને ભાઈ મારા ગણગણાટથી આટલા ચીડાઈ જાઓ છો, પણ તમે પોતેજ હમણાં શું કરવા બેઠા છો? જંગદર્શનના અધિપતિની પાસે થોડુંક અફીણ મેળવવાની લાલચે તમે પણ ગણગણવાજ બેઠા છો ને? તો પછી મારો ગણગણાટ તમને આટલો કંટાળો શા માટે ઉપજાવે છે?”

“હે કમલાકાંત ચક્રવર્તી! હું તમને સત્ય વાત કહું છું. તમે લોકો જે ગણગણાટ ભણુભણાટ કરો છો તે અમને પણ પસંદ નથી આવતો. જુઓ અમે જીવડાં છીએ તોપણ અમે માત્ર ગણગણાટજ કરીને બેસી રહેતાં નથી. અમે મધ પ્રાપ્ત કરીએ છીએ અને અમારો ડંખ વાપરવાનો અસ્વાસ કરીએ છીએ. તમને નથી આવડતું મધ મેળવતાં કે નથી આવડતો ડંખ વાપરતાં! ફક્ત ખણુખણાટજ કરો છો! તમને કામ તો એક્ટે કરતાં આવડતુંજ નથી, માત્ર ખાઈડીઓની માફક સવાર સાંજ છોડો વાળીને રડતાં કંકળતાંજ આવડે છે. હવે તમે જરા ખંખંકાટ અને લખાપટી છોડીને ઉપયોગી અને વ્યાવહારિક કામ કરવા મંડો તો ઠીક. તેમ કરશે તોજ તમારું ક્રોધ થશે. મધ મેળવતાં શીખો. જરાક ડંખનો ચટકો લગાવતાં શીખો. તમારી જીભ કરતાં અમારો ડંખ વિશેષ સામ-

શ્યં ધરાયે છે. તમારાં વાક્યબાણથી કોઈ મરતું નથી પણ અમારા ડાંખથી તો તમે બધાજ હરહમેશ ડરતા રહો છો. સ્વર્ગમાં જેમ ઇન્દ્રનું હથિયાર વજ્ર છે, પૃથ્વી ઉપર જેમ અગ્નિનું હથિયાર તેમની તોપ છે; તેમ આકાશવર્ગમાં અમરો ડાંખ પણ એક પ્રબળ હથિયાર છે, માટે મારું કહેવું એમ છે કે મધ એકઠું કરતાં શીખો. કામમાં લક્ષ પડેલો અને જે તમારી જીભમાં થતી ચળને લીધે તમારું લક્ષ કામમાં નજ પડેવાતું હોય તો ખડેતર છે કે તમે તમારી જીભને કાપી નાખો. તેમ કરશો તો જરૂર કામમાં ચિત્ત પડેવાશે અને ખાલી બાણબાટ કરવા ઉપરથી તમારું મન ઉઠી જશે.”

આટલું બોલીને બચરાજ ભુંડેડેડે કરીને જીરી ગયો.

મેં પછી વિચાર કર્યો કે આ ભમરો અદ્ભુત ઘણાજ જ્ઞાની જાંતુ છે. આપણે જાણીએ છીએ કે મનુષ્યોમાં જેમ જેમ પદવૃદ્ધિ થતી જાય છે તેમ તેમ તે વધારે ડાહ્યો મનાતો જાય છે. એટલા માટે જે પદવાળાં મનુષ્યો કરતાં ચાર પદવાળાં પશુઓ વિશેષ ડહાપણવાળાં હોવાં જોઈએ. ત્યારે આ ભમરો તો પટપટ છે, એક નહિ બે નહિ પણ પટપટ એટલે છ પદવાળો છે. ખરેખર એ છ પદવાળો જીવ ઘણાજ જ્ઞાની હોવો જોઈએ, એ વાત એના પદની અસામાન્ય સંખ્યા ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે. એવા સૂચતુર, મહાજ્ઞાની ભમરની સલાહની અવગણના કેમ કરાય? માટે આવશ્યક છે મારો ગણગણાટ બંધ કરું છું; પણ મધ મેળવવાની તૃષ્ણા હું તજી શકતો નથી બંજદર્શન રૂપી પુષ્પમાંથી અક્ષીણ રૂપી મધ પ્રાપ્ત થશે એવી હિમંદથી જીવન ધારણ કરી રહ્યો છું. [નિઃશ્વસન નિમિષ માલા

સત્યાગ્રહની છેલ્લી લડત ઘરથી શરૂઆત

૬. આફ્રિકાની સત્યાગ્રહની લડત ચાર તબક્કે પુરી થઈ ચોથી લડતથી તેના અંત આવ્યો. મહાત્માજીએ યુનીયન સરકાર સાથે સમાધાનીથી ચાલવાને પણ અવત્તો કર્યો. ઘણી આજીજી કરી, ઘણી મુલાકાતો લીધી પણ યુનીયન સરકારે કંઈ દાદ આપી નહિ. દુનીયાના લોકોને તેમજ સત્તાધારીઓને અમત્કાર જોઈએ છે. તે અમત્કાર બતાવવાનો મહાત્માજીએ નિશ્ચય કર્યો. સત્યાગ્રહની લડત ચલાવવાનો નિશ્ચય કર્યો ખાદ શરૂઆત ક્યાંથી કરવી તેનો નિર્ણય થયો. પુરુષાર્થીને બીજું શું સુઝે? ઘેરથીજ શરૂઆત કરવાનું ઠરાવ્યું. ફિનીક્ષમાં શિક્ષક તરીકે કામ કરનારાઓ, લાયક ઉમ્મરના આરેક વિદ્યાર્થીઓ ઈડિઅન ઓપિનિયનમાં કામ કરનાર બે શ્રદ્ધસ્થો, તથા તે વખતે ત્યાં થોડા વખત માટે રહેવા આવેલા શેડ રસ્તમજી— “કાકા” તેમજ ચાર સ્ત્રીઓ મળી કુલ ૧૬ જણને તૈયાર કર્યો. તા. ૧૫ સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૧૩ ના દિવસ નક્કી થયો. તે દિવસ આવ્યો, તે દિવસની તેજસ્વી સવાર બહુ રમણીય લાગી કાંઈ ઓર આનંદ ફિનીક્ષમાં છવાઈ રહ્યો હતો. તે આનંદ સાથે ગંભીરતાનાં પણ ચિન્હ હતાં, સત્યાગ્રહીઓ સરકાર સાથે લડે, જલમાં જાય, બહાર નિકળે, પાછા જલમાં જાય, એમ જાણુધી સરકાર હિંદી કોમની બધી માગણીઓ કબુલ

ન કરે, ત્યાંસુધી લડયાજ કરવું આ નિશ્ચય બધાનો હતો. કોઈ પુછતું કે સરકાર સાથે સુલેહ ક્યારે થશે? મહાત્માજી કહેતા, કે “આપણા મરણ પછી પણ થાય” કોઈ પુછે છે કે “આપણે ફરીથી મળશું ક્યારે?” મહાત્માજી ગંભીરભાવે કહેતા કે “ન પણ મળાય, લાંબા સમય સુધી સરકાર સુલેહ ન કરે અને આપણે જલમાં મરી જઈએ, અગર દેશપાર થઈએ.” આ જવાબ આપવા છતાં તેમના હૃદયમાં એવો નિશ્ચય હતો કે આપણી લડત તદ્દન શુદ્ધ હશે તો સરકારની મગદૂર નથી નથી કે લાંબો વખત જીરવી શકે, આપણે શુદ્ધ દાનતથી, ખરા જીગરથી, કોઈપણ ખરા જીગરથી, કોઈપણ જાતનો ખાદ્ય ડોળ રાખ્યા સિવાય, સત્યની ખાતર, ધર્મની ખાતર, સ્વદેશની ખાતર, ભારતજનની ખાતર મરવાને તૈયાર હોઈશું, તો પછી આ સંસારની ચાલકશક્તિ આપણામાં એવું દેવીબળ મૂકશે કે આપણી સામે આપણો હરીફ હોયો નહિ રહી શકે. મહાત્માજીનાં આ વચનો મનમાં રાખી સર્વે પોતપોતાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. લશ્કરમાં જતાં સિપાઈને જેટલો સામાન જોઈએ તેટલો સામાન બધાએ લીધો. બધો સામાન ભેગો કરી તેમાંથી જ્યારે પોતાની શક્તિ મુજબ સર્વેએ ઉપાડી લીધો ત્યારે કશુંજ વધ્યું નહિ. આ બધી તૈયારી કરી બપોરના સાડાઅગિઆર વાગે બધા એકઠા થયા. દરરોજ જ્યાં માર્થના થતી હતી ત્યાં ગાંધીજીના ચહેરાની ગંભીરતા કંઈ ઓરજ હતી. બધાએને તૈયાર કરી વિદાય કરતાં તેમને કાંઈ દુઃખ તો થયું હશે. સ્વાભાવિક રીતેજ તેમને એવા વિચાર આવતા કે “આ બધાએ મારી સલાહથી તૈયાર થયા છે. તેમનો

પુરેપુરે જોખમદાર હું છું. તેમને દુઃખમાં નાખવા, જીવના જોખમમાં ઉતારવા અને જલમાં સડવા દેવાની સલાહ આપવા મને શો અધિકાર છે? મારાથી ભૂલ તો નથી થતી? હું મારી પ્રકૃતિને વશ થઈ, મોહાધીન થઈ આખી હિંદી કેામને જોખમમાં નાખતો હોઈશ તો હું પ્રભુ પાસે શો જવાબ આપીશ? પણ હરકત નહિ. હિંદની ખાતર હું તે જોખમદારી છાવી લઈશ. પ્રભુ જાણે છે, કે હું નિષ્પાપ છું!" આવા વિચાર ગાંધીજી ઘણી વખત કરતા. આ વિચારમાં ને વિચારમાં છુટા થતી વખતે પ્રાર્થના કરવા બેઠા. તે પ્રસંગને યોગ્ય બે ભજન ગાવા સૂચવ્યું—

પ્રથમ 'વૈષ્ણવ જન તો તેને કહીએ જે પીડ પરાઈ જાણે રે' અને પછી 'દુઃખીઆનો વિસામો રે માડી તારી ગુપડી.'

સ્વ. જીવાલાઈ અમીચંદ કૃત 'છેલ્લું' ગીત ગાતાં ગાતાં સર્વેનાં હૃદય દ્રવિત થયાં, પ્રેમથી લિંબઈ ગયાં; શૌર્યથી અંકિત થયાં. આ માતાની સેવામાં આપણે પ્રાણ સમર્પણ કરશું, એવી ભાવના સહુના હૃદયમાં પેદા થઈ. પ્રાર્થના થઈ રહ્યા પછી શાંતતા પ્રસરી. ગરગીતીમાં ગાંધીજીની આસા થઈ. બધાએ હઠી વારાફરતી તેમને ચરણે પડી આર્શીવાદ મેળવ્યા કે "વિજય મેળવો કે ન મેળવો, પણ પ્રભુની ખાતર, સત્યની ખાતર, ભારતભૂમિની ખાતર જીવો અને મરો એવી શક્તિ તમે મેળવો." વખત થતાં સર્વ સ્ટેશન તરફ વળવા માંડ્યાં બે અઢી માઇલનો સ્ટેશન સુધીના પંથવાતોમાં અને આનંદમાં કપાયો. ગાંધીજી પગમાં જુતાં નહી, માથે ટોપી નહિ હાથમાં એક સંસ્થાનવાસીનું ખાજક લઈને સ્ટેશન સુધી અમે જન

ધાંચીને વળવવા આંચ્યા. તે વખતનો આનંદ ઉત્સાહ કાંઈ
 ઓરજ હતો. સત્યાગ્રહની ભારે હીલચાલનો ત... કાંઈજ
 ખ્યાલ નહોતો કે જે કામની શરૂઆત થતી હતી તે વખતે તેનું
 પરિણામ કેવું ભારે છે! પણ દેશને માટે જેજાજાએ જઈએ
 છીએ તે વિચારજ અમેને ખુબ આનંદ આપતો. વળી આ
 ઉત્સાહમાં ઉમેરો થયો. સ્ટેશન ઉપર જવામાં સહેજ વિલંબ
 થવાથી ટ્રેન આવી પહોંચી હતી એટલે અમારે ઉતાવળથી
 જઈને ખેતીજ જવાનું રહ્યું. બીજા વર્ગની મુસાફરી કરવાની
 હતી. સાધારણ રીતે બીજા વર્ગના ડબ્બા હિંદીઓ માટે નોખા
 હોય છે અને દરેક ટ્રેનમાં એક કે બે ખાના હોય છે. પણ
 ડબ્બામાં સમાઈ રહે તેટલી સોળ જણની સંખ્યા તો અમારી
 હતી એટલે અમે જ્યાં ખાલી જગ્યા મળી ત્યાં ખેતી ગયા.
 ટ્રેન ઉપડતાં પહેલાં ટીકીટ જોનારે અમને કહ્યું, કે તે ડબ્બા
 યુરોપીઓ માટે છે માટે ઉતરી જાઓ. અમે જવાબ આપ્યો
 કે અમે ઉતરવાના નથી. સહેલો રસ્તો એકજ છે કે હિંદીઓ
 માટેનો રીઝર્વડ ડબ્બો દર્શાવનાર પાટીયું આ ડબ્બાનેજ લગાડી
 દો. એટલે અમારે ઉતરવાની જરૂર નથી. આ રકઝકમાં ટ્રેન
 ઉપડી. બીજું સ્ટેશન આવ્યું ત્યાં આગળ ગાર્ડ તેમજ પેલા
 ટીકીટ તપાસનાર સાહેબ સ્ટેશન માસ્તરની મદદ લઈને
 અમેને ઉતારવાને આંચ્યા. અમે કાંઈપણ દરકાર રાખ્યા સિવાય
 જવાબ બહુજ દુઠ્ઠો આપ્યો. “ઉતરવાના નથી. શક્તિ
 હોય તો અને શક્ય હોય તો અમને ઠેક કરો” આ જવાબ
 સાંભળી સ્ટેશન માસ્તર ત્યાંથી ભાગ્યા. પેલા બંને સાહેબો
 બીજવાયા, પણ શું કરે? તેઓનો બીજવાદ અમે ઠેક પેક

સાંભળતા હતા. જવાબજ આપતા નહોતા. દેન ચલવી. ચાલતી દેને ઇન્સપેક્ટર સાહેબે આવીને અમને નમ્રતાથી ખૂબ કહ્યું અને પછી ‘રીઝર્વ’ નું બોર્ડ લગાવ્યું. અમને આનંદ થયો. ઉત્સાહમાં વધારો થયો. અમે ધારેલું કે અમારે ભારે ભારું ખર્ચા દ્વારા સવાલની હદ ઓળંગવા ન જવું પડે અને અહીંજ સત્યાગ્રહ ચલવી જેલમાં જવાય તો વળી ઘણું સાફ. અમારા હૃદયની દબતાની છાપ રેલવેનાં માણસો ઉપર સચોટ પડી અને અમે જીત્યા. અમને લાગ્યું કે— “સારી શરઆત તેજ જીતની શરઆત છે.”

ગાંધીજીના જીવનના કેટલાક પ્રસંગો.

શ્વેતમુખનાં પક્ષી

“શ્વેતમુખે પેલાં પક્ષીઓને તેમનાં સુંદર પીંછાંને લોભે પકડીને પાળ્યાં હતાં તેમને આવેલી શંકા જોવી આ શંકા છે.” દમનકનું આ વચન સાંભળી સિદ્ધે બગાસું ખાતાં કહ્યું, “એ વાર્તા શી છે? મને કહે કહે.” બપોરનો ધોમ ધખતો હતો, અને વનરાજની આંખો ઘેરાતી હતી. “મહારાજે વાર્તા સાંભળી નથી કે શું?” એમ કહેતાં દમનકે કરટકને ઇશારો કર્યો કે વાર્તા ચાલે તે દરમિયાન બરાબર ચોકી રાખે. અધનમેસી આંખે પિંચલક બોલ્યો, “એ વાર્તા મને વિસ્તારીને

પણુવી ખતાવ. ” દમનકે શુગલ પાછલા પગ ઉપર ખેસીને વાર્તા સંભળાવવા લાગ્યો અને વચ્ચે વચ્ચે સિંહ ભરઉંઘમાં આવી ન જાય એટલા સાર એને સચેત રાખવા પોતાનું ગુચ્છાદાર પૂંછડું જમીન પર અક્ષાળવા લાગ્યો.

સ્વેતમુખ નામે એક પારધી હતો. તેણે કેટલાંક સુંદર પીંછાં વાળાં પક્ષીઓને જોધને આ પીંછાંથી મને ઘણું લાભ થશે એમ વિચાર કરી પોતાની જાળ પાથરી. જાળમાં સપડાતાં પક્ષીઓને પકડી પટડીને તેણે પાંજરામાં પૂર્યાં. ગરીબ ખિયારાં એ પકડાયેલાં પક્ષીઓ આમતેમ કુદતાં હતાં, ઉડવાનો યત્ન કરતાં હતાં, પણ પાંજરાના સળીયાભેદીને બહાર નીકળી શકે તેમ ન હતું. સ્વેતમુખે પાંજરામાં મૂડી દાણા નાંખ્યા અને પાણીની વાટકી પણ મુકી. તેણે તેમને પોતાની ભાષાના બે ચાર બોલ પણ પઢતાં શીખવ્યા. કેટલાંક પક્ષીઓ આ સ્થિતિને અનુકુળ ન જ થઈ શક્યાં, તેથી ઝુરી ઝુરીને તેઓ મરી ગયાં. પણ કેટલાંક પક્ષીઓ ભુતકાળને ભુલી જતાં અને ભવિષ્યકાળનો વિચાર જ કરતાં શીખી ગયાં. તેઓ દાણા ચણતાં, પાણી પીતાં, પારધીએ પઢાવેલા બોલ પઢતાં. તેઓ મોજ કરતાં ને રોજ પારધીને પીંછાં ખંખેરી આપતાં.

એક દહાડો બહાર ભારે ઘોંઘાટ અને ફફડાટ સંભળાયો. પક્ષીઓનાં ટોળાંઓ જતાં અને આવતાં જોવામાં આવ્યાં. તેઓ બધાં ખુલ્લા ગગનમાં સ્વતંત્રપણે ઉડતાં હતાં. સ્વેતમુખનાં પક્ષીઓએ પાંજરામાં રહ્યાં રહ્યાં તેમનું તે ઉડવું જોયું. તેમના હૃદયમાં પણ ખળભળાટ જાગ્યો, તેમની પાંખોમાં ઉડવાની અને ખુલ્લા ગગનમાં વિહાર કરવાની તલબ થવા લાગી.

તેઓ પાંજરામાં હયાનીયાં થતાં હતાં અને પાંજરાના સળી-
યાને પાંખોની ઝડપો મારતાં હતાં તે પારધીએ જોયું. તેણે
મનમાં જ કહ્યું, “એ લોકોને જરા વધારે જગા જોઈતી લાગે
છે.” પછી તેણે એક મોટું પાંજરું કરાવીને પક્ષીઓને તેમાં
રાખ્યાં. વળી પક્ષીઓને સન્તોષ આપવાના ધરાદારી તેણે એ
પાંજરાને વધારે રૂપાળું પણ કર્યું. પણ આટલું કર્યા છતાં
પક્ષીઓ તો દુઃખી જ રહ્યાં. “એ લોકોનાં મગજ જરા ખગ-
ડયાં લાગે છે !” એમ કહીને પારધી તો પોતાનાં અગત્યનાં
કામો કરવા સાફ ચાલ્યો ગયો. તેને પોતાના નાના ભાઈઓની
સાથે મોટી લડવાડ હતી, ખીજ પણ ઘણી ઉપાધિઓ તેને
માથે હતી. એક વૃદ્ધ પક્ષી જરા વિચારી હતો તે બોલ્યો,
“આપણે તેના આખા દાણા ખાઈએ છીએ, તેનું આખું પાણી
પીએ છીએ, તેનું પદાન્યું પડીએ છીએ, ખાઈએ પીએ છીએ, લહેર
ઉડાવીએ છીએ ને મસ્ત ખનીએ છીએ. આ પાંજરામાં આપણને
પૂર્યાં છે તે જુઓ. જે તમે તેના આપેલા દાણાને ત્યાગ
કરશો, તમારી આજની દશાથી ખરેખર દુઃખી બશો તો તમે
દુખળાં થઈ જવાનાં, અને દુખળાં હશે તો આ પાંજરાના
સળીયામાંથી તમે રહેલાઈથી નીકળી જઈ શકશો. પારધી
આપણને શા સાફ રાખે છે ? આપણાં રૂપાળાં પીંછાં સાફ,
આપણે ખાઈએ, પીએ, આનંદ કરીએ અને એને રોજ પીંછાં
આપીએ ત્યાં સુધી તે આપણને અહીં જ રાખવાનો, પણ જે
આપણે તેને અણખપનાં જ હોઈશું તો આપણને પાળવાની
તેને ચરબ નહિ રહે.”

આ સાંસળીને બધાં પક્ષીઓ બોલી ઉઠ્યાં:

“અરે કાકા, તમે તો અમને નવાઈના સિદ્ધાન્ત શીખવો છો. અમે ભુખ્યાં કેમ કરીને રહી શકીએ? આપણે પક્ષીજાત રહ્યાં, પક્ષીઓ કંઈ ભુખ લાગે ત્યારે દાણા ચણ્યા વિના રહી શકતાં હશે? અમને કોઈક બીજો માર્ગ ખતાવો.”

“ભાઈઓ, બીજો માર્ગ છે જ નહિ. એક દિવસ તમારી પાંખોમાં એટલું ભેર હતું કે આવા તાર તો તમે રમતમાં તોડી નાંખી શકત; આજે તમારામાં તે તાકાત રહી નથી. જો તમને સુંદર આરમ્યાની આકાશમાં અને લીલાં લીલાં આડનાં ઝુંડોમાં વિહરવાની ગરજ હોય તો તમારે પારધીના દાણાને ત્યાગ કરીને દુબળાં ને પાતળાં થઈ ગયેજ છુટકો. એવાં ઘણાં એટલે તમે આ રૂળીયામાંથી નીરળી જઈ શકશો. સૂર્ય પિતાને સાફ અને નીલ ગગન સાફ ને લીલાં છમ વૃક્ષો સાફ જો તમે ખરેખર ઝુરતાં જ હો તો તમે તેના દાણા શી રીતે પકી શકો? તાજાં તર રહીને રોજરોજ તેને પીછાં શી રીતે આપી શકો? તમે પારધીના કોઈ રીતના ઉપયોગનાં જ નહિ રહો તો કદાચ તે પોતેજ તમને ઊડાડી મુકશે.

ઘણાં પક્ષીઓને ગળે આ વાત ઉતરી. “સાચું કહે છે” એમ કહીને જ્વેતમુખના દાણા ન ખાવાની સૌએ પ્રતિજ્ઞા લીધી.

પારધીએ જોયું કે પાંજરામાં ખાધા વિના દાણા એમ ને એમ પડ્યા રહે છે, પક્ષીઓમાં કંઈક ખળભળાટ ચાલે છે. “અશાન્તિ વધતી ચાલી છે. પણ હશે; થોડા દિવસ રહી એની મેજે શમી જશે.” એમ કહીને તે પોતાને કામે વળગ્યા.

પક્ષીઓ દુબળાં પડી ગયાં. એમનાં પીછાંના મોઢક રંજ ફીક્કા પડી ગયા. પારધીની છોકરીઓ રોજ પીછાં ભેગાં

કરતી. તેમના મનમાં ફાળ પડી. તેઓ આ બેઠેને મુઝવણમાં પડી. તેમણે જઈને શી હકીકત છે તે બધી બાપને કહી સાંભળાવી, તેણે કહ્યું કે “ એ દહાડાનો ઉભરો છે, એની મેળે બેસી જશે. ”

કેટલાંક પક્ષીઓ ડોક મરડીને પોતાની કાયા બેતાં. સુંદર રંગ ઉડી ગયેલા બેઠેને તેઓ અફસોસમાં પડ્યાં. તેઓ નીસાસો નાખીને બોલ્યાં:

“ હાય હાય, આપણે કેવાં ફીકાફીય થઈ ગયાં, કેવાં કદરૂપાં થઈ ગયાં! ”

થરડા કાઠા બોલ્યા, “ થયાં છીયેસ્તો. પણ વિચાર તો કરો કે આપણને પાંજરામાં પૂરાવનાર કોણ છે? એ રૂપાળાં પીંછાં જ સૂરજ બાપજી પાસે આપણને લઈ જશે. ”

હવે, એ પારધીની એક છોકરીને પક્ષીઓની બોલી આવડતી હતી. પારધીએ તેમને શીખવ્યા હતા તેટલા બોલ જ નહિ પણ [જે ભાષા તેમને ભગવાને શીખવી હતી, જે ભાષા તેઓ અંદર અંદર જે બોલતાં હતાં એ તે સાંભળી ગઈ અને મામલો કેવો છે તે કળી ગઈ.]

તેણે પક્ષીઓને કહ્યું, “ એમ એકલાં ડોકની મદદ વગર તમે આવડા ગહન આકાશમાં શી રીતે જઈ શકશો? તમારી પાંખોમાં તો બળ નથી મોટાં ગીધ પક્ષીઓ, ગરડો કે સમડીઓ આકાશમાં ઉડે એ ખરોખર છે. તમે તો સાવ નાના છો, વળી વખળાં છો. તેમાંય બોટા વર્તનથી તમારી પાંખો તમે છુલ્લું કરી બેઠાં છો. હવે તમે શી રીતે ઉડી શકવાનાં? પાંજરા બહાર તમે શી રીતે ઉડી શકવાનાં? ”

પક્ષીઓ ખેલ્યાં, “ અમે પ્રયત્ન કરીશું. ”

“ ના ના, ગીધ અને સમડીઓ તમને મારી નાંખશે. તમારું કલ્યાણ શામાં છે એ અમે સારી પેઠે સમજીએ છીએ. તમારે અહીં જ રહેવું ઇચ્છ છે. ”

પક્ષીઓએ સામી દલીલ કરી: “ આટઆટલાં નાનાં પક્ષીઓ સૂરજ ણાપછના રાજ્યમાં રહે છે, તેમને તો મોટાં પક્ષીઓ કંઈએ ખાઈ જતાં નથી. ”

પારધીની છોકરીઓ ખેલી: “ તમારી પાંખોમાં જરા જોર આવે અને તમે પોતાનું રક્ષણ કરતાં શીખો ત્યાં સુધી તો તમે રહો જ. ”

“ પણ આ પાંજરામાં જ્યાં સુધી રહીએ ત્યાં સુધી અમારી પાંખોમાં જોર આવેજ ક્યાંથી ? ” કેટલાંક પક્ષીઓએ પૂછ્યું:

“ તમને દાણા તો નાંખીએ છીએ ધરાધને ખાઓ. પેલાં બેલાં બુઢો પક્ષી ભરમાવે તેમ ભરમાઓ છો શીદને ? દાણા ખાશે તો પાંખમાં કંઈક તાકાત આવશે, તેના ત્યાજ કરીને દાલા મૂરખમાં ડાં ખપો છો ? ” એમ કહીને જરા છણકા કરતી છોકરી જતી રહી.

કેટલાકને હવે લાગવા માંડ્યું કે પારધીની છોકરીની વાત ખરી છે. પ્રતિજ્ઞાને લીધે જ દાણા પાંજરામાં તેમના તજલા પડ્યા હતા તે તરફ તેમની નજર જવા લાગી. કેટલાકે પ્રતિજ્ઞા તોડી નાખી અને દાણા ખાધા. પક્ષીઓમાં ગેલમાલ, સંશય અને કુસંપ દાખલ થયાં. કેટલાંક પક્ષીઓએ મૂળથી જ પેલાં બેલાં પક્ષીની શીખામણ સાંભળીજ નહોતી. તેઓ મજાક કરવા લાગ્યાં અને મજાકરીમાં પાંખો ફફડાવીને કહેવા લાગ્યાં,

“જુઓ, અમારામાં કેટલું બળ છે? હાથે કરીને તમે લોકો આપઘાત કરો છો. એમ રળીયામાં થઇને આજ સુધી કોઇ પાંજરા બહાર નીકળ્યું સાંભળ્યું છે? અને આવા સરસ દાણાનો ત્યાગ કરવો એનો અર્થ જરા વિચારી તો જુઓ. એ તે બનવા બેગ છે.”

આ બધી વાત સાંભળીને પેલો ઘેલો પક્ષી દુઃખી થતો.

પારધીની છોકરીએ પોતાના બાપને બનેલી બધી વાત કહી. પક્ષીએ વાતો કરે ન છોકરી તેમની વાતો સમજે એ તેણે માન્યું જ નહિ, પણ પેલા ઘેલા પક્ષીને ત્યાંથી કાઢીને બીજા પાંજરામાં તેણે એકલો પૂરી દીધો.

બધાંથી છુટા પડતાં એ ઘેલો પક્ષી બોલ્યો, “જય થાઓ સૌનો. સુરજ બાપજીની પ્રાર્થના કરજો કે સૌને બલવાન કરે. તમે ફીકાં પડી જજો અને નીલ આકાશને પ્રાપ્ત કરવાનો એ જ એક ઇલાજ છે.”

પક્ષીઓની વચ્ચે એ ઉત્સાહનો આપનાર વૃદ્ધ પક્ષી ન રહેતાં તેઓને તેમની ખોટ ભાસવા લાગી. સૌ દુઃખી થયાં.

પારધીની છોકરી આવીને થોડા તાજા દાણા પાંજરામાં નાંખી ગઇ. એની મીઠી મહેકથી પક્ષીઓના મોંમાં પાણી છુટ્યાં.

કેટલાંક પક્ષી બોલ્યાં, “ભાઇ દદ રહો. કાકા કહેતા ગયા છે તે પ્રમાણે જ કરો.”

બીજાં બોલી ઉઠ્યાં, “અરે જાઓ જાઓ, કેવી અર્થ વગરની વાત! દાણા ન ખાવાને અને સ્વતંત્રતાને શું લાગે વળગે? રૂપાળાં પીછાંની શોભા અને પાંજરાને શું લાગે વળગે? કેવા ફીકા અને બળહીન થઇ ગયા છીએ એનો વિચાર તો કરો

હાલા હોઠોને શા રાત્ર લેગા થઈને હસાવો છો? દુનિયામાં
અધાં પક્ષીઓ જૂઓ. સઘળાં રૂપાળાં હોય છે કે નહિ?”

એટલે કંઈક મોટો અઝબ અવાજ આવવાથી વાતીમાં
ભંગાણુ પડ્યું. સંજવક નામના પોઠીયાનો એ અવાજ હતો.
એ વિચિત્ર અવાજ સાંભળી પિંગલક જગૃત થયો અને ખ-
ખરદાર થઈ પોતાના મંત્રીમંડળ સાથે મસલત કરવા વળગ્યો.
નવજીવન.

સર્વવ્યાપી હડતાળ અને વીરોનું અધિદાન.

મહાત્માજી તા. ૧૧ નવેમ્બર ૧૯૧૩ ના રોજ જલમાં ગયા.
હકીકત વીજળી મેઝે ફેલાઈ ગઈ. અને હીંદી પ્રજા ઉપર
ભારે અસર થઈ. ગુલામીમાં પડેલી પ્રજાને દુઃખ એજ
ઉત્કર્ષના રસ્તો છે. પોતાના ઉપર થતા અત્યાચારથી નમાલામાં
નમાલા માણસનું લોહી પણ ઉડળી આવે છે. ચારે ખાણુથી
પુરાયેલી ખિલાફી પણ ઝિલ્લી વળતે ઝનુની ખની દુઃખ
દેનારનું ગળું પકડે છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં રહેતી હીંદી પ્રજા
અજ્ઞાન સરવલીન અને ખીનકેળવાયેલી હતી. સરકારના
જુલમથી તે ઘણું શીખી, નામદીઈ મૂકી મદ ખની; અને
વગર નિશાળે, વગર પુસ્તકોના અભ્યાસથી એકાએક કેળવાઈ
ગઈ. પ્રજાની ઉન્નતિમાં ટેવળ અક્ષરજ્ઞાન કરું કરી શકતું નથી

તેની સાચી ડેળવણી તો તેના વિચારપલટામાં રહેલી છે. વિચાર ડેળવતાં પોતાની શક્તિનું ભાન થાય, હૃદયમાં એકા-એક નવજીવન આવે, અને ગમે તેવા સંજોગોમાં પણ તે પ્રજા માથું ઢચકવા તૈયાર થાય અને ક્ષણવારમાં જીલમગારની ગુલામીની ધુંસરી ફેંકી દઈ શકે. ગાંધીજીને જલમાં નાંખી દક્ષિણ આફ્રિકામાં શાન્તિ ફેલાવવાની સરકારની નીતિ નિષ્ફળ નીવડી. તેમના જલખાનાની ખપરે તો હાંદી પ્રજાના હૃદય ઉપર બદુધ અસર કરી. હજારો માણસો જ્યોત્સે મહાત્માશ્રીને બોલા પણ નહિ હોય, કેાંઈ દિવસ નામ પણ સાંભળ્યું નહિ હોય, તેવા મજૂરોએ બાળ્યું કે “ ગાંધી મહારાજ નામનો એક આપણો દેશી ભાઈ છે, તે રાજા જેવો છે. ભગવાન જેવો ભલો છે. ગોખલે રાજા આવ્યા હતા તેમનો ભાઈ અને ભાઈ-ખંધ છે. તે ગોખલે રાજાને સરકારે વચન આપ્યું હતું કે આપણા ઉપર ત્રણ પૈાંડનો કર છે તે કાઢી નાંખીશું છતાં કર કાઢ્યો નહિ અને ગોખલે રાજાને દગો દીધો તેમનું અપમાન કર્યું માટે પેલા ગાંધી મહારાજ આપણા ભલા માટે સરકાર સાથે તકરાર કરી. તે તકરારમાં તે મહારાજ પોતાની રાણીને જલમાં મોકલી. પોતાના બધા કુવરોને જલમાં મોકલ્યા અને પોતે પણ જલમાં ગયા. આપણા રાજા જલમાં ગયા આપણા દુઃખને માટે, અને આપણે કેમ ખેસી રહીયે ? ચલો, નીકળી પડો. ગોરા લોકોની મજૂરી ખંધ કરો. ” આમ હજારો લોકો વાતો કરતા થઈ ગયા. અસંતોષ વધ્યો અને દરેક કોઠીઓમાં, શેરડીઓના ખેતરોમાં, ખાણોમાં, હિંદી મજૂરોએ હડતાલ શરૂ કરી. શહેરમાં હડતાલ, હિંદી મજૂરોની હડતાલ

હિંદી ખાનગી નોકરોની હડતાલ, હોટેલોના બીજમતદારોની હડતાલ, રેલવે હિંદી મજૂરોની હડતાલ, આ પ્રમાણે વરસાદની રેલ માફક હિંદી હડતાલ નાટાલમાં ફેલાઈ ગઈ અને તેમાં ૨૦,૦૦૦ મજૂરો સામેલ થયા. આ બધા મજૂરો શેઠની મહેરબાની ઉપર જીવતા હતા. શેઠને ગમે તેવું અને ગમે તેટલું ખાવાનું તેઓને મળતું, હડતાલ પડવાથી ખોરાકી અંધ થઈ. તે બધાઓના ભરણ પોષણ માટે જલ બહાર રહેલા હિંદી આગેવાનોએ તૈયારી કરી અને હજારો માણસોને પોતાના મુકામે બેઠતી ખોરાકી પુરી પાડી. આ કામ શી રીતે ચાલ્યું ? તેની વ્યવસ્થા શી રીતે થઈ ? દરેક હડતાલીઓની જરૂરીયાત શી રીતે પુરી પાડી શકાય ? આ પ્રશ્નોના જવાબ આપ્યારે આપણે ન આપી શકીએ. તેનો ખ્યાલ પણ નહિ આવે. જોઓના ઘરમાં એક માસની ખોરાકી હોય તેઓ એક માસની હડતાલ નીભાવી શકશે, પણ જોઓને બીજા દિવસનો ખોરાક શેઠ પાસે લેવાનો છે, તેવા મજૂરોને માટે એક માસ કે પંદર દિવસ હડતાલ નીભાવવી એ મહા મુશ્કેલ કામ છે. આપણા વીસે હજાર હડતાલીઓ આવાજ હતા. આ પ્રસંગનું એક ખ્યાન કરવું બેઠ્યું. પ્રિનીક્ષ જે મહાત્માશ્રીનું મુખ્ય સ્થળ હતું અને જ્યાંથી હિંદી છાપું નીકળતું હતું ત્યાં પણ આજુબાજુની કોડીઓમાં હડતાલ પાડીને પંદરસો મજૂરોએ આશરો લીધો હતો. જે લોકો મુશ્કેલીથી પ્રેસનું કામ સંભાળી શકતા હતા, તેઓના ઉપર આ પંદરસો મજૂરોની ખરદાસ કરવાની ફરજ આવી પડી. પ્રેસમાં કામ કરી છાપું કહાડવું, પંદરસો મજૂરોને ખાવાનું પુરું પાડવું,

તેઓમાંનાં માંદાંઓને સંભાળવાં, તેઓના મિત્રજને સંભાળવા. તેઓને આશ્વાસન આપી સમજાવ આપી નિભાવવાં; આ બધું કરવું બહુ મુશ્કેલ હતું. પણ દેવી શકિતથી તે વખતે ત્યાંની નિશાળનો એક ન્હાનો પાંચ છ વરસના બાળક પણ મ્હોટા માણસ જેટલું કામ કરી શકતો. છત્રી આઠ વરસનો બાળકો પણ પ્રેસનું કામ તે વખતે કરતાં. અઢીમાઈલ દૂર સ્ટેશન ઉપર જઈ ટપાલ લાવવી લઈ જવી, પારસલા લાવવાં લઈ જવાં, રસ્તો ભયંકર, હડતાલના તોફાનની ખીક. લશ્કરી કાયદો અને તે ઉપરાંત આજીમાજીના ગેરા જમીનદારોના મેનેજરોની ધમકી, તેઓનું જંગલી જનવરોને છાજે તેવું વર્તન!! એક મેનેજરે તો પ્રેસના કાંઈપણ માણસને ખંડુકની ગોળીથી ઉરાડી મુકવાની ધમકી આપેલી; આવી ભયાનક દશામાં પણ નાનાં બાળકો નિર્ભયપણે પોતાનું કામ કરતાં. આ તાલીમ દુનિયાની કાંઈ પણ સંસ્થામાં બાળકોને નહિજ હોય. વળી આ તાલીમ ઉપરાંત હૃદયની તંદલીજ ઉદારતા કે જ્યાં સુધી ગરીબ મજૂરો ઉપરથી પણ પોડના કર નાખદ થાય નહિ અને પોતાથી માટી ઉમ્મરના સહાધ્યાયીઓ જેલમાં ગયા છે તેઓ પાછા આવે નહિ ત્યાં સુધી લી, દૂધ, અને ખાંડ લેવાં નહિ. આવી સમજપૂર્વકની પ્રતિજ્ઞા. હું ખાત્રીથી કહું છું, કે કોઈ મોટા માણસે આવી પ્રતિજ્ઞા લેવાની તે બાળકોને સૂચના કરી નહતી. તેમના ઉદાર હૃદયનીજ આ ખવિત્ર સ્ફુરણા હતી. ! તે દરમિયાન મુશ્કેલીના વખતમાં હતું છતાં દેવી હતું, તેનો ખ્યાલ આપણું હાલ નહિ કરી શકીએ, મહાત્માજીના આત્મબળે તે બધી ઘટના ઘડાઈ હતી, આવું

વાતાવરણ ફેલાવું હતું. લો. મા. તિલક મહારાજના જ્ઞાનમાં જતી વખતના ઉદ્દગાર આપણે ઉપરની હકીકતમાં પ્રગેલા વધુ સ્પષ્ટતાથી જોઈ શકીશું :— “ જો દેશના કલ્યાણાર્થે પોતે મહા પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે તેમાં ધૈર્ય સંકેત એવો હશે કે પોતાના જ્ઞાન જવાબી દેશને વધારે ફાયદો થશે. ”

આ હડતાળમાં હિંદી પ્રજા ઉપર જે જે અન્યાયો અને જુદાં થયા છે તેનું ત્રિવ આપણે હાથ ધર્યું છે. હડતાળી-આઓ ઠંઠા રુચી શાંત રહ્યા હતા. કાંઈપણ જગોએ તોફાન ઠપ્પું નથી, આમ શાંતિથી દિવસો પસાર થાય તો હડતાળ ટકી રહે માટે જમીનદાર શેઠાએ અને તેમના મેનેજરોએ પોલીસની મદદ લીધી. તે વખતે નાતાલમાં લશ્કરી કાયદો અમલમાંજ હતો. પોલીસની મદદથી જરાબ હડતાળીઓ મજબૂરે ઉપર જુલમ કરીને તેમને ઉરકેયાં; અને ત્રાસને લીધે જલદીથી તેનો અંત આવે એવા હેતુથી આઠ દશ હડતાળીઓને ગોળીથી દાર કર્યા. એક કાઠીના મેનેજરે તો પોતાના એક મજબૂરને ભાગાથી મારી નાખાવેલો ! સત્વાગ્રહની હડતમાં પણ છેલ્લે પૂણેહાતમાં આઠ વીર હિંદીઓને લોહી રેડાયું. તે વીરોના લોહીના હિંદી પ્રજા જીતી. આખરે સુલેહ થઈ. વીરનું લોહી એજ ખરખરી શાન્ત. એ લોહી સ્વતંત્રતા અને સ્વધર્મનું સ્થાપક છે. ભારતપુત્રો ! તમારું લોહી શીતળ ટેકરી-ઓની હવા ખાઈને ઠંડું પડી ગયું છે ! કયારે ઉઠજશે ? શૌર્યમિશ્રિત કયારે થશે ? માતૃસ્નેહ અને બાતૃભાવથી કયારે રંગાશે ? -ભાવીએ કાંઈ નિમ્નું તો હશેજ !

મહાત્મા ગાંધીજીના જીવનના કેટલાક પ્રસંગો.

ચંદનખાળા.

એક કોઠીના ઘરના ઉમરામાં એક ખાળા બેઠી છે. તેના વદનમાં દીનતા અને દુઃખ ભર્યા છે; તેના ગાલ ઉપર આંસુ સુકાયલાં નજરે પડે છે; ક્ષુધા અને તૃષ્ણાથી તે વ્યાકુળ દીસે છે. કૃષ્ણપક્ષની ખારશ તેરશની સવારે દેખાતી ચંદ્રની પાંદડી જેવી તેની કાયા પાંડુર દેખાય છે. છતાં તેના અંગેઅંગમાં કોઈ કમનીય તેજ ચમકી રહ્યું છે. શરીર ઉપરથી તે સૌંદર્ય વર્ષની હોય એમ સહજ અનુમાન થાય છે. તેના સુંદર વાળનું કોઈ કૂર હસ્તે મુંડન કર્યું જણાય છે. તેના શરીરને જાંજીરથી જકડવામાં આવ્યું છે. તેનાં જીર્ણ વસ્ત્રો શીર્ષાવશીર્ણ થઈ ગયાં છે. હાથમાં એક સુપડું છે; તેમાં અડદના ખાકળા પડ્યા છે. ત્રણ દિવસના ઉપવાસ છે, છતાં તે ખાળા ખાતી નથી. કોઈની રાહ બેઠી હોય એમ રસ્તા ઉપર નજર ફેરવતી બેસી રહી છે. ખાળાના મનમાં એમ છે કે કોઈ ભિક્ષુક સંન્યાસી આવે તો તેને હોરાવીને પછી ખાઉં.

સમય પ્રભાતનો છે. આકાશ સુર્યપ્રકાશી ઉજ્જવલ બની રહ્યું છે.

રસ્તે જતા આવતા લોકો તે ખાળા ઉપર નજર પડતાં જરાક વિચારમાં પડે છે, દયાગ્રસ્ત થાય છે; પણ સૌ પોત-પોતાના વ્યવસાયમાં એટલા બંધા પડેલાયલા છે કે ‘ખિચારી બહુ દુઃખી દેખાય છે; પણ કોણ જાણે શું હશે! આપણે એમાં શું કરીયે?’ એવું એવું ગળુગળી સૌ પોતપોતાનાં કામે વિદાય થાય છે.

“હજી પણ કેમ કોઈ દેખાતું નથી?” એમ વિચારતી ઘડીમાં નિરાશ બની જતી, ઘડીમાં ઉડા વિચારમાં ઉતરી જતી તે બાળા રસ્તા ઉપર વારંવાર નજર દોડાવતી ખેંઠી ધ. એ-ટલામાં સામે કોઈ દેખાયું. તેને જોતાં. તેને રોમ ચ થયાં. મનનો અભિલાષ પુરાશે એમ વિચારી તે આનંદ પામી.

સામે આવનાર કોણ હશે? તેની ગતિ ઉપરથીજ લાગે છે કે કોઈ અસાધારણ પુરુષ છે. તેની સુંદર દેહયશ્ત્રિની આસ-પાસ કોઈ અપૂર્વ તેજ વ્યાપી રહ્યું છે. તેનાં નયનોમાં દયા અને પ્રેમ ભરેલાં છે. જણાય છે તો કોઈ નિષ્કિંચન વેરાગી ભિક્ષુક પણ તેની મુદ્રામાં કોઈ અવર્ણનિય અપ્રતિમ પ્રભુતા પ્રતીત થાય છે. તેના ભવ્ય કપાળમાં જ્ઞાનતેજ અગમ્ય રહ્યું છે. દર્શનમાત્રથીજ જણાય છે કે આ પુરુષ કોઈ મહાયોગી છે. અને કૃશ કાયા ઉપરથી જણાય છે કે કોઈ મહાતપસ્વી છે.

તે મહાપુરુષ હાથમાં ભિક્ષાપાત્ર લઈને મંદગતિએ ચાલ્યો આવે છે. પણ તે નજીક આવી રહેલ પુરુષ છે કોણ? તે કોઈ નહિ પણ આર્યાવર્તમાં દયા અને અહિંસાના પ્રથમ ઉપદેશક, સ્વાદ્વાદ મનના ચારક, જૈન ધર્મના પ્રરૂપક, સત્યના પરમ ગવેષક, સંન્યાસ ધર્મના ઉદ્ધારક, જગતના ઉપકાર અર્થે દેહ તપતા, ભુમિ વિચારતા, ‘દીર્ઘ તપસ્વી’ ભગવાન મહાવીર.

બાળા ઉદ્ધાસભરી ભગવાન મહાવીરને નિરખવા લાગી. તે પોતાનાં સઘળાં દુઃખ ભૂલી ગઈ; તેના હૃદયમાં આનંદ ઉભરાવા લાગ્યો; તેની કાયામાં પ્રાણ આવવા લાગ્યા; તેની મુદ્રામાં નવચેતન સ્ફુરવા લાગ્યું; તેનાં નયનોમાં અધીરાઈ ઉછળવા લાગી. ભગવાન મહાવીર સમીપ આવ્યા; તે દીન બાળાની તરફ

દષ્ટિ કરી, નિહાળી દયાર્દ્રિ બન્યા, પણ કર્શુ ખોદ્યા ચાદ્યા વિના આગળ ચાલતા થયા. ખાળા ભગવાનને જતા જોઈ હતાશ બની; તેનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું અને તે દુસઠાં ભરી રડવા લાગી.

ભગવાને તે ખાળાનું સશબ્દ રુદન સાંભળ્યું અને પાછળ દષ્ટિ કરી. ખાળાને રડતી જોઈ ભગવાનનું હૃદય દયાથી વલોવાઈ ગયું. ભગવાન પાછા ફર્યો, ખાળાની સમીપ આવ્યા અને કરુણાભર્યા સ્વરે પ્રશ્ન કર્યો:

“ખાળા, તું આમ રૂદન કેમ કરે છે?”

ખાળા ખોલી: “ભગવાન, મારા પૂર્વભવનાં કયાં પાપે મારા આ બાકળા બ્હોર્યા વિના આપ ચાદ્યા જાઓ છો? હું આપની જ રાહ જોતી બેઠી હતી.” એમ ખોલી તે ખાળાએ એક દુસકું ભર્યું.

ભગવાન મહાવીર ખોદ્યા: “ખાળા, તારી આવી અપૂર્વ ભક્તિની ઉપેક્ષા કરવા માટે મને ક્ષમા કર. તારી આવી દશા જોઈ માંડે હૃદય દુઃખી દુઃખી થઈ જાય છે તું કાણુ છે?”

ખાળાએ ઉત્તર આપ્યો: “હું ચંપાપુરીના દાંધેવાહન રાજની પુત્રી. મારી માતાનું નામ ધારણી. માંડે નામ ચંદનખાળા. હું રાજપુત્રી દુર્ભાગ્યવશાત્ આ કોબીને ઘેર દાસીપણને પામી છું.”

આ સાંભળી ભગવાન મહાવીરના હૃદયમાં દયા અને કુતૂહલ ઉદભવ્યાં, અને તે ખાળાને તેમણે પુનઃ પ્રશ્ન કર્યો: “ખાળા, તારી આ સ્થિતિ ઉપજવાનું કારણ હું જાણી શકું? તારી તેજસ્વિતા અને સંસ્કારતા જોઈને મને આટલું કુતૂહલ થાય છે, તો ક્ષમા કરજો.”

મંદ મંદ સ્વરે ચંદનખાળા આત્મકથા કહેવા લાગી:

“પ્રભો! મારી કથા શું કહું? હું મારા માતાપિતાના ઉત્સ-
ગમાં આનંદે રમતી ને માતાપિતા મારા સર્વ કોડ પૂરા કરતાં. મ
આ સંસારનાં દુઃખ શું તે હું જાણતી નહોતી. એવામ કુર
વિધિએ મારા ઉપર કરાલ દાંષ્ટ કરી. કૌશાંબી નગરના
શતાનિક રાજ્યે અમારી નગરો ઉપર ચઢાઇ કરી. મારા પપ્પા
યુદ્ધમાં મરાયા. શતાનિક રાજ્યના એક સુલટે માફ અને મારી
માતાનું હરણ કર્યું. મારી માતા જીલ કચડી મરી ગઇ. પછી
મને રૂપવતી બેઠ માફ ખડુમૂલ્ય લેવાના લોભથી તેણે ખજારમાં
મારી હરણ કરી. ધનાવહ નામના કોઠીએ માફ ખડુ મૂલ્ય
આપી મને ખરીદી.

“શેઠને મૂલા નામની શેઠાણી હતી. શેઠનું દીલ દયાળું હતું,
પણુ શેઠાણી ભારે આકરાં હતાં. તેમના હાથ નીચે હું સુખ-
દુઃખમાં દિવસ પછી મહિના વીતાડવા લાગી.

“મારી ઉમર વધવા લાગી. મને મોટી થતી બેઠને શેઠ મને
પરણાવવાની ચિન્તા કરવા લાગ્યા. એક દિવસ શેઠ શેઠાણીની
સલાહ પૂછી. શેઠ બોલ્યા: ‘જુઓ શેઠાણી, હવે ચંદના મોટી
થતી જાય છે. તેને કોઇ સુપાત્ર સાથે પરણાવીને આપણે તેનો
ભાર માથેથી ઉતારવો બેઠાયે. આપણા દૂરના પિત્રાઇ કલ્પ-
નાચંદ્રના પુત્ર પરમાદર્શ સાથે ચંદનાનો વિવાહ કરીયે તો કેમ?’

“પણુ શેઠાણીને આ વાત સાંભળવાની ધીરજ શાની હોય.
તે તો તાડૂકી જીભ: ‘ચંદના કોણુ? ખજારમાંથી ખરીદેલી
એક દાસી; તેને ને આપણે શું સંખંધ? આપણી નાતની
નહિ, જાતની નહિ, તેને વળી પરણાવવી અને સુખી કરવી?

તમને વળી આ લેલછા ક્યાં લાગી?"

આ પછી શેઠ તુરતમાં જ વિવાહ નક્કી કરવા ગયા. શેઠાણીએ પાછળથી બધા રોષ મારે માથે ઉતાર્યો. તેમણે મને ખૂબ મારી, હજમને ખોલાવી મારા વાળ કઢાવી નાંખ્યા, મારા કપાળમાં કાળો ચાંદ્રો કર્યો, મારા શરીરે ખેડીઆ પહેરાવી અને એક અંધારા ભોંયરામાં મને હડસેલી દીધી. ભોંયર અંધ કરી ઉપર તાળું દઈ, એક વૃદ્ધા દાસીને ઘર સોંપીને શેઠાણી પોતાને પીયર ચાલ્યાં ગયાં.

“ત્રીજે દિવસે શેઠ પાવાપુરીથી વિવાહનું લગભગ નક્કી કરી ઘેર આવ્યા. બધી વાત જાણીને તેમણે બહુ કંટાળાં કર્યો ને મને ભોંયરામાંથી કાઢી. મને ત્રણ દિવસની ભૂખીને કંઈક ખાવાનું આપવા શેઠે આખા ઘરમાં તપાસ કરી, પણ શેઠાણી બધું સાફ કરીને ગયાં હતાં. છેવટે દાસી પાસેથી થોડા અડદના ખાકળા મળ્યા. તે મને ખાવા આપી મારી ખેડી તોડવા માટે લુહારને સોંપવા શેઠ હમણાંજ બહાર ગયા છે.

“પણ હું ખાકળા કેમ આઉં? કોઈ ભિક્ષુ સંન્યાસીને ખવરાવીને ખાવાનો ખાળપણથી મારે નિયમ છે, તેથી અહીં કોઈ અતિથિની રાહ જોતી હું ખેડી હતી, એવામાં આપને દૂરથી દીઠા અને મને આનંદ થયો. મારે પરમ ભાગ્ય કે આજ આપ મારે આંગણે પધાર્યા. પ્રભો, કૃપા કરી આ ખાકળા બહારે અને મને કૃતાર્થ કરો.”

પ્રભુએ ભિક્ષાપાત્ર લ'ખાવ્યું અને તેમાં તે ખાળાએ ખાકળા નાંખ્યા. પ્રભુએ ખાકળા બહારી અને તે ખાળા કૃતકૃત્ય થઈ. આજ જયવાન મહાવીરે ત્રણ દિવસોના ઉપવાસને ચંદ્ર-

ખાળાના ખાઠળાથી પારણું કર્યું અને લોકમાં આનંદ વ્યાપી રહ્યો. સૂર્ય ઘડી સ્થિર થઈ આ મંગળ પ્રસંગ બેઠો રહ્યો અને આકાશમાંથી દેવાએ પુષ્પવૃષ્ટિ કરી. ચંદનખાળાનો અંત-રાત્રી પરમ આનંદ અનુભવવા લાગ્યો અને તેની ખેડી કાંઈ દિવ્ય અમલકારથી તડાતડ તૂટવા લાગી.

ભગવાન મહાવીર આ ખાળાના પુણ્યાત્માનો પરિચય પામી પ્રસન્ન થયા અને ગંભીર સ્વરે બોલવા લાગ્યા:

“પવિત્ર ખાળા, તારૂં હૃદયણુ થાઓ! તને ધર્મનો લાભ થાઓ.

“આજ તું જન્મીત થઈ છે, તેથી આજથી તારો હૃદયકાળ શરૂ થયો છે, પરાધીન હોવાનું ભાન થવું એ તેમાંથી છૂટવાનું પહેલું પગથીયું છે.

“તું નિત્ય સ્વતંત્ર આત્મા છે; તું કોઈની દાસી નથી, ગુલામ નથી. જોને તું તારા શેઠશેઠાણી ગણે છે તેની સાથે સહ્યતાથી વર્તવું એ તારો ધર્મ છે, પણ તેઓએ તારી સાથે એવા જ સૌજન્યથી વર્તવું એ તેઓનો ધર્મ છે. તારા ધર્મ અને સ્વાતંત્ર્યની આડે તેઓ આવે તો તેઓથી છુટી થવાને પણ તું મુખત્યાર છે. મારો ઉપદેશ સાંભળતાં તું શંકાથી ઠમ્પે છે કે રમેને એમ વર્તતાં શેઠશેઠાણી તારા ઉપર વધારે જીલમ કરે. પણ જો ધર્મ અને સ્વાતંત્ર્ય ઇષ્ટ હોય તો જીલમ ખમવાને પણ તૈયાર રહેવું બેઠયે.

“અને છેવટે પંચમહાવ્રત રૂપ ધર્મચક્રનું તું શરણુ ધર. પંચમહાવ્રત તે અહિંસા, સત્ય, બ્રહ્મચર્ય, અસ્તેય અને અપરિગ્રહ. આ પંચમહાવ્રત જગતના સર્વ ધર્મોને સંમત છે અને જગદવ્યાપી ધર્મનાં મુખ્ય અંગો છે. આ પંચ મહાવ્રત

રૂપ ધર્મચક્રની હોષ્ટા કરવાથી લોકોની અત્યંત દુર્દશા થઈ રહી છે અને તેઓના જીવનને દુઃશહ દારિદ્ર્ય ચૂસી રહ્યું છે. દારિદ્ર્ય દૂર કરવા માટે, તારા જેવા અસંખ્ય દાસોનાં દાસત્વ તોડવા માટે, સુખસંતોષનું સામ્રાજ્ય સ્થાપવા માટે ધર્મચક્ર એક જ આદ્યતીય સાધન છે, માટે તેનું શરણ સ્વીકારી તું આત્મમોક્ષને સાધી લે.”

પ્રભુનાં વચનામૃત સાંભળતાં તે બાળાનાં અજ્ઞાન-આવરણો પૂટી ગયાં, તેનામાં શ્રદ્ધા અને જ્ઞાન પ્રગટયાં, આત્મજ્યોત જ્વલત થઈ, “પ્રભુ પ્રભુ” કરતી ભગવાનનાં ચરણમાં ઢળી પડી.

ભગવાન મહાવીર તે બાળાના પરમ મહોદયને જોઈને પ્રસન્ન થયા અને મંગળ આશીર્વાદ વરસાવતા, ‘ધર્માલાભ’નો જય-જોષ કરતા ત્યાંથી તીર્થપ્રવર્તન અર્થે દેશદેશાન્તર વિચરતા હતા.

* * *

ધનાવહે પાછા આવી ચંદનબાળાની બદલાયેલી મૂર્તિ જોઈ પરિતાપથી તેનાં અજ્ઞાનપડળ હઠડી ગયાં અને તેણે તેને મુક્ત કરી. ચંદનબાળાએ ભગવાન મહાવીરની દીક્ષા અંગીકાર કરી. ભગવાને તેને પોતાની પ્રથમ શિષ્યા બનાવી. ચંદનબાળા આ જીવન જગતનું પરમ કલ્યાણ સાધતી કર્મસંચયને વિદારી કૃપાક્રમને પામતી હવી.

નવજીવન.

‘જન્મભુમિ’ ગ્રંથમાળાના અકરમાતફંડની યોજના.

‘જન્મભુમિ’ ગ્રંથમાળાના દરેક ગ્રાહકના લવાજમમાંથી દર વર્ષે એક રૂપિયા ‘અકરમાત ફંડ’ ખાતે જમે કરવામાં આવશે. આવી રીતે જમા થયેલી રકમમાંથી તે વર્ષમાં જે ગ્રાહકોનાં મરણ અકરમાતથી થયાં હશે તેમના વારસેને એક હજાર રૂપિયા સુધી આપવામાં આવશે. એવીજ રીતે જે લાયબ્રેરીઓ ‘જન્મભુમિ’ ગ્રંથમાળાની ગ્રાહક હશે તેને આગ લાગવાથી નુકશાન થશે તો નુકશાનના પ્રમાણમાં એક હજાર રૂપિયા સુધી ‘અકરમાત’ ફંડમાંથી આપવામાં આવશે.

સમજૂતી—ધારો કે માળાના એક હજાર ગ્રાહક છે. અને તે વર્ષમાં અકરમાતથી જે ગ્રાહકોનાં મરણ થયેલાં છે તો તે બે વચ્ચે હજાર રૂપિયા વહેંચી આપવાના એટલે દરેકને પાંચસો રૂપિયા મળે. હવે ધારોકે માળાના બે હજાર ગ્રાહક છે. તે અકરમાતથી ફક્ત એકજ ગ્રાહકનું મૃત્યુ થયું છે, તો તેને એક હજાર રૂપિયા મળશે. ગમે તેટલા ગ્રાહકો હશે પણ એક હજાર રૂપિયાથી વધુ રકમ એકી વખતે એકને આપવામાં આવશે નહિ. વધેલી રકમ રીઝર્વ ફંડમાં જશે. લાયબ્રેરીયોને પણ સામાન્ય ગ્રાહકની માફક આગ લાગવાથી નુકશાન થશે તેના પ્રમાણમાં એક હજાર રૂપિયા સુધી આપવામાં આવશે પરંતુ નુકશાનીની ક્ષીમતથી વધુ રકમ મળશે નહિ.

‘અકરમાત’ ની વ્યાખ્યા—અકરમાતથી મરણ એટલે (unnatural) ખીનકુદરતી મરણ-રોગથી કે દરદથી મૃત્યુ થાય તેને

અકસ્માત રહેવાય નહિ. આપધાત કરે તેને અકસ્માત રહેવાય નહિ રેલ્વેમાં, ટ્રામમાં, મીલોમાં, કારખાનામાં ઇત્યાદિ જવાથી કે કપાઇ જવાથી, આગમાં બળી જવાથી, ડુબી જવાથી, એરોપ્લેન તુટી પડવાથી વિગેરે બીનકુદરતી રીતે મૃત્યુ થાય તેનેજ અકસ્માત કહી શકાય.

આહકતું જે વખતે અકસ્માતથી મૃત્યુ થાય તે વખતે તે આ ગ્રંથમાળાના આહક તરીકે ચાલુ હશે અને તેણે તે વર્ષનું લવા-જમ ભરેલું હશે તોજ તેને 'અકસ્માત' હ'ડનો લાભ મળશે.

અકસ્માતથીજ આહકતું મૃત્યુ થયું છે તે માટેની નોંધતી દરેક કાયદેસર સાખીતી તેના વારસે પુરી પાડવી પડશે.

આહક તરીકે બંધ પડ્યા પછી 'અકસ્માત' હ'ડ ઉપર આહકનો કંઈ હક રહેશે નહિ.

'અકસ્માત' હ'ડનો હિસાબ દર વર્ષે માળાના પુસ્તકમાં પ્રગટ કરવામાં આવશે.

ઉપરના નિયમોમાં તેના મુળ ઉદ્દેશને અનુસરી કંઈપણ ફેરફાર કે સુધારો વધારો કરવાનો અધિકાર આ માળાના પ્રકાશકને રહેશે, પરંતુ તેમ કરતા પૂર્વે આ માળાના એકાદા પુસ્તક દ્વારા આહકોને લેની અમાઉથી અગર આપવામાં આવશે.

આથી ચોખ્ખા જે કે હિન્દુસ્થાનમાં નથી છે પરંતુ યુરોપ, અમેરીકામાં તો તે ધર્મધોક્કર ચાલે છે જીવન ક્ષણભંગુર છે, જીવનમાં ક્ષણેક્ષણે અકસ્માત થવાનો સંભવ છે માટે લક્ષ્મી ચાંલો કરવા આવે ત્યારે મોંઘું ધોવા ન જતાં આજેજ એક કાડ લખી આહક તરીકે નામ નંધાવે.

હિન્દુ અનાથ આશ્રમ—નડીઆદ

- ૧ તેમાં તમ મ હિન્દુ કાલિનાં નિશ્ચાર
અનાથો યજાય છે.
- ૨ દરેક દાન લેવાય છે. ને તેની પાવતી
મળે છે.
- ૩ રેલ્વે બ્રાબુ તંઠાની બાર કુટની ભીંત રૂ. ૧૫૦૭ માં બાંધાયાય છે અને તે ઉપર
નામ લખી અમર નામ કરાય છે.
- ૪ તે ઉપર રૂ. ૧૦૦૭ થી દશ વર્ષ માટે
બાહેરાત લેવાય છે.
- ૫ આશ્રમમાં કુળનાં, છાયાનાં, કુલનાં, કે
ગોબાનાં જાડ રૂ. ૨૫૭ આપનાર દાતાના
નામથી ઉછેરવામાં આવે છે. અને જોડ
ઉપર નામ લખી સ્મારક રખાય છે.

વધુ વિગત કે ખુલાસા માટે લખો:—

મંત્રી હિન્દુ અનાથાશ્રમ—નડીઆદ.

મહાન જર્મન ડૉક્ટરે ખનાવેલ

ટીલીથ ટૂથ પેસ્ટ

યાને

નરમ દંત મંજન.

દાંત-ના તમામ રોગ અને પાચેરીઆ જેવા

ભયંકર દર્દથી બચવું હોય તો હિંદુસ્થાનના ઘણા નામાંકિત
દાંતરોના ઉચ્ચ અભીપ્રાય ધરાવતી આ ટીલીથ ટૂથ
પેસ્ટથી તમારા દાંત સાફ કરવાની ટેવ રાખો. ટ્યુબ
૧ની કિંમત ૬૯૨ આના. પોસ્ટેજ અલગ.

હિંદુસ્થાનના દરેક શહેર માટે આબરુદાર એજન્ટો
તથા વહેપારીઓ જોઈએ છે. જથાબંધ લાવ અને એજ-
ન્સીના નિયમો માટે પુછો.

ધુન્ડો ફારેન એજન્સી
નડીઆહ (ગુજરાત).

ઇન્ડિઅન ટ્રેડ

Treade Mark

છે હિંદમાં સાચો હીરો પરદેશ પરવશ ના બનો
હરોળ મોહ બદાવતો પુરી કરે સૌ હાજરો
કોઠર તણો સરદાર છે ને વૈદનો અમૃત કરો
દરદો સકળ કળજે કરે મુખવાસ માટે વાપરો
પડ્યો પડ્યો પરદેશનો પુરવાર કરતો પાપનો
તજી તાન ને વીહાર સૌ આ ટ્રેડથી પ્રીતિ કરો
મધુરો તજીને ટ્રેડ આ વીષપાન કરવા ચાહો છો
દરો વધારી દેશમાં કીર્તિ અમર કો ના કરો
છે ટ્રેડ એવો હિંદનો દીલડાં સરવ ઠંડાં કરે
બસ ખાસ જો તે વાપરો તો આત્મમળ વૃદ્ધિ કરે

આ ટ્રેડ વાપરવાથી કોઇ પણ દેશના હવાપાણીથી ઉત્પન્ન થતા
રોગ ઉપર તથા દરેક જાતુના ઘણી સારી અસર કરે છે. આ
ટ્રેડની એક શીશી ઘરમાં રાખી હંમેશાં ખાધા પછી બે આની
બાર લેવાની કંપની ખાસ બલામણુ કરે છે સેમ્પલ ખરીદી ખાત્રી
કરો. દરેક ગામમાં એજન્ટો જોઇએ છીએ.

સેમ્પલના પાકીટની કિ. ૦-૧-૦ તોલા પાંચની ડબ્બીની કિ. ૦-૫-૦
તોલા દસની શીશીની ,, ૦-૫-૦ તોલા વીસની શીશીની ,, ૧-૦-૦
મળે મા લખો. મેશર્સ એન. એન્ડ પી. રાજપરા. ધુવ કું.

મેનેજર,

ઇન્ડિઅન ટ્રેડ ઓફીસ રોડ—નડીઆદ.

સૌન્દર્ય સાથે સદ્ગુણોનું સ્થાન!

નેત્રોની પસંદગી અને અંતઃકરણની

કબુલાત એનુંજ નામ

સાર, સસ્તુ અને સંગિન કામ.

નામનાં પાટીયાં, નાટકના પડદા આદિ લે
પેન્ટીંગ, વૉટરકલર પેઇન્ટીંગ, પેસ્ટલવર્ક, રંગ-
રનાસિદ્ધા, પ્યુનના પટા, લાખના સીટ, મોનો-
ગ્રાફસ, ઝીકોલોગ્રાફ, કોપરપ્લેટ અને ફોટો-
ગ્રાફીનું સર્વોત્તમ કામ વખતસર મનપસંદ અને
તદનુકૂળ વ્યાજબી ભાવે કરી આપવામાં આવે છે.

કાચ, પથ્થર અને લાકડા ઉપરનું ખારીક
કાતર કામ પણ કાળજીપૂર્વક થાય છે.

દરેક જાતનાં પીકચરો વેચનાર તથા મઠનાર.

અંગાણાલે ધર્મરસાલ ગજજર.

૬૦ હુદારપોળ-નડીઆદ.

ગામે ગામ એજ ટો જોઈએ છે.

ધાતુ સંજ્ઞવની ગોળીઓ.

ગમે તે કારણથી ગુમાવેલી ધાતુ અને શક્તિ પાછી લાવેછે. પુરુષાત્તન કાયમ રાખે છે આ ધાતુ સંજ્ઞવની વીર્ય સીકારનાં તમામ કરદો મટાડીને વીર પાકું બનાવી ખરું પુરુષાત્તન આપેછે. ખરી મરદાઈ આપનાર અને તરફાળ અશક્તિ મટાડી લાલચોળ બનાવનાર આ ગોળી આશીર્વાદરૂપ છે. પરજ નથી ગોળી ઉર નો રૂ. ૧)

જવર વિનાશક ટીકડી

ફક્ત છ ટીકડીથી આરામ.

આ ટીકડી દારદીના, આંતરીઆ, મેંતેરીઆ, જીર્ણજવર ગિમજવર સનીપાતજવર ત્રીકેપાતજવર તથા પ્લેગ, અને ઇનફ્લેન્ઝા જેવા જીવલેણ તારને મટાડી જઠરાગ્ની પ્રગ્ની કરી દરત સાફ લાવે છે, ૧૦૦ ટીકડીનો રૂ. ૧૫

વરાધની ડબી.

ડીનત ડબી એકનો રૂ. ૧)

ખર્યાંને વરાધનું દરદ એકજ દીવસમાં નાશુદ કરેછે. સિવાય રતના ઝાડો લીંડો થયે સમજી-ખંસી-ઉટાંટીઉ તાવ વગેરે જલદી મટાડી દેછે. વાપરવાની રીત સાથેમજશે.

વૈદ જગન્નાથ ગાયકુવડરામ દ્વીવેદી

ધર્મોદ્ધા દવાખાનું-કાક ખાડખારી-નડીઆદ,

વાંચો! વાંચો! વાંચો!
 રબર સ્ટેમ્પ અને છાપવાનું
 તમામ પ્રકારનું કામ કરનાર.

અમારે ત્યાં છાપવાનું કામ, રબર સ્ટેમ્પ, સીલ,
 મોનોગ્રામ દરેક જાતના બ્લોક જેવાકે, ફોટોગ્રાફિક, કોપર
 અને વુડકટ, સ્ટીરીઓ અને લાઇન બ્લોક, હાઇટોન
 બ્લોક, વિજેરે તમામ પ્રકારનું કામ સારું, સફાઈમંધ
 ને વાચકોસર કરી આપવામાં આવે છે.

દરેક જાતના છાપવાના કાગળો અમારે ત્યાંથી મળશે.

સોમાભાઈ સવદાસ પટેલ

મલ્લીક-પટેલ પ્રીટીંગ પ્રેસ.

સ્વામીનારાયણના મંદીર પાસે,

નડીઆદ.

તદન મરૂત ઘડીઆળ

મેળવવું હોય તો પૂરું વાંચો.

માથાનો ભયંકર દુખાવો, આઘાતો, સંધીવા, વગેરેને માત્ર ત્રણજ મીનીટમાં આરામ આપવો હોય તો શક્ત એકજ વખત મંગાવો. "તલાટીનો ઓરછનલ ખાન" કીમત ખાટલી એકનો રૂ. ૦-૮-૦ દપાલ ખર્ચ અલગ. એક હઝન એક સાથે ખરીદનારને સુંદર ખીરસાતુ ઘડીઆળ મરૂત તથા બે હઝન એક સાથે ખરીદનારને સુંદર કાંડાનું ઘડીઆળ મરૂત લખો.

શાન્તીખીન્દુ ઓફીસ—તડીઆહ.

તા. ૬-આર૬૨ મોહનનારે આર આનાની દીકરી આર૬૨ સાથે મોહલખી.

પક્ષાઘાત તથા લક્ષ્મીની દવા

આ અકસીર જુની દવા વનસ્પતીમાંથી બનાવેલી છે હજારો દર્દીઓને આ દવાથી આરામ થયો છે. વધુ વીગત માટે રૂબરૂ મળો અગર લખો.

સે.માભાઈ જોષીતારામ.

તડીઆહ (ખેડા)

સરેક દાઢી, મુછ, માથાના વાળ કાળા કરવા માટે
ગુપ્તાનો વનસ્પતિમાંથી બનાવેલો

ફ્રાન્કો હેર ડાઈ.

આ ખીજામ ગરિમ તેમજ શ્રીમંતોને
શોખ પુરો પાડવાને ખાસ વીથ વર્ષ સુધી વાપરી
ખાત્રી કરી પ્રજા વર્ગમાં દરેકને લાભ લેવા માટે
ખુલ્લો મુકવામાં આવ્યો છે. ફક્ત એકજ વખત
લગાડવાથી સરેક વાળ કાળા રેશમ જેવા જ
અસત્તી કુદરતી રંગ જેવાજ સુંવાળા થઈ જાય
છે, અને મહીનાના મહીનાઓ સુધી ફરી લગાડ-
વાની જરૂર રહેતી નથી તેમજ લાલ, પીળા,
ભુરા રંગના થઈ જતા નથી. ફ્રાન્કો હેરડાઈની
ખરાખરીનો કોઈ પણ ખીજામ આજ સુધીમાં
કોઈએ બનાવી બાજ્યો નથી, ફ્રાન્કો હેરડાઈ
દુનીયા ઉપરના તમામ હેરડાઈ ખીજાઓથી
ચઢીઆતે છે, ફ્રાન્કો હેરડાઈ વાપરવાથી પેલા અને
વખતનો ખચાવ થાયછે.

કીંમત માત્ર રૂ. ૩) પો. જુડ.

સી. સી. ગુપ્તા એન્ડ કંપની—નડીઆદ.

અમારે ત્યાં

ફોટા પાડવામાં આવે છે.

અને ગ્રાહકની મરજી મુજબનાં એન્સાજ
મેન્ટ જેવાં કે પેસ્ટલ, સેપીયા, ઓઇલ
પેઇન્ટીંગ વીગેરે દરેક સાધનનાં એન્સાજ
મેન્ટ ઉપરાંત બ્લોક પથ્રુ બનાવી આપીયે
છીયે. વિશેષ તમામ જાતના કાચ તથા
ડ્રેમ તથા પીકચરો વેચતાર અને મઠતાર

જી. પી. માસ્તર.

ફોટોગ્રાફર અને એન્સાજર.

નડીઆદ.

સજ્જનનો 'પાનવિલાસ'.

કાચો મુનો વરીયાળો, દલાયતી વાગેરે કોઈપણ ચીજની જરૂર નથી પાન સહેજ પાણીમાં ભીંજવી એ ત્રણ ચપટી જરૂર મુજબ આ પાનવિલાસ પાનમાં ભભરાવી સોપારી નાખી પાન ધીરે ધીરે ચાવીને ખાવાથી સ્વાદ ખુશખોશી મગજ તર બનીજશે. પાન ખાવાનો ખરેખર શોખ હોય તો જરૂર આ પાનવિલાસ વાપરી અનંતભૂમિ લેવા અમારી આગ્રહ સાથે બલામધ્યે. હજારે શ્રીમાન મન્ય તેમજ સાધારણ કુટુંબોમાં પણ આ પાનવિલાસનો વાપર ચાલુજ છે.

પાનની કુદાન વાળાઓ પણ હવે આ પાનવિલાસ છુટયા વાપરે છે કિમત પા રતલ ૩. ૫ એકરતલ ૩. ૭૫ પો. અલગ.

સજ્જન મોતીના તૈયાર દાગીના.

તેજ, પાણી તથા દેખાવમાં સાચા મોતીના હરીફ

(૧૪ દરેક ખરા સોનાના)

'લવીંગીઆં (કુંડા જોડી) સાત સાત મોતી ખેસાડેલ જોડના રા. ૭૫

'કાનનાં એરીંગ' (ખાળકીઓ માટે) એક એક જોળ મોતી તથા છબ્બી ખેસાડેલ ધણાંજ સુંદર જોડના રૂકત ર. ૫. (યુવાન સ્ત્રીઓ માટે એરીંગ જોડ ૧ ના ર. ૧૫)

' નાકના કાંટા ' ધણાંજ નાજુક કીણાં સાત મોતી ખેસાડેલ સ્ત્રીઓએ ખાસ વામરવા લાયક કી' રૂકત રા. ૪

'મોતીના હાર' ચઢકતર મોતીગોડવેલ સ્ત્રી ખાળકા માટે ઉત્તમ સણગાર. ર. ૨૦ ઈંચ લાંબા હારના ર. ૧૫૫ દરેક માટે પો. જુદાં

સજ્જન કંપની, પો. નડીઆદ (મુંબાઇ)

આરોગ્યતા

એ દુનિયામાં મુખ્ય સાધન છે.
અનીયમીત ચાહ પીનારા માટે, તેમજ
બહુજ પાનસોપારીના દુઆ મારનારા-
એને આ

અવ્રકમસ્મ

ધણી અસર કરે છે. જેનાથી ક્ષય, ઉષ-
રસ, ધાતુ, વાયુના રોગોનો આરામ થાય
છે વી. પી. થી ૩-૧૨-૦ દરેક આયુર્વેદ
શાસ્ત્રાધારે બનાવેલાં ઔષધો તૈયાર
રહે છે. ટીક્રીટ બીડનારને મફત સલાહ
અપાય છે. લખો યા મળો

વૈદ્યરાજ મણિશંકર પ્રભાશંકર

નડીઆદ (ગ્રેડા)

હુજરો નીરસામાં આશાનું એકજ કીરણ ?

કામ સંજીવન.

(કાયદો ન થાય તો પેસા પાછા).

અદ્ભુત શક્તિ, દુઃખ અને સંતર્પતાની સંપૂર્ણ ત્રિદિ કરનાર આ દવા યોડાજ વખતમાં ભારે વખાણ સાથે સર્વત્ર પ્રચલિત થઈ ગઈ છે. ગરેલી જીવાની પાછી મેળવવા માટે આ દવા બચીતી છે. વીર્યનો ઝરો છે. સ્ત્રી પુરુષો માટે શક્તિની ઘણીજ ઉમદા દવા છે. કી. રા. ૧)

શંઢતવ વીનાશક તેલ.

કોઈમણ કારણથી ગુભાવેલાં પુરુષત્વનો જે કોઈ પણ ઉપાય હોય તો અમારું શંઢતવ વીનાશક તેલજ છે. ગમે તે કારણથી ઉત્તમ થયેલી ગુપ્ત ભાગની નસોની નબળાઈ, માત્ર ત્રણજ દીવસમાં જડથી દુર ઠરે છે. સાધારણ શીથીલતા તો પહેલે દીવસે દુર થાય છે. એકવાસ દીવસના પુનઃ સેવનથી જીંદગીભર નચીત થાય છે. કીમત માત્ર રા. ૫) નકલી માલથી દગતા ના. દેખલો જોઈનેજ શીથી લેતી.

સારસા પરિલા.

લોહી સુધારી શક્તિ આપવા માટે સારસાપરીલા જેવી કોઈ દવા નથી. ચામડીનાં ઘરેલો લોહીના ખીગાડથીજ થાય છે. સાંધાઓ ઝલાઈ જાય ત્યારે સારસાપરીલા જેવી ઉત્તમ ખીજી કોઈ દવા નથી. નબળાઈમાં અને અજીર્ણમાં સારસાપરીલા એક હાયદ્રેમંદ ઉપાય છે. કિમત માત્ર રા. ૧૧૧

જે. એન. શેઠના. નડીયાદ (ગુજરાત).

નડીઆદની હિંચ કોમની બેનોના હાથે કંતાયેલી

પવીત્ર શુદ્ધ ખાદી.

ધોતીયાં, પહેરણુ, કોટ, ચાદર વિગેરેના બરની નહાના મોટા પનાની બેતારી અગર ચેતારી ખાદી કેવળ સેવા-ભાવથી તૈયાર કરાતી નડીઆદમાં રેંટીયાનો પ્રચાર કરવાના હેતુથી પકતર કીંમતે વેચવામાં આવેછે. આ કાર્ય નડીઆદ ગ્રામ સમિતિની છાયા નીચેચાલે છે ને તૈયાર થયેલો માલ ગ્રામ સમિતિમાં વેચાય છે.

પુણીઓ.

ઘર આગળ ખાનગી કાંતનારને જોઈતી પુણીઓ અમારા તરફથી વ્યાજબી કીંમતે વેચવામાં આવે છે.

કાંતનારી બેનોને.

ઘર આગળ કાંતવાની ઇચ્છા રાખનાર બેનોને અમારા તરફથી પુણીઓ પૂરી પાડવામાં આવે છે ને કંતામણીના એક શેરે ચર આનાથી બાર આના સુધી સુતરની જાતના પ્રમાણમાં આપવામાં આવે છે.

ડાહ્યાભાઈ રણછોડભાઈ પટેલ.

કાકરખાડની બારી— નડીઆદ.

જસમાર્ધનનો

આયોગધર્મ

સારસાપરેલા

પરદેશી કે દેશી દોષલ્પણ બનાવટના બીજા સારસાપરેલા કરતાં જસમાર્ધનનો સારસાપરેલા ગુણમાં ચઢીયાતો છે. ખસ, ખરજવાં, હઠીલી દરાજ, મડગુમડ, ગરમી, પ્રમેહ, ચાંદી, વિસ્ફોટક, કંઠમાળ, કોઠ, સંધીવા, વિગેરે અનેક રોગોમાં ફાયદો ધણેજ ગુણધારી છે.

સુવાવડ પછી બે ત્રણ શીશી જસમાર્ધનનો સારસાપરેલા પીવામાં આવે તો મા અને બાળક બન્નેનાં શરીર લોહીદાર બને છે. કર્મિત રૂ. ૧.૧ વી. પી. થી રૂ. ૧.૧૧૧ ત્રણ શીશીના વી. પી. થી રૂ. ૫) = છ શીશીના વી. પી. થી રૂ. ૬) = નવું કેટલોગ મફત મંગાવો.

લખો-અમૃતબિંદુ ઓફીસ.

નડીયાદ-(ગુજરાત)

તમારો ધર્મો ખીલવવો હોય તો

જન્મભૂમિ ગ્રંથમાઝામાં

જાહેર ખખર આપજો ભાવ સસ્તા છે

આ માળાના છુટક પુરતડો વેચવા

બુક સેલરો તથા ફેરીયા જોઈએ છે.

સખો-પ્રકાશક-“જન્મભૂમિ” ગ્રંથમાળા-નડીઆદ.

જાહેર ખખર.

કાચ, ફોટો, ફ્રેમ વિગેરે વેચનાર તથા
છબીઓ મઢનાર.

એસ-એચ-બી-પેઈન્ટર.

ભાવસારવાડ—નડીઆદ.

શારીરિક અનેક દર્દો ઉપર રામબાણુ ગાડનર પેનખામ.

વાયુનું દર્દ પક્ષમાં પહાડ જેવું મોટું થઈ જાય છે. આ દવા જોત જોતામાં તેવા પહાડ જેવા દર્દના સુરેચુરા કરે છે. માથાના દર્દ માટે આ દવાનો આવો સુંદર ગુણ છે. અડધા અગર આખા માથામાં કોઈપણ કારણથી કોઈપણ જાનનું દર્દ થતું હોય તો તુરં મટી જાય છે. હાલના વખતમાં લોહી વાતવાતમાં માથું દુખાડે છે, કામકાજમાં, નવરા યજ્ઞમાં, ચિન્તા, અગર દિવસમાં, ભોગવિલાસમાં, દહાડાની રાત ને રાત નો ફરકો કરવામાં સધજો શ્રમ મગજ ઉપર પડે છે. આવી વખતે આ દવાથી તુરંત આરામ થાય છે. જાતીનું દર્દ, કમર ને પીઠનું ભયાનક દર્દ, ગાંઠો, લકવા કંપવાયું, માથાના દરેક પ્રકારની વાયુની પીડા, ખુજલી, સોજો, મન્યક કોઈપણ કારણથી થયેલો જોડાનો ડાંખ, વીંછીનો ડાંખ અને એવાં કેટલાયે દર્દો જડમુળથી નાશ કરવાની આ અચુક દવા છે. વાપરવાની રીત એ છે કે દર્દની જગા પર પાંચ મીનીટ માત્રીસ કરવાથી અધું દર્દ મટી જશે. કિં. ૧ શીશીના રૂ. ૧૦૦ ૩ શીશીના રૂ. ૨૦ ૬ શીશીના રૂ. ૩૦૦ ને બાર શીશીના રૂ. ૭૦

સાઉથ ઇન્ડીયા એજન્સી

મુ. પો. નડીઆદ (મુબાઈ)

શ્રી નગદ નારાયણ ઔષધાલય

વૈદ અને દાકતરોથી કંટાળેલાઓએ તો જરૂર એક વખત મુલાકાત લેવા ચુકવું નહીં. ગરીબો માટે અરધી શી નીરાધારોને મફત. અળવાનો ટાઇમ સવારના ૭ થી ૧૨ સુધી. આજ કાયદો પડે તો કાલે આવ. સેમ્પલ માટે ત્રણ આનાની ટીકીટ ખીડો અને અનુભવ લ્યો કે પ્રદર ધાતજવી અને પ્રમેહ કેવા મટે છે.

નગદ જીવન.

આ જીવન નેપાલ ટીબેટના ખરકથી ઢંકાયેલા શીખરોની મુલાકાતોમાં દયાળુ લાંબા બાવાઓની બતાવેલી જડીબુટીઓનું જીવનાવેલું છે. આ જીવન જુદી તરફીમથી જ બને છે અને તે સુખની આકારમાં છે બાળક, જીવાન, વૃદ્ધ, સ્ત્રી પુરુષ સર્વ કાંઈ બારે મહીના શેવન કરી શકે છે શરીરના દરેક સાંધામાં અને નસોનસમાં ફક્ત એકજ પડીકી ચમત્કાર બતાવે છે અને નખજામના અને પેશાબની દરેક નસોના યોગને શાન્ત પાડી વીર્યની વૃદ્ધિ કરી ધડપણને અટકાવી આયુષ્ય વધારે છે. મગજની વ્યાધી તોડી મગજને ઠંડું રાખી નેત્રોનું તેજ યાદશક્તિ વધારવામાં તો આ જીવનનો નંબર પહેલો છે. જીવાનીમાં સ્ત્રીના વીયોગે કરી કુટેવથી નસો ઢીલી પડી ગઈ હોય છે તેને અને મુખ [ચહેરા] ઉપર કરોળીયા, લાલ ઘોળાં ચાંદાં, કાળા લીટા (મુખછાયા) તેમજ ખીલના ખાઠા વીગેરે એકજ મહીનામાં મટાડે છે. ખરોખર શેવન કરવાથી માથાના વાળ કાળા, ઝીણા, ચળકતા અને લીસા થાય છે. આ જીવન વીણ

ધીમી નાટકવાળાઓ અને મોટા વેપારીઓ બારે માસ સેવન કરે
 છે પરંતુ પથ્ય કે બોજન સ્ત્રી સંગ માટે ઇચ્છા મુજબ ચાલવાની
 છુટ છે. ચાલુ ગ્રાહકોને વીનંતી કે જીવનને માટે કે કોઈ પણ
 દવાને માટે સરટીરીકટો મોકલવાં નહી. કારણ માલ ખપાવવા માટે
 નહી પણ દેશની ઉન્નતી માટેજ આ ઝોરીસ ખોલી ગઇ છે. અને
 ઔષધ સાચું તેજ સરટીરીકટ છે. અને રોગીનો આશીરવાદ તેજ
 ઔષધની કિંમત (૧૭) છે. એમ સમજી કામળનો ભાર નથી
 સાચવતા માત્ર ત્રણ મહીનાના બાળકને એની માના ધાવણમાં
 એક રતી બાર મહીના સુધી ૧ વર્ષથી પદર વર્ષ સુધી વાલથી
 બેઆની બાર સુધી ચડવું. મોટા પુરૂષો સ્ત્રીઓ ચાર આની બારથી
 અડધો તોલો સાંજ સવાર લેવું તો કોઈ જાતનો રોગ થતો નથી
 હાથીમત આનંદમય રહે છે. અને દરત સાફ લાવે છે. તખીયતનો
 વીચાર કરી દીવસમાં બે વાર પણ લઇ શકાય છે. અતુપાન રોજ
 સેવન કરેનારે એક તોલો ધી અડધો તોલો જીવન રાતે સુતી વખતે
 લેવું ઉપર દુધ પીવું. તો તમામ રોગ મટે છે. કિંમત એક રતલના
 રૂપિયા પાંચ પા રતલનો રૂપિયો દોઢ. ટપાલ ખર્ચ જુદા.

કવાલી.

જીવનથી તો જીવન વધવું, સુખી જીવનથી જીન્દગાની;

જીવન ખાળે જરૂર બધું, કહ્યું હોય માફ ખર્ચ માની. ૧

બુજવી અંગ આતસને, સુખદ શાન્તિ સમર્પે છે;

જીમરના જખમને દાખી, જીવન આરોગ્ય અર્પે છે. ૨

મહા એક થેળી મહાત્માની, જરૂર એ છે જડી ખુટી;
 દુવા સાથે દવા મળતાં, કસોટીને ભદ્રે થુટી. ૩
 વળી ચીજો ચમત્કારી, સર્વે મધ સરખે હીસ્સે છે;
 અતુભવ લેછે અંતરથી, ખરીદનારા ખર્ચ કહે છે. ૪
 લી. અંબાલાલ પ્રહલાદજી.

પત્તા:- શ્રી નગદ નારાયણ ઔષધાલય,
 કુરલા મુંબઈ
 ઓફીસ-ગીરગાંમ બેકરોડ મુંબઈ-૪.

જન્મભૂમિ ગ્રન્થમાળાનાં પુસ્તકો
 નીચેના ઠંકાણે મળેછે.

મુંબાઈ. આર. વનમાલીદાસ ૩૬૭ કાલ્યાદેવી નં. ૨.
 . સુરત. ગાંડિય સાહિત્ય મંદીર કેળાંપીઠ.
 નડિયાદ. સરસ્વતિ બુક ડેપો.

સર્વ પ્રકારનું ઊંચ સાહિત્યજ મળશે.

‘કોનો વાંક’ ?:-પુસ્તકના રૂપમાં પ્રથમ વારજ બહાર પડેલું. કર્ણા રસથી ભરપૂર એક બાલ વર્ગક વિધવાનું આત્મનિવેદન લેખક શ્રી. મુનશી એડવોકેટ. કી. ર. ૩. ૩૫.

પૃથિવીવલ્લભ:-પ્રથમ આવૃત્તિ ખલાસ થવાથી દ્વિતીય આવૃત્તિ બહાર પડી છે. લેખક શ્રી. મુનશી. કી.મત ર. ૧૧.

ગુજરાતનો નાથ:-એક મહિનામાં તૃતીય આવૃત્તિ સુધારાવધારા સાથે બહાર પડશે. લેખક શ્રી. મુનશી. કી. ર. ૪૧.

પુરંદર પરાજય અને અવિભક્ત આત્મા:- વેદ કાલનાં બે અતિ ભોક્ષ્ય અપૂર્વ નાટકો. આર્ટ પેપર ઉપર ચાર સુંદર અને મોહક ચિત્રો સાથે લેખક શ્રી. મુનશી. કી. ર. ૧૧૧.

ગુજરાત એક સાંસ્કારિક વ્યક્તિ:-સાહિત્ય સંસદના પ્રથમ વાર્ષિક ઉત્સવ વખતે શ્રી. મુનશીએ આપેલું ભાષણ. કી. માત્ર ર. ૦.

સ્વ. રણજીતરામના નિબંધો:-ગંભીર અને વિચારમય લેખોનો સંગ્રહ વિવેચનાત્મક અને વિચારશીલ નિબંધોનું આ પુસ્તક પ્રત્યેક શાળાના પાઠ્યપુસ્તક કરવા લાયક છે કી. ર. ૧૧.

જનમભૂમિ ન્ન-થમાળાના પુસ્તકો અમારે ત્યાંથી પણ મળશે.

ઉપલાં સર્વ પુસ્તકોના સોલ એજન્ટ,

આર. વનમાળીદાસ.

૩૯૭ કાલિમાદેવી મુંબઈ-૨

ખાદશાહી ઓઈન્ટમેન્ટ.

(દાદરનો રામખાણ મલમ.)

ફક્ત ત્રણ વખત લગાવવાથી જરૂરપણ અગન બળ્યા વગર ગમે તેવી દાદર સાફ થાયછે અને ફરી તે જગોએ પાછી થવા પામતી નથી. એજ આ દવાની જામીનગીરીછે. દબરો માણસોએ વાપરી ખાત્રી કરેલછે હમો હિંમતથી કહીયેછીયે કે ફક્ત એકજ વખત આ મલમ વાપરવાથી જીંદગી સુધી દાદર થવા પામતીનથી. કિંમત ૭ખી એકના આના ચાર. } પોસ્ટેજ અલગ.
૭જન ૭ખીના રૂ. ૨-૮-૦

ખાદશાહી એન્ડ્યુમીક્ચર

આ મીક્ચરના ફક્ત ત્રણ ભાગ આપવાથી ટાઢીયો, આંતરીઆ, મલેરીયા અને ખરાબ રૂતુમાં શરી નીકળતા તમામ જાનનાં જંદી તાવનો તુરતજ નાશ કરે છે.

કિંમત ખાટલી એક નો રૂ ૧) } પોસ્ટેજ જુદું.
કિંમત ખાટલી ત્રણના રૂ ૨

વેપારીને સાફ કમીશન આપશું.

લખો:-

સી. સી. મહાજન એન્ડ કું.

શેખમેમણ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨

વગર ઇમએ વાળ દાઢવાનો

બાદશાહી સાબુ

વાપરે.

ખરીદતાં પહેલા ખાસ તપાસીને ખરીદવા બલામણુ કરીયે છીયે. બાદશાહી સાબુથી ચામડી કાળી પડતી નથી તેમજ કોઈ રીતે અગન બળતી નથી. કિંમત ત્રણ ગોટીના બાકસનો રૂ. ૧)

દરેક ઠેકાણે વેચાય છે.

ફોટોગ્રાફ ઉતારવાના

છુપા કેમેરા

ફક્ત કીંમત

રૂ. ૧૨)

હમણાજ વિત્રાયતથી નવા કાંચી જાતના છુપા કેમેરા આવેલા છે જેર બેઠા આ કેમેરાથી શીખી શકે છે. કેમેરા સાથે રંગી લેન્ચ, મેક્રરજલાસ, પ્રીન્ટીંગ ફ્રેમ, સ્ટ્રીગરોડ, બેડીશ, ડેવેલોપર, ૬ પ્લેટસ, પેપર શીક્સીંગ સોલ્ટ, આલબમ, માઉન્ટસ ૬ વિગેરે તેને લગતી દરેક ચીજો સાથે કમ્પ્લીટ કેમેરાની કિંમત માત્ર રૂ. ૧૨) પોસ્ટેજ રૂ. ૧૧૧.

લખો:- સી. સી. મહાજન એન્ડ કું.

શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ મુબાઈ-૨

ઘણા દિવસથી ઘર કરી બેઠેલ.

દરની અટકાયત. જટગનિ મંદતા, સ્વપ્નદોષ,
લોહીનો બગાડ, અશક્તિને લીધે લાગી જતો થાક,
છાતીની નબળાઈ, હાથ પગની રુગાતર અને માથાનો
દુખાવો વગેરે દરદો-

થોડા દિવસ પાણી ચાલુ રાખેલ

આંતઃકનિઃશ્વ ગોળીઓથી નાખ્યું થાય છે, લગ-
બગ અરધી સદી થયા જેની કતેલ વધતીજ રહી છે
અને દરદીઓના ચાલુ આશીર્વાદો જેની પ્રખ્યાતીને
દુનીયામાં વધારે વધારે ફેલાવતા જાય છે તે આંતકનિ-
શ્વ ગોળીઓ નાદુરસ્તીની જગાએ તંદુરસ્તીને, નબ-
ળાઈની જગાએ બળવાનપણ્યને વિંતને ઢેકાણું
સંતોષને અને કંઈપણ ક.મ કરવાના અણુગમાને ઢેકાણું
અણુટ લિસાહને લાવી મુકે છે.

કિંમત ગોળી ૩૨ ની ડબ્બી ૧ નો રૂ. ૧.

વિશેષ હકીકતથી વાકેફ થવા માટે પ્રાઇસ
લીસ્ટ મંગાવો અને વાંચો.

વધદશાસ્ત્રી માણીશંકર ગોવીંદલ.

આંતકનિઃશ્વ ઔષધાલય
જામનગર, કાઠીયાવાડ.

હંડા ખરા પેખલના ચરમા.

અમારે ત્યાં છેલ્લી અમેરિકન રીત મુજબ સાયન્ટીફિક રીતે તમારી આંખો મશત તપાસી મનપસંદ સુદર કમાનમાં ઉચ્ચમાં ઉંચી જાતનાં પેખલ (પત્થર) ના ચરમા ધણીજ કીશાયતે બનાવી આપવામાં આવેંગે. તેમજ દરેક જાતના કમ્પાઉડ, સીલીન્ડર, ડોરીક, ક્રુક્સ, કીપરોક્સ, બાઈફીકલ રીમલેસ, શીટસ-યુ, વીગેરે સસ્તા ભાવે ધણીજ સજાઈથી બનાવી આપવામાં આવેછે.

જોવાથી કે વાંચવાથી જો તમારી આંખ ઠેચાતી હોય કાખ જણાતી હોય અગર આંખમાં કોઈ પણ રોગ હોય તો ખીન અનુભવી માણસો પાસે અગાંતા પહેલાં અમારી મુલાકાત લેશો કે જોથી તમેને સાચી સલાહ મદત આપવામાં આવશે.

જો તારકામી અગર ધુજથી તમારી આંખનું રક્ષણ કરવું હોય તો એક કલરના વીલસન ગોગલ વાપરવા અમારી ખાસ બલામાણુ છે. વીલસન ગોગલ તથા દરેક જાતના હંડા ચરમા અમારે ત્યાં એકદમ સસ્તા મળશે.

ઇનશાની નક્કી આંખો ધણીજ સજાઈથી ખેસાડી આપવામાં આવેછે.

આંખનાં દરેક જાતનાં ગંજીર દર્દો માટે અમારે ત્યાં અકસીર દવા મળશે. ક્રી. ૦-૧૨-૦ અને મી. ૧-૦-૦ ટપાલખર્ચ જુદુ.

ચરમાનેલગતુ દરેક જાતનુ રીપેરીંગ કામ કરી આપવામાં આવશે.

દોશી બ્રધર્સ (ચરમાવાળા)

રીચીરોડ નં. ૩૨૧૩ પાડાપોળના નાકે અમદાવાદ

ਪੰਨਾ ੧ ਅਭਿਯਾਸ ੧੦੫

—Don't say that. I'm not a
 doctor. I'm a nurse. I'm a
 nurse. I'm a nurse. I'm a nurse.

આણંદની હીડી ઊંચી પીઝલમાં
કપા કાપાયે.

હિંદી કોઈપણ વસ્તુના વિચાર કરવા તેથી બાંહેધરીથી
કર છે. કારણ જાને તેનાં સમાવેશમાંને કહેવાની જગ્યા
પણ છે. પેરેટો કાર્ટીકોને આંતરણી થીનેરનાં કાગડો
રત્નો, અતિભારે કમવજી જેવાં સર્વાં કાગડાં આવીશ
છે. કોઈકની સાથની ચીજોને કાગડો કહે છે. જોતી
આમરીવાજા કાગડો કાગડો કહે છે. કાગડો આમરી
કોઈની સાથ, અને આમરીવાજાની કાગડો કહેવાને
કીધે કાગડોના કાગડોના કાગડોના કાગડોના કાગડોના કાગડોના
કાગડોના કાગડોના કાગડોના કાગડોના કાગડોના કાગડોના

[illegible]

64-29112-571-2-0

THE TIKORP ASSOCIATES, INC.

APPENDIX B

1990

1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 2679, 26

1. RESEARCH

THE

_____

... ..

100

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

_____

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

...and the

ALL INFORMATION CONTAINED HEREIN IS UNCLASSIFIED

我 國 的 經 濟 建 設

1990

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000 1001 1002 1003 1004 1005 1006 1007 1008 1009 1010 1011 1012 1013 1014 1015 1016 1017 1018 1019 1020 1021 1022 1023 1024 1025 1026 1027 1028 1029 1030 1031 1032 1033 1034 1035 1036 1037 1038 1039 1040

